

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

99 ÉVFOLYAM
ALAPÍTÁSI
ÉVE
1861

3
1993

KERESZTÉNY MAGVETŐ

99. évfolyam • 1993 • 3. szám

Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Sztankóczy Zoltán:	A ma unitarizmusa	133
Lőrinczi László:	Vallásos nevelés a családban	139
Dr. Erdő János:	Cselekvő hit, béke és igazságosság	142
Dr. Gaal György:	Kelemen Lajos származása és diákévei	145
Muszka Ibolya Éva:	A magyar nyelvű unitárius sajtó 1861-től 1947-ig . . .	154
Szász János:	Adatok a Pécsi Disputa történetéhez	166
Dr. Vernes Gyula:	A Pécsi Disputa emléke	167

SZÓSZÉK — ÚRASZTALA

Kovács István:	Újonnan kell születnetek	170
Szén Sándor:	A szőlősgazda fiai	172
Nagy Endre:	Kősziklára építeni	176
Pálfi Dénes:	Istenországa bennünk van!	178
Eszmék, gondolatok	. . . . .	180

EGYHÁZI ÉLET — HÍREK	. . . . .	182
-----------------------------	-----------	-----

KÖNYVSZEMLE	. . . . .	186
--------------------	-----------	-----

Alapítási éve 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.
Szerkesztő bizottság: dr. Kovács Lajos (elnök és felelősszerkesztő), dr. Erdő János
(felelős-szerkesztőhelyettes), dr. Szabó Árpád és Szabó Dezső (szerkesztők),
Andrási György, dr. Rezi Elek, Szász Ferenc és Kovács István.
Szerkesztőség: Kolozsvár, December 22 út 9 sz., telefon: 13 32 36
Postacím: 3400 Cluj, B-dul 22 Decembrie nr. 9

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania

IC • CLUJ • 1993/3

CONTENTS

STUDIES

Zoltán Sztankóczy:	Unitarianism Today	133
László Lőrinczi:	Religious Education in the Family	139
Dr. János Erdő:	Living Faith, Peace and Justice	142
Dr. György Gaal:	The Origin and his Pupil Years of Lajos Kelemen . . .	145
Éva Ibolya Muszka:	The Unitarian Press in Hungarian Language from 1861 till 1947	154
János Szász:	Data to the History of Pécs Dispute	166
Dr. Gyula Vernes:	The Memorial Tablet of the Pécs Dispute	167

SERMONS

István Kovács:	You Must Be Born over Again	170
Sándor Szén:	The Sons of a Vine-Grower	172
Endre Nagy:	To Build on Rock	176
Dénes Pálfi:	The Kingdom of God Is in Ourselves	178
Ideas, Thoughts	. . . . .	180

CHURCH LIFE — NEWS 182

BOOK REVIEWS 186

Editors: Dr. Lajos Kovács, the President of the Editorial Board;
members: dr. János Erdő, dr. Árpád Szabó, Dezső Szabó,
György András, Lőrinc Mikó, dr. Elek Rezi, Ferenc Szász and István Kovács.

Editorial Office: B-dul 22 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj-Napoca, Romania

Phone: (40-95)13 32 36

E SZÁMUNK SZERZŐI

Sztankóczy Zoltán, budapesti ny. egyetemi tanár; *Lőrinczi László*, lelkész (1898-1981); *Dr. Erdő János* kolozsvári teológiai tanár; *Dr. Gaal György*, kolozsvári középiskolai tanár; *Muszka Ibolya Éva*, budapesti egyetemi hallgató; *Szász János*, budapesti lelkész; *Dr. Vernes Gyula*, ny. pécsi jogtanácsos; *Kovács István*, kolozsvári teológiai tanár; *Szén Sándor* jobbágyfalvi, *Nagy Endre* magyarsárosi és *Pálfi Dénes* — sinfalvi lelkészek.

TANULMÁNYOK

Sztankóczy Zoltán

A MA UNITARIZMUSA

A kereszténység társadalmi szerepének válságát nem csak a nagy keleti és nyugati ortodox vallások érzik, hanem miként az amerikai unitáriusok Atlantában megtartott kongresszusa jelzi, őket is elére; és miként saját tapasztalataik jelzik, a mi unitarizmusunk sem maradt elszigetelt kivételes helyzetben. Az unitárius-univerzalisták konferenciájának egyik előadója ezen az ülésen David Parke lelkész-történész hangsúlyozta, hogy a vallásos hit lényegét — Teilhardot idézve — az Istenben való elmélyedés jelenti, fejlesztésének kulcsa pedig a kérdések, kétségek újra való felvetésében és a válaszok őszinte keresésében rejlik. Ezt követően arra utalt, hogy a mai vallásos hit nem maradhat meg a század első felében is még uralkodó liberális humanizmus talaján, amely nem akarta elfogadni az emberi értékrend felett létező isteni értékrend gondolatát. Ma le kellett mondani az olyan humanista várakozásokról is, amelyek szerint az emberi tudomány és erkölcs képes lesz a rossz végleges legyőzésére. Ezt az öntelt humanizmust a második világháború és az azt kísérő embertelenségek zátonyra futtatták, így újra fel kellett ismerni az Isten szeretetében vetett hit és bizalom számunkra pótolhatatlan erejét és értékét.

A *Humanista Manifestumban*, majd később a *Washingtoni Deklarációban* elfogadott liberális-humanista ihletettségű nyilatkozattal szemben újra az kell első-sorban hangsúlyt kapjon, hogy az unitárius hit feltétlenül a Bibliára épül és ennek a hitnek a tengelyében Jézusnak, mint prófétának a megvallása áll, aki életével, tanításaival, halálával és halála utáni győzelmével számunkra a megváltói erő legmagasabb csúcsát jelenti, és akinek küldetése mögött Isten akaratát ismerjük fel.

Az unitarizmus központi kérdése feltétlenül a hit, amely érzelmi-lelki tevékenység, és az erre való meghívást az emberi szív és lélek fogja fel és szellemünk formálja életszemléletünk és életvitelünk mércéjévé. A konferencia arra a következtetésre is eljutott, hogy az unitarizmusban a hívek is a hit megerősítését keresik és várják; ezért az egyházi közösségek lelkészeinek figyelme erre kell irányuljon, de úgy, hogy egyre nagyobb teret kapjanak a világiak is, akik a hit elmélyítésében is aktív résztvevőkké válnak.

Röviddel az atlantai konferencia után az Unitarian Universalist Christian c. folyóirat egyik számát teljes egészében Palfrey Perkins hat előadásának szentelte, mint az „unitarizmus klasszikus értékének”, azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az atlantai program teljesebb megértéséhez és megvalósításához nyújtson hatékony segítséget. Ezeknek az előadásoknak a megismerése ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a Teilhardra való hivatkozás nem csak az atlantai konferencián kapott hangot, hanem jól felismerhető a teilhardizmussal való rokonság Perkins előadásainak gondolatvitelében is, aki az 50-es években egyik alapítója volt az Unitarian Universalist Christian-nek. Ez a hat előadás a mai unitarizmus lényegét igyekszik megragadni és bemutatni, nem csak az előadások akkori hallgatói, hanem mai olva-

sói számára is, akik útmutatást keresnek a jelen és a közeljövő unitárius útkereséséhez is.

Mielőtt erre rátérnének, indokolt arra emlékeztetni, hogy a kereszténység jelenkori válságának okai között a kutatók első helyen a tudomány és a vallás közötti szembenállást, illetve a vallásos hitnek a tudományos ismeretek miatti gyengülését említik, amely jelenség már a 18. század óta — egyre gyorsuló ütemben — jelen van a keresztény kultúrájú társadalmakban. A vallásos érzelem, gondolkodás és életvitel térvészése mögött meghúzódó másik nagyhatású okot a társadalomban egyre erősödő anyagiasság szemlélet jelenti, amely mindenek fölé helyezi az anyagi javak, az élvezetek értékelését, szemben a vallás által kínált hitbeli, erkölcsi értékekkel. Ezek a jelenségek századunk második felében különösen felerősödtek. E két fő ok mellett a kereszténység szerepét veszélyeztetik azok az egyébként nem vallásellenes jelenségek is, amelyekben a hit utáni emberi vágyakozás kerül ugyan felszínre, de ezt nem a kereszténység értékeiben vélik megtalálni, hanem más, elsősorban keleti misztériumokban, fundamentalista vallási irányzatokban, szélsőséges vallási csoportokban, szektás közösségekben.

A keresztény teológusok között általános az a nézet, hogy mind a terjedő szekularizációval, mind pedig a szektás és keresztényellenes irányzatokkal szembeni küzdelemben a vallásos hit elmélyítése és az — elsősorban a kereszténységen belüli — ökumenia erősítése vezethet sikerre. A hit elmélyítése nem az elavult hitelvekhez való merev ragaszkodást, hanem a tudományos haladás és az összeresztény értékek felé való nyitottságot jelenti. A vallásos érzést és a világról szerzett ismereteket, tehát a tudást és a hitet semmiképpen sem indokolt egymást kizárónak tekinteni, hiszen az emberi tudat más-más tartományába tartoznak. A hit lényegét a Zsidókhöz írt levél (11,1) így határozta meg: *„A hit pedig a remélt dolgokban való bizalom, és nem a látható dolgok létéről való meggyőződés”*. Mai gondolkodásunk szerint is csak az tartozhat a hit körébe, ami kívül esik a valóságra vonatkozó ismereteinken, következésképpen, ami a tudományos fejlődés eredményeként bejut az emberiség ismereteinek tárházába, az már nem sorolható a hit körébe; amit pedig az emberiség tudományos tapasztalatai nem érhetnek el, továbbra is a hit területét képezi. Teljesen elhibázott dolog volna azonban ebből a szembeállításból arra következtetni, hogy a tudottá vált dolgok körének bővülése egyre szegényebbé tenné a hit világát. Minthogy az ismeretek és a hit az emberi tudatnak két külön arca, éppen az ellenkező lehet a várható eredmény, és az emberi gondolkodás fejlődése egyidejűleg gazdagíthatja a tudást és a hitet is. Példaként vehetjük a bibliai teremtéstörténet mögött rejlő és a mai kozmológia világának egybevetését. A teremtéstörténet szerzői vajmi keveset tudtak az univerzum keletkezéséről és fejlődéséről, így gondolkodásukkal csak geocentrikus és statikus világrendszerhez jutottak el, amelyben az ember útja az édeni tökéletességből, a tudás megszerzésének bűne miatt, a pusztulás felé kell vezetni, ami alól csak a törvényhez hű maradék lesz kivétel. A mai kozmológia világképe összehasonlíthatatlanul egyszerűbb univerzumot állít elénk. Igaz ugyan, hogy a tudós kozmológusok egy része a teremtő Isten nélkül magyarázza az evolúciós világot, de nem ismereteik bővítése juttatta őket ide, hanem eredetileg is hiányzott náluk Isten létének elfogadása. Más tudósok ugyanilyen ismeretekre úgy jutottak el, hogy Istenbe vetett hitüket nem csupán megtartották, de a teremtés csodálatos volta és az evolúció egyszerűsége hitüket még inkább elmélyítette, Isten-képüket még gazdagabbá tette. Az ószövetségi Teremtő befejezett világot és kész embert állított a színre, akit ugyan a teremtett világ élére helyezett, de tőle passzívitást kívánt, életútja lépéseinek meghatározását is magának tartva fent. A modern ismeretekkel is rendelkező hívő ember hitében Isten az embert éppen tudásának fejlődésével tette a teremtés folytatójává és erkölcsi érzékének fejlődése révén a világegyetemre való felelősség hordozójává.

Unitárius körökben hallhatjuk azt a jelmondatot, hogy az unitarizmus az „ész vallása”. Ha ennek a kijelentésnek a mélyére nézünk, úgy inkább el kellene hallgassuk, mintsem, hogy érdemnek minősítsük. Az elmúlt századfordulóig a liberális humanizmus valóban úgy vallotta, hogy az emberi tudás a világ fejlődésének trónjára ülhet és sikerrel megoldja az emberiség jövőjét. Most pedig éppen ott, ahol a tudás iránti hódolat a legnagyobb volt és ahol ennek a jelmondatnak a forrása keresendő, az amerikai unitarizmus is rádöbbsent arra, hogy jelene és jövője is egyaránt attól függ, hogy visszanyeri-e a vallásos hit az egyes ember lelkében és életvitelében, valamint a hívek közösségében általános fontosságát, vagy pedig ugyancsak a szekularizáció áldozatává válik.

Az ortodox kereszténységhez viszonyítva az unitarizmusban rejlő hitelvi értékek közül kettőt feltétlenül vezető helyre kell állítanunk, mert ezek érvényesülését a kereszténység távlataiban is joggal várhatjuk. Továbbá azért is, mert az ökumenében — éppen az előző két ok miatt — ezekről lemondani képtelenség lenne, és hitünk további fejlődésében is megtartják fontosságukat. Az unitarizmusnak egyik sarkalatos tétele a dogmákkal szembeni „szabadság”. Azt nem állíthatjuk, hogy a vallásoknak és ezen belül a hívek közösségének nincs szükségük hitük tartalma főbb tételeinek megfogalmazására, sőt ezt fontos eszköznek ítélnék ahhoz, hogy a vallások tanításai és a hívők hite ne válják parttalan, megfoghatatlan és követhetetlen keretké. Az unitarizmus a dogmákat két fő okból tartja a hit szempontjából hasznosnak. Az egyik, hogy rugalmatlanságuk nem tudja kielégítően követni a hit fejlődését, ami ha hosszabb időtávban is, de minden vallásban, így a kereszténységben is bekövetkezhetik. Különösen veszélyeztetheti a dogmák merevsége az emberi tudás és a hit közötti feszültségek feloldását. A dogmákról bebizonyosodhatik az is, hogy nem felelnek meg a Biblia, közelebbről az Újszövetség tartalmának, és attól idegen hitelveket fogalmazhatnak meg, amelyek megnehezíthetik a kereszténységben belüli egységes értelmezést, illetve tápot adhatnak indokolatlan hitvitáknak, feloldhatatlan szembenállásnak. Az unitarizmus „dogma-szabadságát” feladni a jövőben sem lesz elképzelhető, annál is kevésbé, mert maguk az ortodox keresztény vallásfelekezettek is érzik a dogmához való ragaszkodás hátrányait, amelyek a dogmák fellazításával, újraértelmezésével igyekeznek segíteni. Hogy a dogmákkal szembeni szabadság valóban értékévé válik-e, elsősorban nem a dogmák lététől vagy nemlététől, hanem az Istenbe vetett hit tartalmától és követésétől függ. Minél inkább áthatja az egyes ember és a vallási közösségek életét az Istenbe vetett hit, minél inkább él bennük és közöttük a szeretet, annál inkább valósítanak meg keresztény értékeket.

Az unitarizmus másik sarkalatos tétele az egyszemélyű és egylényegű Egyisten megvallása, ami egyenesen éppen a lényegét jelenti és nyilvánvalóan ehhez ragaszkodik a legjobban, miként a múltban, úgy a jövőben is. Dávid Ferenc Egyisten-hite a Bibliára épült és nem filozófiai fejtegetésnek volt az eredménye. A mai unitarizmus Egyisten-hite ugyanúgy a Szentírásról alapul és elsősorban éppen Jézus tanításán. Egyisten-hitünknek Jézus kijelentéseire való építése ma és a jövőben még az eddiginél is nagyobb hangsúlyt kell kapjon. Amikor az unitarizmus ezt a hitet vallja, akkor az evangéliumban Jézus által megfogalmazott Isten-képet fogadja el. Nem az unitárius, hanem a trinitárius Isten-fogalomról mondható el, hogy közvetlenül nem Jézus és a tanítványok által, hanem a korabeli görög-keresztény gondolkodóknál formálódott ki. Az Ószövetség és az Újszövetség Istene, a Törvény és az Evangélium Istene személyében ugyan értelemszerűen csak ugyanaz lehet, de a judaista Isten-hit és a jézusi Isten-hit ezt az Egyistent nem ugyanúgy vallja meg hitében. Jézus Istent Léleknek, Igazságnak, Szeretetnek és Atyának vallotta, és mi ugyanúgy valljuk. Amikor pedig Egyisten-hitünket hangoztatjuk, akkor nem valamilyen, a judaizmus és a keresztény Isten-fogalmak között állunk — miként azt ortodox körökben olykor megjegyzik —, hanem a jézusi kinyilatkoztatás mellett

állunk, foglalunk állást és nem követjük a kereszténység trinitárius útját. Mi Jézus tanításához ragaszkodunk, mert Istenről a legteljesebb, felülmúlhatatlan tartalmú fogalmat neki köszönhetjük, és valljuk, hogy amit többletként fűztek hozzá, az nem javíthatott az ő tiszta megfogalmazásán, legfeljebb csak bonyolultta tette azt, ami nála egyszerű és minden emberi lélek számára világos és érthető. Mindehhez még hozzátehetjük, hogy az unitárius Egyisten-hit a tudományos gondolkodás felé is teljesen nyitott, és a keresztény reformkísérletek ahogyan nyitnak a tudomány felé, olyan mértékben egyben közelednek az unitárius, és ami ezzel egybeesik, az eredeti jézusi Egyisten-hithez is...

Jézus személyére és szerepére vonatkozóan négy fő változat különböztethető meg. Az evangéliumokból az szűrhető le, hogy Jézus életében egyrészt nála és a tanítványok körében egyértelmű volt Jézusnak Krisztusként való megvallása, míg a judaista zsidóság éppen ezt a messiási szerepet tagadta meg, és legfeljebb a tanító-mester, a rabbi vagy a próféta szerepet fogadta el. Ezen a két irányzaton túlmenően Jézus halála után két újabb irányzat alakult ki és vált egyre általánosabbá. A két változatban közös vonás Krisztus Isten-voltának megvallása, de a keleti ortodoxiában Jézus ember-volta csaknem teljesen feloldódott és Pantokrátorként isteni szerepe vált a hit alapjává, míg a nyugati ortodoxia Jézus Krisztus emberi természetét nem szorította háttérbe, és a modern felfogás ezt ki is emeli, az isteni természet változatlan megvallása mellett.

A tradicionálisnak jelölhető és a jelenleg hangoztatott unitárius nézőpont mérlegelése előtt indokoltnak tűnik annak a péteri vallomásnak felidézése, amely Cezarea Filippi előtt hangzott el, és mind a három szinoptikus evangéliumban megtalálható, legbővebben Máténál (16, 13-17). Jézus kérdésére a tanítványok azt válaszolták, hogy az emberek Jézust legfeljebb tanítómesternek, prófétának ismerték el. Ezután nekik tette fel a kérdést, hogy ők, a tanítványok, kinek tartják őt. A tanítványok nevében is Péter adott feleletet, miszerint számukra Jézus a Krisztus, az élő Isten Fia. Jézus annak megjegyzésével fogadta el a választ, hogy annak értékét nem az okoskodás, hanem az Istentől kapott benső hit hitelesíti. Ebben a néhány evangéliumi versben a lényeg teljessége tárul elénk. Jézus hívei számára Krisztus volt, a judaizmus pedig éppen ezt nem fogadta el. Követőit nem a gondolkodás, a filozófia érvelése vezette, hanem benső hitük a krisztusság felismerésében és megvallásában. A kérdésre adandó válasz akkor is, most is a próbaköve a kereszténységhez való tartozásnak. Dávid Ferenc unitarizmusa az evangéliumi hűség szerint fogalmazott, amikor Jézust Krisztusnak és kiegészítésül Isten egyszülött Fiaának és Megváltónak is vallotta. Az unitáriusok három évszázadon át ragaszkodtak a dávidferenci Krisztus-fogalomhoz. Ezt tükrözi a 19. század közepének Channing-Kriza hitvallása, és ezt a századforduló előtt kiadott Ferencz József kátéja is, amelyben Jézus Krisztus szerepét az Apostoli hitvallással egyezően vallották az unitáriusok. A századunkban megfogalmazott hitvallások már nem úgy vallották Jézust, mint Krisztust, Istenfiát, Urunkat, hanem mint Isten legjobb Fiát, igaz Tanítómestert. Kiss Elek sok modern gondolatot tartalmazó kátéja ezen is túlment, mikor határozottan jelenti ki, hogy Jézust nem tartjuk Krisztusnak, mivelhogy az egyenlő lenne istenségével (VI. 40. pont). Ezek a századforduló idején megérett felfogások — ebben aligha lehet tévedés — ugyanarra az emberközpontú liberális humanista szemléletre vezethetők vissza, amely akkor az unitarizmusban általában érvényesült, és amelyről a mai modern unitarizmus szeretne visszatérni az evangéliumi unitarizmushoz. Ezzel a lépéssel nem csupán a vallásos hit újraéledését lehetne szolgálni, de a kereszténységen belüli közeledést is elő lehetne segíteni.

A történelmi kereszténységen belül az unitarizmus következetesen ragaszkodott az eredendő bűn hittételének tarthatatlanságához, elsősorban azon az alapon, hogy Jézus tanításából ez teljesen hiányzik és csak később alakult ki, Pál apostol levelei alapján. A megújulást kereső mai kereszténység ugyancsak magáévá kellett

tegye az eredendő bűn hittételének elvetését. Nyilvánvaló, hogy az élet a saját kialakulásától kezdve év-százmilliókat kitevő fejlődés útján ért el a mai gondolkodó emberig, és ez a fejlődési lánc a jelenből a jövő távlati felé tovább tart. Az erkölcs és erény, a vallásos hit, de ugyanakkor a rossz és a bűn is nem kívülről kerülnek az emberbe, hanem együtt alakultak ki a távlati múltba vesző fejlődés keretében együtt létezőn, ambivalensen. Az emberi tudat fejlődése egyre magasabb szintre jutott ugyan, de ezzel együtt fokozódott bonyolultsága, érzékenysége és sérülékenysége is. A szellemi-lelki fejlődés csodálatos magasságba emelte és töltötte meg tartalommal az emberi létet, de nem hunyhatjuk be szemünket a rossznak, a bűnnek párhuzamos térhódítása előtt. A bűnre való hajlam, a rossz vonások generációs örökségként részben velünk együtt születnek és fejlődnek ki bennünk életünk során, nagyobb részük azonban a társadalomból kerül a mi életünkbe és a társadalomban generációról generációra ez is átered. A modern teológia ebben látja ma az eredendő bűn tartalmát, amelyet részben hozunk, részben kapunk egyéni és társadalmi örökségként. Jézus is úgy hívott megtérésre, hogy egyénenként mindenki és ezen keresztül a társadalom forduljon el saját konkrét bűneitől és hallja meg az Atya szeretetet kínáló szavát és viszonzozza; egyben az embertársai felé is gyakorolja, tökéletességre törekedve, a szeretetet. A bűn, a rossz itt él bennünk és közöttünk és a mai kereszténynek is nap mint nap szüksége van a megtérésre, hogy a jézusi úton járjon.

Az eredendő bűn hittételét fenntartó kereszténység számára ennek elhagyása kétségtelenül nagy nehézséget támaszt, hiszen egész hitrendszerünk egyik alapját jelenti, hogy csak a legfontosabbra utaljunk, a krisztusi megváltás tartalmára. Az unitarizmusnál, a szabadelvű kereszténységnél ez a gond eleve feloldódott, ám itt is jelentkezik két kérdés. Az egyik, hogy Jézus művét megváltásnak, őt pedig Megváltónak valljuk-e? Dávid Ferenc számára — úgy tűnik — ez nem volt kétséges. A századforduló Ember-Jézus szemlélete és az eredendő bűnnel való szembenállás oda vezetett, hogy megváltás és Megváltó helyett inkább szabadításról és Szabadítóról tanítunk. Eltekintve attól, hogy a fogalmak és szerepek mindkét esetben szinonimák és azonos jelentésűek, nem helyesebb-e ez esetben is megmaradni a kereszténység újszövetségi szó- és névhasználatánál, és a tartalom unitárius megfogalmazásának evangéliumi alapján igazolni és ahhoz ragaszkodni? Ez jelenti a második kérdést, vagyis a megváltás unitárius értelmezését. Ezzel együtt nagyobb figyelmet kellene szentelni közösségi együttléteinken, prédikációinkban is a kétségtelenül jelenlévő és terjedő rossz leleplezésének, gyökerei megvilágításának, legyőzésük lehetőségének és a megtérés megnyugtató, felemelő élményének.

Esendőségünk és vétkeink beismerése lelkünkben történik meg; és ott a helye a mi ismétlődő megtéréseinknek is, ott tehát, ahol mi Istennel találkozhatunk. Vallásos hitünk lényege, hogy lelkünk el tud mélyedni Istenben, és ennek az elmélyedésnek, a lelkünkben megvalósuló találkozásnak ad keretet az imádkozás.

Az Istenbe vetett hit nem lehet meg a hozzá való imádkozás nélkül, és aki nem tud vagy nem akar imádkozni, az bizonyára magában Istenben sem hisz őszintén. Miként misztérium húzódik meg az ember Isten-hite mögött, hiszen egy transzcendens Legfőbb Lényben hisz, akit Személyként szólít meg, ugyanúgy misztérium az imádkozás aktusa is, amikor egy ember saját lelkében találkozik ugyanezzel az Istennel, aki tehát feltétlenül immanens is. A századforduló humanista magabiztossága nem csak Jézusnak, mint Krisztusnak a megvallását kapcsolta ki, de elhalványította a személyes Isten létezésébe vetett bizonyosságot is, következésképpen az imádkozás is veszített az emberi lelket felemelő, megnemesítő szerepéből. A keresztény hit nem lehet meg hit-titkok nélkül és közöttünk éppen ez a három a legfontosabb: hit Istenben, szerető Atyánkban, hit Jézusban és hit az Istenhez szóló, lelkünkben fakadó imádkozás értékében. Ez a három szervesen összetartozik. Az Istenre irányuló hit-titkot Jézus nyilatkoztatta ki minden keresztény számára, és mi ebben fenntartás nélkül hiszünk is. Ha a Kiss Elek kátéja szavait idézzük („Jézus a

lehető legmagasabb fokú eszményi ember”), akkor lényegében ugyanazt mondjuk, amit az evolúciós kereszténység (így Teilhard is) vall, hogy Jézus jelenti az Istenhez tartó emberi fejlődés csúcását és beteljesülését. Az unitárius imádkozás jól ismert hittétele, a „non adoramus” azt jelenti, hogy kizárólag Istent imádjuk, imádkozásunk nem szól Jézushoz. Mi valóban kizárólag és közvetlenül Istenhez fordulunk imáinkban. Nem imádkozunk tehát Jézushoz, ámde imádkozásunknak Jézus mégis részese, mert bár nem hozzá, de lényegében vele imádkozunk, hiszen ő mutatta meg, hogy miként vonhatjuk be Istent saját lelkünkbe. Az ő életpéldája szemlélteti az Istenhez és az embertársakhoz vezető szeretet tökéletes útját, és ő világította meg nekünk Istenhez forduló imáink tartalmát és erejét is. A Miatyánkon kívül nem maradt ránk Jézus imáinak szövege, de az evangéliumokban azért értesülünk arról, hogy nagy elhatározások, döntő lépések előtt félrevonult és hosszan imádkozott, feltehetően az Atyába vetett hitének erősítése, a rá váró ítélet vállalásához szükséges erő kérése érdekében. János evangéliumában a főpapi ima keretében Jézus önmagáért, majd a tanítványokért és ezután a hívők közösségéért mondott imák is betekintést nyújtanak a jézusi imádkozás tartalmába.

Jézus példájához igazodva, a hívő unitárius nem azért fordul imájában Istenhez, hogy valami kedvezményt, kivételezést, előnyt kérjen saját maga számára. Az igazság Istene nem lehet személyválogató, és aki másokkal szemben kér valamit saját magának, az nem számíthat meghallgatásra. Természetesen fordulhatunk kérréssel is Istenhez, amikor lelkierőt, segítséget várunk Tőle nehéz helyzetekben, döntő lépések előtt, amikor hitünk erősítésére, kétségeink legyőzésére van szükségünk, amikor lelki vigaszt, megnyugvást keresünk, amikor hibáink és vétkeink miatt bűnbánatot érzünk, megbocsátást remélünk és megtérni kívánunk. Ezek például olyan motívumok, amelyekkel saját dolgainkban bizalommal fordulhatunk imáinkban Istenhez, és bizakodhatunk abban, hogy lelkünk meg is kapja a kért erőt, a várt bocsánatot, a megújuló hitet, a remélt megnyugvást. Az imádkozás lényege minden esetben a kapcsolat keresése lélekben Istennel és ettől a kapcsolattól elsősorban nem ahhoz kaphatunk támogatást, hogy minek az elérésében reménykedtünk, hanem abban, hogy mivé és milyenné kell válljunk ahhoz, hogy az élet célját és értelmét, a szeretetre való tökéletes önátadást minél inkább megközelíthessük.

Ha a ma és a holnap unitarizmusa nagyobb szerepet akar betölteni az egyházi közösségek élete tartalmának formálásában, Istenhez való közelítésében, Jézus tanításainak és életpéldájának követésében, úgy fő figyelmét a hit elmélyítésére kell fordítania. Csak az lehet hatékony eszköz arra is, hogy az egyre burjánzó vallási vagy ezoterikus szekták vagy a nem-keresztény vallások hatását ellensúlyozhassa. A ma és a holnap unitarizmusa Dávid Ferenc nyomán biblikus vallás kell maradjon, amely közvetlenül Jézus evangéliumi üzenetére épül. A hit elmélyítése érdekében az Újszövetség és különösen a négy evangélium, továbbá a páli és az apostoli levelek megismerésének, a modern keresztény és unitárius magyarázatának indokolt fontos szerepet tulajdonítani. Az vinné talán a legeredményesebben előre a bibliai foglalkozásokat, ha lehetőleg minél több világi hívő vállalna aktív szerepet a szövegek bemutatásában és kommentálásában.

Egy negyed századot töltöttem már azzal, hogy minél jobban megismerkedjem a Szentírással és annak magyarázataival, valamint a vallási megújulásért fáradozó teológusok nézeteinek megismerésével és unitárius szemszögből való elemzésével. Mindemellett szavaim nem voltak többek, mint egy unitárius hívő őszintén megvallott nézetei, amely nézetek mögött a hitbeli megújulás elkötelezettsége, emögött pedig unitárius egyházunk és hitünk szeretete áll, azé a hité, amely mindnyájunkban mint Isten ajándéka él.

VALLÁSOS NEVELÉS A CSALÁDBAN

A történelemből sok ember életét megismertem, életemben sok ember életét megfigyeltem, s az a tapasztalatom, hogy a múltban is, a jelenben is azok az igazán boldog emberek, akik vallásos életet élnek. Nem nyugtalankodnak, nem aggodalmaskodnak, nem esnek kétségbe, türelmük végtelen, s a megbocsátásra is azonnal készek. Egyszerűen szólva: a fejüket sohasem veszítik el és a szívük mindig a helyén van.

Miért? A felelet nagyon egyszerű: bíznak Istenben. Úgy élnek a világban, mint otthon.

Ha emlékeznénk arra, hogy éltünk otthon, mikor kicsi gyermekek voltunk. Amikor számunkra a világot édesanyánk meleg öle s édesapánk erős karja jelentette. A vallásos ember így él a világban. Isten ölében van, él és mozog. Isten kézen fogva vezeti őt, felveszi gondviselése szárnyaira. Nem nyugtalankodtunk, nem aggodalmaskodtunk, nem féltünk, hiszen a világon a legjobb, a legerősebb vette körül gyermeki életünket.

Úgy volna jó, ha az ember az édes otthon boldogságából zökkenés nélkül kerülne át a végtelen, változó, zajló világ bizonyosságába, a szülői erő és szeretet öléből Isten atyai ölének bizonyosságába.

Vajon lehetséges ez? Hogy az ember, amikor kinő a családi körből, amikor kihűl az anyai ölelés és lelankadnak az apai karok, olyan biztonságban, nyugodt szívvel, boldogan, bölcsen éljen a világban, mint gyermekkorában, otthon a szülői házban? Vajon lehetséges?

Vallásos embernek élete igazolja, hogy: igen.

Meg kell építeni a hidat az otthontól a világig, a szülői szeretettől az Isten szeretetéig. Ennek a hídnak a megépítése a vallásos nevelés dolga.

Többször hallottam vitát arról, hogy az ember születik-e vallásosnak, vagy nevelődik? Én azt hiszem, mind a kettőnek köze van hozzá, de a nevelés a döntőbb tényező.

A történelemben is, az életben is találunk példát mind a kettőre. Azt hiszem pl., hogy Jézus érzékeny lelkületű gyermeknek született, de szüleire — különösen édesanyjára: Máriára — nem tudok másképpen gondolni, mint nagyon vallásos életű emberekre. Néha, ha a gyermekkel baj van, elgondolom: mennyivel eredményesebb lenne az én foglalkozásom a gyermekkel, ha minden unitárius családi hátlékot olyan vallásos légkör töltene be, mint a Jézus szülőházát: a názáreti házat. Ha Pál apostolt veszem elő, azt látom, hogy kegyetlen üldözője volt Jézus követőinek, s meglett férfi korában, a damaszkuszi úti újjászületés után lett megrendítően vallásos ember, Krisztus rajongó követője. Viszont Nikodémusznak hiába ajánlotta fel a Mester az „újjászületést”, mint az igazi vallásos életre lépés útját, Nikodémusz kikapta az ajánlatot. Zákeusnak vagyona fele megérte, hogy ráléphetett a vallásosság útjára, viszont a gazdag ifjú igen magasnak találta a Jézus által kért árat.

Ha életem tapasztalataira gondolok:

Apai nagyanyám egyszerű, falusi asszony volt, lelke mélyéig tiszta, vallásos lélek. Édesapám az ő öléből indult el s mellette nőtt fel, vagy 10-12 éves koráig. Édesapám a Nagyapám természetét örökölte, de harcos természetét a Nagyanyám

szelíd jósága, gyermekes hite, vallásossága hatotta át. Egész életében harcolt, de sohasem emberekkel, hanem az igazságért, meggyőződéséért, eszményeiért.

Ismerek egy embert. Megrendíthetetlenül vallásos lélek, erkölcsileg tiszta, amilyen tiszta egy ember lehet. Artatlanul börtönbe zárták, ahol különböző felekezetű emberekkel, főképpen papokkal került egy helyre. Megérték az első karácsony estét. Szomorú este volt. Mindeniküknek otthon járt a gondolata. Az éjszaka csöndjét sóhajtozás, szipogás, forgolódás neszei töltötték meg. Eljött a reggel, első napja reggele. Szótlánul szedelőzködtek fel... behozták a reggelit: teát és barna kenyeret... És ekkor a mi Emberünk előállt és kezdett hozzájuk szólni, mint az apostolok pünkösdkor s miután beszédét elvégezte, imádkozott velük, aztán vette az ő darabocsa kenyerét és mindenkinek adott egy falást belőle, aztán az ő sajkáját és mindeniket megittatta a teájából... és ma is áldjuk őt érte, mondván: karácsonnyá szentelte számunkra azt a napot... pedig ez a mi emberünk nem nőtt eszményi vallásos családi légkörben fel, de úgy látszik, úgy született.

Viszont ismertük mindannyian Zihanyi Józsefet, a vak papot, aki az 50-es években nálunk is végzett missziós szolgálatot. 40 éves lehetett, amikor megvakult. Addig a víg világfi életét élte, aki minden testi és anyagi gyönyörűséget megszerezhetett magának, amit pénzzel megvásárolni lehet. Emlékeztek, milyen meggyőző erővel vallotta meg nekünk, hogy amióta nem lát, azóta igazán boldog. Milyen bolond volt, amíg földi kincsektől „elvakultan” hajszolta az élet gyönyörűségeit. Most, hogy hiú szemei bezárultak a földi kincsek látására, azóta találta meg az igazi kincseket: a lélekét, amely megnyugszik Istenben, s a szívét, mely szeretettel dobog az emberek felé. Földi gyönyörűségeibe belevakult szemét kellett feláldoznia azért, hogy meglássa lelki szemeivel Istent, hogy vallásos életet éljen, vakon is boldogabb legyen, mint látón.

Igen, néha az ember súlyos áldozatok árán tántorodik rá az Istenhez vezető vallásos élet útjára.

Még egyszer kimondom: a vallásos emberek az igazán boldog emberek.

Szeretném, ha minden unitárius gyermekből vallásos ember lenne. S ezért a magamét igyekszem is megtenni. De itt is úgy van, mint a nevelés más terein: eredményt csak úgy lehet elérni, ha az Egyház és a Család összefog. Sőt, a fő tényező itt is a Család. Az Egyház segíti a Családot abban, hogy gyermekei vallásos emberekké nőjenek. Ezt a segítséget nyújtom most az alábbiakban.

1. A vallásosság bizonyos elemeit meg lehet tanítani a gyermekeknek. Pl. a Miatyánkot, estéli, reggeli imádságot, tízparancsolatot, kátét stb., de ez a tanítás a vallásos nevelésnek csak másodrangú eszköze. A vallásos nevelés elsősorban nem vallásos ismeretek megtanításából, hanem a gyermek lelkében csírázó vallásosság fölneveléséből, táplálásából áll.

Olyan a vallásosság, mint a tiszta levegő, amelyet a gyermek tüdőjébe szív, hogy oxigénjétől növekedjék a teste. A környezet, amelyben a gyermek él, vallásos légkörrel kell telítődve legyen. S ennek a vallásos légkörnek azoknak életéből kell áradnia, sugározni, akiknek környezetében a gyermek él és nő. Ez azt jelenti, hogy: vallásos gyermekek vallásos családok légkörében nőnek fel. Ha tehát azt akarod, hogy gyermeked vallásos emberré nőjön, neked kell édesapa és édesanya vallásos életteddel a gyermek környezetét vallásos légkörrel töltened meg. S ha te szülő úgy ítéled meg magad, hogy életed idáig nem volt igazi vallásos élet, a fennebb vázolt értelemben fogadd jó szívvel a Jézus által felajánlott utat az „újjaszületésre”.

Mert a kicsi gyermek csupa figyelő szem, csupa kíváncsi értelem, csupa érzékeny szív. Nem lehet becsapni, félrevezetni. Hiába mutatod neki a vallásosság útját, ha te nem élsz vallásos életet. Nem azt fogja csinálni, amit te mondasz, hanem azt fogja követni, amit te csinálsz. Hiába küldöd a templomba, ha te nem mész. Hiába imádkozol vele, ha a következő félórán káromkodol. Hiába kívánod tőle, hogy

őszinte legyen hozzád, ha te füle hallatára hazudsz. Hiába kényszerítetted a Kis Biblia mellé, hogy olvassa, ha a te nagy Bibliád beporosodott a kasztonen vagy a vitrinben.

Szóval a családi vallásos nevelés legelső és leghatékonyabb tényezője: a szülők és nagyobb testvérek vallásos életéből áradó vallásos családi légkör, melyet a kicsi gyermek szíve úgy szív magába, mint tüdeje a tiszta levegőt.

2. A vallásos élet alapja: az Isten iránti tökéletes bizalom. Nem szabad tehát a gyermeket Istentől elijeszteni (megver az Isten, nem félsz az Istentől). Isten nevét és a valláserkölcsi élet más kérdéseit — Élet, Lélek, Jézus, Istenországa, Imádság, Szeretet — meg kell tartani a gyermek szívében a maguk tisztaságában, szentségében. (Káromlás, átok stb., legalább a kapun belül ne halljon ilyeneket.)

Isten iránti csodálatot, tiszteletet, imádatot, szeretetet kell ébreszteni a gyermek szívében egész kicsi kortól kezdve. Tele van a világ: a ház, az udvar, a kert, a mező, az erdő, az ég, a föld, az élet Isten csodálatos dolgaival. Úgy kell beszélni a gyermeknek a virágról, a vízről, a napról, a csillagról, kisebb testvéréről, mint Isten csodálatos dolgáról, ajándékaról. Ilyen beszélgetésekkel a házban, a kertben, a mezőn kezdődik a vallásos nevelés.

3. A szülő imádkozzék együtt a gyermekkel. Lelkileg kedvező alkalmak erre: este, reggel, étel előtt és után. Ne mindig előre betanult imát. Alkalmoszerűt. Adjunk hálát mindenkiért, aki a gyermeknek kedves s köszönjük meg mindent, amit a gyermek kap. Kérjük gondviselését mindenkire. Néha imádkozzék együtt a család. Mikor imádkozunk, legyen csend és áhítat.

4. Énekeljünk csendesen minél többet a gyermeknek, majd a gyermekkel. Kezdjük a könnyebb, kedvesebb dallamú énekekkel, s úgy haladjunk a nehezebbek, hosszabbak felé. A Kis Biblia második felében ilyen szempontból csoportosítva vannak az énekeink.

5. Ünnepek közeledtével beszéljünk már a kicsi gyermekkel is értelmi fejlettsége szintjén, az ünnep tartalmáról. Különösen karácsony, húsvét s az őszi hálaadás alkalmas erre a célra. De Istent mindig a beszélgetés központjába, mint gondviselőt, adományozót.

6. Vigyük a gyermeket a templomba. Magunk vigyük, ne bízzuk másra. A jól nevelt gyermek hamar megszokja azt, hogy a templom a csend és áhítat helye. Szoktassuk be a gyermeket minél előbb az Isten házába.

7. Legyen a szülőknek nagy gondja arra, hogy iskolás korú gyermeke pontosan járjon a vallásórákra. Minél kisebb a gyermek, annál több figyelmeztetés kell neki, hogy el ne felejtse, mulassza a vallásórákat. A szülő a lelkész segítségét, figyelemztetését vegye jó néven, a vonatkozó szószéki közléseket szívlelje meg.

8. A szülő tartson lépést azzal a munkával, amelyet a lelkész a vallásórákon végez. Érdeklődjék a gyermektől:

- mit csináltak a vallásórán?
- melyik éneket tanultatok?
- hogy imádkoztatok?
- miről beszélt, mit tanított a Papbácsi?

Néha tegye magát, hogy nem tudja vagy nem érti, amit tanultak. Ha a gyermek félreértette, amit tanult, magyarázza meg. Szóval mélyítse el a vallásos nevelés munkáját.

9. Értékelje azokat a vállalkozásokat, melyeket a lelkész a növendékekkel csinál: ünnepélyek, karácsonyest. Hazamenet beszélje meg gyermekével, gyermekeivel, de sohase önző, elfogult, családi szempontból, hanem a vallásos nevelés szempontjából.

10. Buzdítsa, serkentse, főképpen saját példájával, minden szülő gyermekeit a templomba való buzgó járásra és az istentisztelethez illő viselkedésre, cselekvő részvételre. Beszélje meg a család az istentiszteletet:

- melyik éneket szeretted a legjobban?

- mit olvasott a Bibliából a Papbácsi? (keressük meg)
- miért imádkozott?
- mit jegyeztél meg a prédikációból?

11. Bele kell éltetni a gyermeket abba a hitbe, hogy a világ: az Isten kertje, mezeje, erdeje. Minden az Istené. Mi csak ideig-óráig való sáfárai vagyunk annak, amit Isten nekünk ad. Minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy munkánk által a világ szebb legyen, jobb és áldottabb. Istennek így örömet szerezünk, áldásaiért hálát adjunk.

12. A szülőknek tudomásul kell venni, hogy a vallásosságnak két vetülete van. Az egyik Isten felé helyezi biztos alapra a sorsunkat, a másik a világ felé, főképpen embertársaink felé. A vallásos ember szívében hallgat az önzés, irigység, a bosszú, gyűlölet, a hiúság, de ébren van a jóakarát, a megértés, a szánalom, a részvét, a szeretet. A gyermeket ezen a téren sem lehet becsapni, hogy vallásossága kárt ne szenvedjen.

13. Végül s egyszersmindenkorra:

Erőltetéssel, fenyegetéssel, szidással, panasszal, rimánkodással, veréssel még soha senkit nem lehetett a vallásos élet útjára vezetni. Egy gyermek sem szerette meg a templomot, ha minden vasárnap csak küldték a templomba, s egy sem talált rá az imádkozás boldogító útjára, ha az édesanya így szólt lefekvő gyermekének: imádkozzál Jánoska, s ő közben mosta az edényt. Vigyed az öledbe, vezessed kézenfogva, menj vele, mellette, előtte a templomba. A családi ház rendjébe legyenek beiktatva az áhítat: imádkozás, éneklés, Isten csodálatos dolgairól való beszélgetés alkalmai. Egyszóval: megtölteni a hajlékot a szülők vallásos életéből áradó légkörrel. Ez a fő titka a vallásos nevelésnek.

Dr. Erdő János

CSELEKVŐ HIT, BÉKE ÉS IGAZSÁGOSSÁG

1. *Az Unitárius Világszövetség — IARF — 28. kongresszusát* India kertvárosában, Bangalore-ban tartotta meg 1993. augusztus 15-18. napjain.

India az ellentétek országa; mesébe illő gazdagság és kiáltó nyomorúság. Sok nyelve közül egy sem akadt, amit az egész lakosság megértene. Világi állam, ahol minden vallás követői egyenjogúak egymással. Az ország lakóinak többsége a hinduizmushoz tartozik: sokoldalú, természetes vallási képződmény, nem jelent egységes vallási rendszert. Magában foglalja az indiai vallások legkülönbözőbb formáit, beleértve a fetisizmust, állatkultuszt, polidémonizmust, panteizmust, ateizmust, valamint a vallási nézetek, hagyományok, szokások sokaságát. A fenséges és az alantas, a fejlett és primitív vallási elem egymás mellett található. Méltán nevezik a hinduizmust a „vallások enciklopédiájának”. Ezt a kiismerhetetlen országot a vallás tartja össze, és éppen a vallási ellentét okoz súlyos nehézségeket.

A kongresszus témája: „Hitünk megélésével dolgozzunk együtt a békéért és igazságosságért”. A négy napra terjedő nagygyűlést Punyabrata Roychoudhury, az IARF elnöke nyitotta meg augusztus 15-én, vasárnap, mely éppen India függetlenségi napjára esett. Beszédében megemlékezett az 1893 szeptemberében Chicagóban tartott „Vallások világparlamentjének” 100. évfordulójáról. Az IARF jelentőségé-

vel kapcsolatban az elnök kiemelte, hogy a világ most a századfordulón súlyos válsággal néz szembe, melyből az emberiség csak az istenhit és bizalom által tud kiszabadulni.

A megnyitó ünnepély keretében hangzott el a kongresszus teológiai irányvonalát kifejező ún. „Dana Greeley” emlékére alapított előadás, melyet S. S. Chakraborty, a Bangalore-i Ramakrishna Misszió Központjának igazgatója tartott *Vallásos út a békéhez és a fejlődéshez* címen. Az előadó Swami Vivekananda híres hindu vallásfilozófus megállapításából indul ki, mely szerint „a szentség, tisztaság és szeretet egyetlen vallásnak sem lehet kizárólagos tulajdona”, s hogy „minden vallás képes kiváló jellemű férfiakat és nőket nevelni”. Éppen ezért a különböző vallásokat úgy kell tekintenünk, mint ugyanazon „Igazsághoz, Istenhez” vezető utat. A hindu vallásfilozófia lényege, hogy az „ÉN” minden teremtményben létezik; ennek megvalósítása életünk alapvető célja kell, hogy legyen. Ez az „ÉN” pedig nem más, mint az „Igazság vagy az Isten” realizálása. Ha ezt az alapelvet eszünkben tartjuk, akkor minden cselekedetünk tulajdonképpen istentisztelet. A béke is végső fokon az „ÉN” megvalósítása által érhető el.

Az indiai vallások szentiratai megegyeznek abban, hogy az élet teljes megélése feltételezi a lemondást; ez az egyedüli gyakorlati út a béke eléréséhez, az igazi fejlődés is általa valósítható meg.

A szolgálat, mint az istentisztelet egyik módszere, jelentős szerepet tölt be a vallásos ember életében. Aki szolgálat által akarja a békét és fejlődést munkálni, annak a következő elveket kell követnie: tisztelet, alázatosság, megbecsülés, vagyis: szolgálj mint barát teljes képességeid szerint. Ezek az elvek, kisebb-nagyobb mértékben, minden vallásban megtalálhatók. Ha mi is alkalmazzuk életünkben, akkor az emberiség szolgálata új dimenziót nyer, s egyben előmozdítja a vallási összhangot a vallásközi érintkezés és dialógus által.

Az előadó hangsúlyozta, hogy Swami Vivekananda is nagyra értékelte a szolgálatot. Tanítása szerint az „Igazság vagy Isten” megvalósítása nem kívánja, hogy visszavonuljunk az életből a vadonba vagy a templomba, elegendő számunkra az emberiség szolgálata.

S. S. Chakraborty előadásának konklúziója: a vallásos béke elérésének alapvető feltétele, hogy a szolgálat által kifejlesszük az emberben az önbizalmat és öntiszteletet.

A Vallásos út a békéhez és a fejlődéshez c. előadást dr. Robert Traer főtítkárral jelentése követte az IARF 1990-1993 közötti tevékenységéről. Az Unitárius Világszövetség három évi történetét a szervezet fokozatos erősödése jellemzi. Ez tükröződik a következő adatokból is: 14 szabadelvű vallási közösség csatlakozott az IARF-hez; a Világszövetség erősítette együttműködését más nemzetközi vallási szervezettel és folytatta tevékenységét a lelkiismereti- és vallásszabadság védelmében; a szervezet titkárságát Frankfurtból áthelyezte Oxfordba, mely megfelelőbb hely az IARF számára; *IARF WORLD* című időszaki lapban tájékoztatja a tagcsoportokat a szervezet munkájáról, valamint a szabadelvű vallási közösségek nevezetesebb eseményeiről.

Dr. Robert Traer jelentésében hangsúlyozta, hogy napjainkban nagy szükség van hitre, kitartásra és bátorságra, ha rendeltetésünknek eleget akarunk tenni. Ugyanakkor meg kell őriznünk és tovább kell adnunk szellemi örökségünket is: hit- és életfelfogásunkat, reményeinket és szeretetünket embertársaink és népünk iránt. Egyben nem feledkezhetünk meg az Isten iránti hálánkról sem. Így érhetjük el a békét és a megértést.

A kongresszus munkálatai reggeli és esti áhítat, előadás, munkaulések és vitakörök keretében folytak le. Az áhítatot főleg az IARF ázsiai tagcsoportjainak képviselői tartották; az unitárius kereszténységet az északindiai unitárius tagcsoport képviselte. A kongresszus témájával kapcsolatos problémákat öt munkacso-

portban tárgyalták meg. S hogy a résztvevők jobban megismerhessék egymást, 20 vitakör alakult, melyben az elhangzott előadást és jelentést vitatták meg személyi vonatkozásban.

Augusztus 15-én került sor az I. sz. munkacsoportban a romániai, magyarországi és csehországi unitárius egyházak helyzetének és problémáinak megbeszélésére. Egyházunk helyzetét dr. Erdő János és dr. Szabó Árpád ismertették. Augusztus 16-án az V. sz. munkacsoport a vallásszabadság kérdésével foglalkozott. A bevezető ismertetést dr. Erdő János tartotta, figyelemmel a tordai országgyűlés vallásügyi határozatának 425. évfordulójára.

Eseményesnek bizonyult a délutáni családlátogatás, melynek keretében a kongresszus résztvevőit Bangalore-i családok látták vendégül. Ez a látogatás elősegítette egymás vallásának közelebbi megismerését és a vallásos tapasztalatok kölcsönös elmélyítését.

Augusztus 17-én ülésezett az IARF közgyűlése: egyházunk három szavazati jogát dr. Erdő János, dr. Szabó Árpád és dr. Virágh Enikő gyakorolták. A közgyűlés határozatai közül kiemeljük a következőket:

- a) 6 új rendes tagcsoport és 4 társulati csoport felvétele az IARF-be.
- b) 1994 július hónapban *IARF Európai Teológiai Konferencia* rendezése Kolozsváron — egyházunk meghívására. A gyűlés témája: *Vallás és emberi jogok*.
- c) Az 1996 évi IARF kongresszust, a Won buddhista tagcsoport meghívására, Dél-Koreában tartják meg.
- d) Az IARF titkársága Frankfurtból 1993. szeptember 1-vel Oxfordba költözik át.
- e) A IARF szabályzata egyes pontjainak módosítása.
- f) Az IARF új tisztikarának és választmányának megválasztása: elnök: Natalie Gulbrandsen (Egyesült Államok), alelnök: Yikitaka Yamamoto (Japán), pénztáros: Roy Smith (Anglia). A 18 tagú választmányban egyházunkat dr. Szabó Árpád képviseli.
- g) A kongresszus közgyűlése a „Schweitzer Albert” díjat az „Ittoen” nevű japán vallásos közösségnek adta.

A kongresszus záróünnepélye augusztus 18-án volt, melynek keretében dr. Mohnder Singh az IARF jövő feladatát ezekben foglalja össze: „olyan időben, amikor a vallás nevében világszerte növekedő konfliktus és erőszak jelentkezik, az IARF nagy szolgálatot tehet a vallások közötti megértés munkálásával.”

Az IARF tagcsoportok képviselőiben a kongresszuson 517-en vettek részt; egyházunkat dr. Erdő János és dr. Szabó Árpád képviselték.

2. A Sarva Dharma Sammelana konferenciája.

Az IARF kongresszusának problémájához kapcsolódott a Sarva Dharma Sammelana elnevezésű vallásos szervezetnek 1993. augusztus 19-22. napjain Bangalore-ban tartott nagygyűlése. Előzménye: 1992-ben négy nemzetközi vallási szervezet: az IARF, a Vallások Világkongresszusa, az Egyetérzés Temploma és a Vallás és Béke Világkonferenciája elhatározták, hogy az 1893. évi chicagói „Vallások Világparlamentje” gyűlésének 100. évfordulóját Bangalore-ban, az IARF kongresszusának folytatásaként megrendezik. A megemlékezés célja: elősegíteni a megértést és együttműködést a különböző vallások között.

A konferenciát augusztus 19-én a szervezet főtitkára nyitotta meg: „Összegyűltünk, — mondotta —, hogy ami jó, azt megerősítsük, a világ népeit bátorítsuk, hogy legyenek hűek vallásos és művelődési hagyományaiakhoz; összegyűltünk, hogy egymástól tanuljunk és hitünk hagyományaiból kölcsönösen inspirálódjunk, és hogy a békét ne csak keressük, hanem mi legyünk a béke megtestesítői. A különböző vallási közösségek, a megújuló hit és barátság által, teremtsék meg az igazságosságot és a békét.”

↳ A konferencia munkálatai három munkacsoportban folytak: az első a vallás-közi párbeszédre irányuló ajánlásokkal és meglátásokkal foglalkozott; a második tárgya: vallási központok látogatásával a résztvevőket bevezetni a különböző vallások hagyományába és spirituális gyakorlataiba. Egyházunk képviselői ezt a munkacsoportot választották; a harmadik a megértés és együttműködés vallásos forrásainak a kutatását végezte.

A konferencia záróünnepélye augusztus 22-én volt. A gyűlés eredményeit a következőkben foglalhatjuk össze:

Szorgalmaznunk kell a spirituális gyakorlatok elmélyítését, az élet tisztelete iránti szellem elismerését, mely feltétlenül szükséges a különböző vallási közösségek békéjéhez és összhangjához. Egyben a szolgálat és szolidaritás cselekedetei által kötelezzük el magunkat a béke és a megértés munkálására.

Mély benyomást tett a konferencia résztvevőinek közös fogadalma és elkötelezése: „Elkötelezzük magunkat egy békés világ építésére, a jobb megértés, könyörület cselekedetek és az élet iránti tisztelet munkálásával. Mi vallásos emberek nem félünk, mi győzni fogunk. Kéz a kézben fogunk járni; békében fogunk élni”.

A konferencián 28 országból mintegy 600 személy vett részt; egyházunkat dr. Erdő János és dr. Szabó Árpád képviselték.

Egyházunk részvétele az IARF 28. kongresszusán és a Sarva Dharma Sammelana konferenciáján hasznosnak és eredményesnek bizonyult. A munkautlések és vitacsoportok keretében alkalmunk volt egyházunk helyzetét és jövőt illető feladatait ismertetni. Az érdeklődők kérdéseire eligazító felvilágosítást adhattunk és egyházunknak sok új barátot és támogatót szerezhettünk.

A kongresszus munkálatai és megnyilatkozásai arra mutatnak, hogy az IARF a keleti tagcsoportok felé orientálódik és a szabadelvű keresztény tagcsoportok befolyása szűkebb körre korlátozódik. Kívánatosnak látszik a szabadelvű keresztény tagcsoportok hatékonyabb együttműködése az IARF szervezetén belül.

Dr. Gaal György

KELEMEN LAJOS SZÁRMAZÁSA ÉS DIÁKÉVEI

Ha valaki is kiérdemli az első világháborút követő félszázadból az Erdély történése címet, az Kelemen Lajos. Alig volt esemény Erdély, de különösen Kolozsvár és Marosvásárhely múltjában, amelyről ne tudott volna adatokkal szolgálni, vagy legalább egy anekdotát fölemlíteni. Aligha volt olyan kastély vagy kúria, amelynek építkezéséről, öröklési rendjéről ne ismert volna néhány dokumentumot. És nem is számíthatott rangos családnak az, amelyiknek őseit, leszármazását ne ismerte volna.

Mert Kelemen Lajos a történettudomány mindenese volt. A maga korában senki sem értett jobban az okiratokhoz, olvashatatlanak tűnő magyar és latin szövegek megfejtéséhez, értelmezéséhez. Jóformán egész életét a levéltárban töltötte. Ott talált rá legtöbb témájára. Rövid könyvtárosi alkalmaztatása idején a könyv- és könyvtártörténet elismert szakemberévé is vált. A felkutatott írásos adatok és a helyszínen megismert műemlékek összetevő — újszerű — vizsgálata tette művészettörténésszé. A terepmunka ébresztette fel érdeklődését a népművészet múltja iránt is. Az állandó érdeklődés kielégítésére a századelőn a családtörténetet művelte. Egyes adatközlései az irodalomtörténet, mások a nyelvtörténet pásmájában

hoztak újat. Nem jutott el egyik ágban sem a nagyobb összegezéshez. Pedig ő lett volna a legilletékesebb, hogy megírja Erdély művelődéstörténetének néhány fejezetét.

Ebben azonban megakadályozta túlzott igényessége és legendás szolgálatkészsége. Csak arról mert írni, amiről biztos adatai voltak, s lesújtóan szólt mindig azokról, akik bizonytalan forrásokra építve átvett adatokkal dobáloznak, vagy a „tudatlanság vakmerőségével” összegeznek. Ugyanakkor kutatásaival mindenkinek rendelkezésére állt: akár ősei iránt érdeklődött, tudományos dolgozatához adatokat kért, vagy éppen regénytéma után kutatott az illető. Sokszor többlapos válaszleveleit postázta személyesen. Még ennél is több idejét rabolták el legendás városnéző körútjai. Ha felkérték, naponta akár háromszor is, esőben, hóban vezette a kisebb-nagyobb csoportokat Kolozsvár műemlékei között. Mindegyiknek ismerte a történetét, s ezt olyan színesen, anekdotákkal fűszerezve mondta el, hogy a hallgató szemtanúvá lépett elő. Élete vége felé már Kelemen Lajos is a város egyik nevezetessége lett.

A maga módján mindent elkövetett, hogy hasson a közönségére. A városvezetések, a gyakran napilapokban, felekezeti közlönyökben megjelent írásai mind a műemlékek értékére figyelmeztettek, megőrzésük, ápolásuk szükségességét tudatosították. A megőrzésben, gyűjtésben maga járt élen: az Erdélyi Múzeum-Egyesület történelmi levéltárát ő gazdagította milliós nagyságrendűvé. Sorra járta Erdély főúri családjait meggyőzve őket, hogy vidéki kastélyaik — sokszor pusztuló állagú — levéltárait helyezték letétbe a múzeumhoz. Ezek nagy része vidéken a két világégés során biztosan elenyészett volna. Utóbb már köznemesi családok is bizalommal adták be okiratkötegeiket. És Kelemen Lajos valamennyit átnézte, gondoskodott állagmegőrzésükről, idejéhez mérten rendezte is őket. S ha kutató, érdeklődő jött, minden katalógus nélkül ki tudta keresni a szükséges köteget, s pontosan tudta, melyik gyűjtemény miatt érdekes, értékes.

Meg is írta róla Tavaszy Sándor: „A Múzeum-alapító Mikó Imre lelke él benne” (Erdélyi Múzeum 1947.1-4). A nagy alapító óta senki sem tett többet az Erdélyi Múzeum-Egyesületért, mint ő. Tíz éven át titkára is volt, vándorgyűléseket szervezett, s megírta félszázados történetét. Talán csak unitárius egyházához ragaszkodott még ennyire. A múltjára vonatkozó adatok egész sorát tette közkinccsé, s bár ő maga diákvelei alatt nem koptatta a nagymúltú kollégium padjait, tizenegy évi ottani tanárkodása idején elmélyülhetett felekezete szellemi világában. Élete alkonyán a főgondnoki tisztséggel ismerték el szolgálatait.

Kelemen Lajos intézmény-alapítónak tekinthető. A múzeumi levéltárban egyetlen alkalmazottként legalább három-négy munkakört is betöltött. Az állaggyarapítástól a kiszolgáláson keresztül a feldolgozásig minden rá hárult a kisebbségi lét mostoha viszonyai között. S valójában ama huszonkét év alatt ő volt Erdély szolgálatos, ha nem is egyetlen történésze. Mert a többiek rendszerint tanárkodtak, s kevés szabadidejükben csak egy-két témakör kutatására volt lehetőségük. Kelemen Lajos sokoldalú jártasságával egy kutatóintézetet helyettesített. Későbbi kifejezést használva őt tekinthetjük az „egyszemélyes intézmények” prototípusának. Ha nem is került ki túl sok dolgozat ebből az intézetből, a tanítványok száma és rangja hitelesíti működését. A két világháború között, de még a 40-es években induló múltkutatóink is Kelemen Lajostól tanulták a dokumentumok vallasásának módszertanát, a levéltár becsületét, a kutatás szenvedélyét. Így vált iskolateremtővé. A nyelvtörténész Szabó T. Attila, a művelődéstörténész Jakó Zsigmond, a művészettörténész B. Nagy Margit a maguk egyszemélyes intézményeikben alkottak maradandó életművet mindig elismerve a Kelemen Lajos-i indíttatást.

Egy vonatkozásban azonban nem lehetett követni Kelemen Lajost: ez a módszere volt. Nem vezetett kartotékot, dossziékat is csak ritkán állított össze egy-egy témakörben. Ő mindent az agyában tárolt, s ha jegyzetet is, legfeljebb keze ügyébe

kerülő kis cédulákat használt. Azok pontos helyét aztán csak ő tudta íróasztala rétegei között. Ha módjában állott, mindig az eredeti dokumentumokat maga mellé véve a késő éjszaka csendjében fogalmazta meg cikkeit. Memóriájával hallgatóit, a hozzá forduló kutatókat gyakran elkápráztatta. De nagyobb lélegzetű munkák összeállításánál csak nem lehet elegendő az agyban tárolt adathalmaz. Ezzel is magyarázható, hogy míg tanítványai eljutottak a szintéziselig, az ő közel négyszáz közleményéből csak hat önálló kiadvány, három pedig oklevél és emlékirat-kiadás. Így is írásos hagyatékának olyan súlya van, hogy kortársai közül csak a Herepei Jánosé mérhető hozzá.

*

Kelemen Lajos életrajzát többen is megírták, lexikonokban olvasható.

A Marosvásárhelyt megszerzett érettségi bizonyítvánnyal Szádeczky Lajos biztatására 1896 őszén a kolozsvári Ferencz József Tudományegyetem Bölcsészeti karára iratkozik be és a történelem-földrajz szakcsoport tantárgyait hallgatja. Mindenekelőtt Szádeczky van hatással rá. Nemcsak tudományos előadásaisal, hanem atyai irányításával is. Így anyagi gondjain segítendő nevelői állást szerez neki: a baráti körébe tartozó dr. Gidófalvy István közjegyzőnél. Okirat-másolást bíz rá, bevonja a tudományos munkába. Mellette még a Teleki-levéltárat rendező Gergely Sámuel magántanárnak kerül a vonzaskörébe. Finály Henrik és Márki Sándor kurzusai nem maradtak emlékezetesek számára, Vajda Gyuláról, a művelődéstörténet professzoráról pedig nem sok elismeréssel anekdotázott. Magyar irodalomtörténetet Széchy Károlynál, latint Csengeri Jánosnál, földrajzot pedig Terner Adolfnál hallgatott. Az iskolateremtő Böhm Károly nehezen érthető filozófiai és logikai előadásai inkább elriasztották.

Máig és érthetetlen, hogy a kutatói, levéltárosi pályára készülő Kelemen Lajos tanulmányai végén miért nem jelentkezett a doktori fokozat megszerzésére. E helyett a tanári diplomához szükséges vizsgákat tette le: 1900-tól 1908-ig húzta-halasztotta azokat, míg a teljes jogú képesítés birtokába jutott. Bizonyára a szülői tanács, az állandó létbizonytalanság is ebbe az irányba terelte.

Közben álláshoz jutott: az Erdélyi Múzeum-Egyesület könyvtárábanapidíjasként alkalmazták. Véglegesítése egyre késett, arra sem mutatkozott kilátása, hogy levéltári munkát végezzen. Így eleget tett az Unitárius Kollégium meghívásának, s 1907-ben elfoglalta ennek történelem-földrajz tanszékét. Mellette 1909-től 1918-ig az Erdélyi Múzeum-Egyesület titkári — javadalmazott — állását is betöltötte. Így keresete lehetővé tette, hogy 1910-ben megnősüljön. Feleségét alig tíz év múlva elvitte a rák, 1939-ben leányuk is meghalt. Úgyhogy Kelemen Lajos hosszú élete nagy részét magányosan töltötte. Tanítványai, tisztelői, meg szeretett macskái enyhítették társtalanságát.

Még a világháborús összeomlást megelőző tavaszon Kelemen Lajost „tanári minőségben szolgálattételre” az Erdélyi Múzeum levéltárába rendelik be. Túl a negyvenedik életévén jut tehát az őt valóban megillető munkahelyhez. Mondhatnánk: az utolsó pillanatban. Máskülönben a középiskolai kisebbségi tanári sorsban kellett volna osztoznia, s csak mellékesen, szabadidejében élhetett volna a kutatásnak. Ettől fogva 60 éves koráig egyenesvonalú életútja. Igazi életterévé, otthonává, műhelyévé a levéltár válik. Reggeltől késő estig itt tartózkodik. 1935-ig a Szentegyház utcában Mikó Imre sógorával bérel közös lakást. Annak megnősülése miatt kénytelen elköltözni. A Monostor úti Jancsó-házban vesz ki két mellékhelyiségek nélküli udvari szobát. 1938-ban nyugdíjazzák, de továbbra is bejár a levéltárba. Ugyancsak ekkor a Magyar Tudományos Akadémia kültagjaul választja. A bécsi döntést követően ama három erdélyi kitűnőség között van, akiket a kormányzó Corvin-láncrel érdemesít: Balogh Arthur jogásszal és Reményik Sándor költővel

együtt veheti át a kitüntetést. További tizennyolcan Corvin-koszorút kapnak. Ekko-riban ajánlanak fel neki egyetemi tanári kinevezést egy létesítendő Erdély története tanszékre. A 63 éves tudós azonban tisztában van azzal, hogy ez inkább elégtétel, a kitüntetés gesztusa akar lenni. Korára és hiányos felkészültségére hivatkozva utasítja el az állást. Nem volt doktorátusa, magántanári habilitációja, külföldi tanulmányutak, tekintélyes monográfiák sem állottak mögötte. Nem ismert idegen nyelveket, bár latintudása tiszteletet ébresztett. Így az Erdélyi Nemzeti Múzeum főigazgatói székébe iktatták. Ez inkább tiszteletbeli pozíció volt, továbbra is levéltári munkájának élhetett. 1944 tavaszán életkorára való tekintettel végleg nyugdíjazták. A levéltárba 1960 decemberéig, amíg a betegség kórházba nem juttatta, bejárt. Kutatott és tájékoztatót. Kalauzolta az érdeklődőket. Alacsony nyugdíját néha okiratmással pótolta, meglehetősen rendszertelenül táplálkozott, egyre kopottabb ruhákban járt.

A tisztelet azonban állandóan körülvette. 1947-ben 70. születésnapjára az Erdélyi Múzeum folyóirat kötete vált Kelemen Lajos emlékkönyvvé. 1957-ben 80. születésnapján Munkaérdemrendet kapott, s tanítványai, tisztelői 700 lapos emlékkönyvet jelentettek meg tiszteletére. Ez különben a Bolyai Tudományegyetem leg- rangosabb kiadványa. A végén Szabó T. Attila és Magyarai András összeállításában az életrajzi adatok és a 406 tételes könyvszet olvasható. 85. születésnapján az akkor már súlyos beteg történést a Magyar Tudományos Akadémia ismét kültagjává választja. Halálakor, majd annak 10. évfordulóján újabb megemlékezések sorozata lát nyomdafestéket.

Felnő közben egy újabb nemzedék, mely csak legendákat hall Kelemen Lajosról, de szétszórta megjelent közleményeihez nem juthat hozzá. 1957-ben ugyan már maga a tudós közel 800 lapos válogatást készített írásából, de az akkor nem jelenhetett meg. A kötet gépiratát B. Nagy Margit veszi gondjába, s a cenzúra- viszonyok bizonyos enyhültével 1977-ben — a születési centenáriumra — átszerkesztve megjelenteti a *Művészettörténeti tanulmányok* első, 33 dolgozatot tartalmazó kötetét. A terjedelmes átfogó bevezető tanulmányt Szabó T. Attila jegyzi. A második kötet újabb 54 írással 1982-ben hagyja el a sajtót. Ennek elején B. Nagy Margit *A művészettörténész Kelemen Lajos* című értekezése áll. Az általa összeállított jegyzetanyag kiegészíti, szükség esetén helyesbíti, s az újabb kutatási eredmények megvilágításába helyezi a dolgozatok adatait. Így Kelemen Lajos újra hat, most már írott hagyatékán keresztül.

*

Kelemen Lajos életrajzának legkevésbé ismert szakasza az ifjúsága volt. Szabó T. Attila említett 1977-es bevezető tanulmányában megállapítja: „A családi házról, amelyben Kelemen Lajos született és az őt közvetlenül körülvevő kisvárosi világról, amelyben középiskolai tanulmányai befejeztéig élete folydogált, sőt szüleinek a nevelésben játszott szerepéről, testvéereihez való viszonyáról keveset tudunk. A férfikorban a múlt életének megelevenítésében oly pazarul beszédes történésznek a maga gyermek- és ifjúkoráról, családjá akkori életéről csak nagy néha elejtett néhány megjegyzése és egyetlen ránk maradt szűkszavú önéletrajzi vázlata tájékoztat”. A kötet végén ugyanő utal rá, hogy a marosvásárhelyi évekre vonatkozó kórháziágyon keletkezett — „bizonyára rendkívül érdekes és értékes” — jegyzetek elkallódtak, vagy ismeretlen helyen lappanganak.

Szerencsére ez utóbbi feltételezés bizonyult helyesnek. Az egyik tanítvány, Debreczeni László művészettörténész és grafikus vette magához a feljegyzéseket, s hagyatéka részeként 1986 szeptemberében bekövetkezett halála után a Kolozsvári Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárába kerültek.

A visszaemlékezéseket a Keresztény Magvető 1988-1989-es évfolyamaiban közöltük, úgyhogy a tudós gyermekkorának körülményei is ismertté válhattak. Két vonatkozásban azonban még így sem teljes a Kelemen Lajos-életrajz. Az egyik a származást illeti. Lehet, hogy a tudós genealógus kikutatta saját leszármazását, de — szerénységére jellemzően — soha sem közölte azt. Mi most Pálmay József családtörténeti munkájának (*Marostorda vármegye nemes családjai*. Marosvásárhely, 1904) adatait a visszaemlékezésekben található utalásokkal összevetve, Debreczeni László anyakönyvi kijegyzéseit és saját gyűjtésünket felhasználva elkészítettük a nagyernyei Kelemen család leszármazási tábláját, amit a következő oldalon közlünk.

A másik vonatkozás az iskolás évek története. A visszaemlékezés nagyjából a III. gimnáziumig utal az eseményekre, de nem egyszer pontatlanul. A szerző maga is említi, hogy a nyomtatott értesítők felhasználásával pontosabb képet tudna adni diákéveiről. Ezért átnéztük a marosvásárhelyi Ev. Ref. Kollégium Értesítőinek sorozatát 1885-1886-tól kezdve, sőt, az 1894-1895-ös kötetben megjelent Koncz József-féle 750 oldalas iskolatörténetet is. Ezek alapján, az adatokat az emlékezésekkel is összevetve rajzolunk képet Kelemen Lajos iskolás éveiről. A következő életszakaszt, az egyetemi tanulmányok idejét Csetri Elek dolgozta fel (*A diák Kelemen Lajos*. A Hét, 1982. május 7).

Kelemen Lajosnak közismerten nem volt valami jó véleménye a vásárhelyi kollégiumról. A négy-öt szedett-vedett épületben az egy Koncz Józsefet kivéve középszerű tanárok oktattak. Inkább különösegek ragadtak meg a későbbi tudós emlékezetében. Ez derül ki visszaemlékezéseiből is. Pedig a múltját 1557-ig visszavezető tanintézet az 1870-es évekig ritka rangos tanárokkal büszkélkedhetett. Itt csak a bölcész Köteles Sámuel, Péterfi Károly és Mentovich Ferenc, a polihisztor Bolyai Farkas, a jogtudós Dósa Elek és a vértanú Török János nevét emeljük ki. Veresmarti Gáspár, Antal János, Bodola Sámuel pedig a püspöki székbe emelkedett. Mikor 1885 őszén Kelemen Lajos átlépte a kollégium küszöbét, ott éppen egy átmeneti világot talált. Az egykori hagyományos református iskolaszervezet felbomlóban volt, rendre adta át helyét az állam által előírt rendtartásnak. A teológiai végzettségű, külföldi tanulmányok után véglegesített professzorok helyét fokozatosan a kolozsvári és budapesti egyetem diplomásai foglalják el. A belső diákkörmozgást felülegelete is egyre inkább a tanárookra hárul.

Az elemistákat, alsós gimnazistákat többnyire minden pedagógiai előképzést nélkülöző papjelöltek, esetleg tanárjelöltek oktadják. A hatalmas osztálylétszámok pedig ezek munkáját is nagyon megnehezítik. Csak a IV-V. gimnáziumi osztálytól csökken 30 alá a létszám, s akkor kerülnek a fiatalok a „rendes tanárok” kezére.

A marosvásárhelyi kollégiumnak csak II-IV. elemi osztálya volt. Aki írni, olvasni, számolni tudott, azt ide felvették. Ezeknek az osztályoknak a felügyeletét a tanvezető tanár látta el, 1885-1888 között éppen Koncz József. Ő választotta ki az oktatókat is. 1885-ben Horváth Gáspár volt az intézet igazgatója, s a tanári kar két új rendes tanárral bővült: Lakatos Sámuel magyar tanár és Horváth József klasszikus-filológus foglalták el tanszékeiket. Persze, erről nem sok fogalma volt a 41 másodikosnak. Ők csak a tanítójukra figyeltek. Az értesítő erre az évre egyedül Kövendi Kálmán okleveles papjelöltet említi az osztály vezetőjéül. Nincs nyoma annak, hogy — mint Kelemen Lajos írja — az első félévben Tóth Lászlóé lett volna az osztály. Heti 26 órában vallást, magyart, számtant, földrajzot és állattant tanultak. A diákok között Kelemen a fiatalabbak közé tartozott. Tizennégyen születtek vele egy évben, 1877-ben, s csak hárman 1878-ban, a többi huszonnégy 1873 és 1876 között látta meg a napvilágot. Egyetlen unitárius osztálytársa, Biás István később szintén neves levéltáros genealógus, egyháztörténész lett. Különben az egész intézet össznépszerűsége 344 fő, ebből 135 az elemista. A tanári kar 25 személyes.

A III. elemiben már 46-ra növekszik a diáklétszám, s az értesítő külön utal rá, hogy az I. félévben Kövendi Kálmán, a II.-ban Jung Ferenc papjelölt tanította az osztályt. Tanév végén Kelemen Lajos könyvjutalmat nyert a Teleki-alapból. 1887-ben nyolc évi igazgatószkodás után Horváth Gáspár átadja a vezetőst Bedőházi Jánosnak, a IV. elemi osztály tanítója pedig Tóth László kontraszenior, papjelölt lesz. A Teleki-alap egyik könyvjutalma ismét a Kelemen Lajosé.

Az első gimnazista 52 kisdíakot egyetlen rendes vagy okleveles tanár sem tanítja. Ötön kapnak jeles, heten jó minősítést, az utóbbiak között van Kelemen Lajos is. Ez amolyan szűrő osztály lehetett, mert a II. gimnáziumba már csak 35-ön iratkoznak be. Itt is a jók közé kerül Kelemen, s a Röck Szilárd-féle alapítvány évi 80 forintos állami ösztöndíjával jutalmazták, ami igen nagy összegnek számított. A legtöbb jutalom 5-10 forint között mozgott.

A III. gimnáziumi osztályban tovább csökken a diáklétszám, már csak 31-en vannak, s két rendes tanár is foglalkozik velük, a IV.-ben pedig négy rendes tanárunk van. Mindkét osztályban a jók közé sorolják a későbbi történeoszt. V. osztálytól a tanári kar törzsgárdája veszi kezébe a diákokat. Érezhetően nőnek az igények. Csak 2 jeles és 3 jó minősítést adnak az osztályban. Nincs közöttük Kelemen Lajos, s ennek a tanévnek a végén el is veszti a Röck Szilárd-féle ösztöndíjat.

1893-ban, mikor a VI. osztályba lép tanítványunk, igazgató- és főgondnok-cserével kezdődik a tanév. Bedőházi Jánostól Horváth József veszi át a vezetést. Az értesítőt is korszerűsítik: feltünteti a diákok tantárgyankénti jegyeit. Kelemen Lajos 25 fős osztálya nem dicsekedhetik jó eredményekkel: kilencen kapnak elégtelen minősítést, köztük Kelemen Lajos is. Matematikából és görögből bukik, latinból elégséges. Csak történelemből, vallásból és tornából kap jeles osztályzatot. Ez az év volt diákkorának mélypontja.

A VII-VIII. osztályban fokozatosan javul tanulmányi helyzete. Általános minősítése elégséges, majd jó. A matematikával, fizikával, göröggel sehogyan sem tud megbarátkozni, ugyanakkor történelemből, magyarból végig jeles, latinból is rendre felemelkedik a jeles szintre. Az értesítőkből kiviláglik, hogy tanárai nem a jó tanulót becsülték Kelemen Lajosban, hanem a pályázatok szorgalmas kidolgozóját, az önképzőkör lelkes tagját. A tanári kar évről évre néhány tárgyból pályázatot írt ki, melyre jelíges dolgozatokat lehetett beadni. VII.-ben *Bethlen Gábor fejedelemségéről* szól a pályatétel címe. „A történelem a múltat világító sugár” jelígejű dolgozatával Kelemen a harmadik helyre kerül, a két VIII.-os után. Még van néhány tévedése. VIII.-ban a *Miért nem ment Szabó Elek Kádár Zsuzsi lakodalmára* szép-prózai pályakérdést „Népiesség — székelység” jelígejével „elég elmésséggel és humorral” dolgozza ki. Egy másik *Kritikai észrevételek* című dolgozatáról ezt a vélekedést olvassuk: „szerzője gondolkodó és önerején kombinálni törekvő, komoly történelmi tanulmányokat tett, önálló olvasás alapján ítél és okoskodik, stílusa gyakorlott, világos, szabatos.”

A múlt század második felében mindegyik kollégium életében jelentős szerepet játszott az önképző kör. A tehetségesebb diákok itt bontogatták szárnyaikat. A felolvasott legjobb verseket, elbeszéléseket, dolgozatokat gyakran kézírásos gyűjteményekbe, diáklapokba másolták. Néha nyomtatott válogatást is adtak ki. A vásárhelyi kollégium önképzőkörét 1856-ban Mentovich Ferenc tanár alapította, s halálát követően ez fel is vette a nevét. Tagjai főleg a VIII., VII. és részben VI. gimnazisták voltak. Kelemen Lajos idejében az elnöki tisztséget Lakatos Sámuel magyartanár töltötte be, az alelnökök is tanárok voltak (Csiki Lajos, Trozner Lajos), csak a főjegyzői és aljegyzői tisztségek jutottak a diákoknak. 1894-1895-ben Kelemen Lajos az egyik aljegyző volt. A kör *Egy székel népszokás* című pályakérdésére a határkerülést írta le — dicséretben részesült.

1895-1896-ban hiányzik az értesítőből a szokásos önképzőköri fejezet, s csak Horváth József igazgatói záróbeszédéből tudjuk meg, hogy Kelemen Lajos töltötte

be a főjegyzői tisztséget. S bár tartottak 18 körü gyűlést, köztük két nyilvános ünnepélyt (Március 15-én és Kossuth Lajos halálának évfordulóján), a tanári kar elégedetlen a diákok tevékenységével. Horváth szavai az egész osztályt minősítik: „Önmunkásság tekintetében ez év feltűnően eredménytelen volt. Az önmunkásság foka évenként a legnagyobb részt attól függ, hogy a gimnáziumot végző VIII. osztály tagjai között hány képesebb és képzetebb, szélesebb látókörű, a kiszabott tananyag megtanulása mellett önmunkásságra is alkalmas és hajlandó tanuló van. A véletlen játéka, s csak ritkán szokott előfordulni, hogy abba az osztályba, mely az idén a VIII. volt, kezdve az I. osztályon, s fel a gimnázium lépcsőin mind olyan tanulók kerültek össze, kik csak szerény tehetséggel voltak megáldva, s így tőlük meg kellett elégednünk annyival, hogy a kiszabott dolgot elvégezzék. Alig egy-kettő volt, kitől méltán várhattunk volna olyan önmunkásságot is, de ezek, mint szegény fiúk, önfenntartásuk végett annyi kötelességet vállaltak magukra, hogy pályamunka készítésére idejük nem maradhatott” (117. l).

A VII. és VIII. osztályban is Kelemen a magyar irodalomban és a történelemben jeleskedőknek járó Szabó Sámuel alapból kap díjat. VIII.-ban a Dálnoki Teleki Mihály alap és a 25 éves találkozó alap díját is megkapja. Ez utóbbi annak járt, aki a március 15-i ünnepi beszédet tartotta. Az 1896-ban végző VIII. osztálynak már csak 22 diákja volt, közöttük az egyetlen unitárius Kelemen Lajos. Ez különben a millennium éve: június 10-én a kollégiumban tartanak ünnepségeket, július 1-5. között pedig 94 tanár és diák (köztük Kelemen Lajos) tesz csoportos látogatást a budapesti millenniumi kiállításon.

Mielőtt a tanulmányokat lezáró érettségiről szót ejtenénk, a nyolc gimnáziumi osztály tanári kara felett érdemes szemlét tartanunk. Hisz ők azok, akik megszabták az intézet rangját. Kelemen Lajos diáksága idején 18-20-an oktattak a kollégiumban, de közülük csak vagy nyolcan voltak rendes tanárok, a többiek helyettesek (többnyire pap- és tanárjelöltek), óraadók. A rendes tanárok közül is csak a fiatalabbaknak volt oklevelük, a többiek még a régi rendszer szerint szerezték képesítésüket, őket „elismert tanár”-ként említették. A múlt században még nem alkalmazták a kontinuitás elvét kollégiumaink. Egyáltalán nem törekedtek arra, hogy ugyanazon tanár vigye végig az osztályt valamely tárgyból. Sőt, az osztályfőnököket is állandóan cserélték. Kelemen Lajosnak nyolc év alatt nyolc főnöke volt.

Első gimnazista korának négy tanárát jellemzi Kelemen visszaemlékezéseiben. Közülük Kiss Tamás (1862-1936) osztályfőnök, matematika- és földrajztanáráról lesújtó a véleménye. Az akkor még helyettes tanárjelölt 1890-től Budapesten, Kisújszálláson, Máramaroszigeten is éveket tölt, míg 1902-ben visszakerülhet rendes tanári státusba Marosvásárhelyre. 1929-ben nyugdíjazták, s az iskola oszlopos tagjaként búcsúztatja az 1935-1936-os értesítő. A szintén kedvezőtlenül megítélt Csiki Lajos (1863-1918) már szerencsésebb volt: 1892-ben a kollégium rendes görög-latin tanára lehetett. Az I. és IV. gimnáziumi latin órák, negyedikes osztályfőnökség után VI-VIII.-ban ő lett Kelemen görögtanára, számos nehéz órát okozhatott a bukás szélén álló tanítványának. Halmágyi Antal az első három osztályban tanította mértani rajzra és szépírása a kisdiaákat, II.-ban osztályfőnöke is volt. Róla bizonyos elismerés hangján szól az emlékirat. Pályája Nagyenyeden teljesedett ki. A legpozitívabb minősítést Darkó Béla (1861-1935?) magyartanár kapta. Még mint tanárjelölt négy évig oktatja tárgyára, s egy évig történelemre is Kelemen. Az 1890-es évek közepétől három évtizeden át az újpesti polgári fiúiskola tanára volt, 1909-ben magyar helyesírási tankönyvet is megjelentetett.

Második gimnazista korától csak Páll Károly (1848-1917) nevét idézi fel az emlékiró. Főleg földrajztanárként értékeli, s elismeri, hogy mint gyenge matematikus félt tőle. Ő még a régi rendszer szerint Vásárhelyen jogot, Nagyenyeden teológiát, s Utrechtben, Lipcsében, Zürichben matematikát, csillagászatot hallgatott. Természettudományi cikkei, humoros írásai jelentek meg. A tanári kar egyik legte-

kintélyesebb tagja volt. Hat évig tanította Kelemen, VIII.-ban ő az osztályfőnöke. A harmadik gimnáziumi osztály Göldner Nándor (1826-1897) némettanár személyét teszi emlékezetessé. Ő is még jogi kurust végzett, s tanári vizsga nélkül miniszteri engedéllyel lett rendes tanár 1888-ban. De nyelvmesterként már 1857-től oktatót a kollégiumban. Gyakorlati német nyelvtana 1859-1860-ban s 1884-ben jelent meg Marosvásárhelyen. Göldner csak két évig volt Kelemen tanára, neki is köszönhette, hogy nem tanult meg soha németül.

Az első négy gimnáziumi osztályból a felsoroltakon kívül említhette volna még Lakatos Sámuel latintanárát (1843-1915), aki bár a jog és teológia felől közéletette meg a pályát, az 1880-as évek elején Kolozsvárt oklevelet is szerzett, több tanulmányt közölt. VIII.-ban ismét találkozott: magyar irodalomra és bölcsesetre oktatta az osztályt. A negyedikben került Bedőházi János (1853-1915) igazgató keze alá. A budapesti mű- és kolozsvári tudományegyetemen képzett fizika-kémia-matematika szakos tanár és anakreoni dalok tolmácsolásával, két kötet versével (1895, 1914) az irodalomban is nevet vívott ki. Szerkesztette a Marosvásárhely című hetilapot (1892-1893), tanulmányt írt a két Bolyairól (1898), beszédet mondott a Kossuth szobor leleplezésekor (1899). 1901-ben Marosvásárhely országgyűlési képviselőjének is megválasztották. Ő képviselhette a tanári karban a modernebb, világias szellemet. A negyedikben ásványtant, hetedikben matematikát és fizikát, a nyolcadikban csak fizikát tanult tőle Kelemen, VII.-ben az osztályfőnöke is volt.

Benyomásunk szerint három tanár járult hozzá Kelemen Lajos pályaválasztásához. Ezek Koncz József (1829-1906), Horváth Gáspár (1829-1895) és Bihari Sándor (1823-1903). Mindhárman a tanári kar legidősebb, régi vágású tagjai voltak. Teológiát végeztek, s német egyetemeken egészítették ki ismereteiket. S még volt egy közös vonásuk: mindhárman aktívan részt vettek az 1848-1849-es szabadságharcban. Koncz a XI. zászlóaljban volt honvéd, Horváth a XII. zászlóaljnál önkéntesként 1849. július 23-án az oroszoktól sebesült meg, Bihari pedig Bem seregében a segesvári, medgyesi, szebeni és feketehalmi csatákban tüntette ki magát, Brassó védőjeként megsebesült, fogságba esett. Horváth a Makk-féle összeesküvésben is gyanúsított volt, s 1852-1857 között börtönben szenvedett. Ezek a tanárok bizonyosan beszéltek óráikon fiatal koruk nagy perceiről, s olyan szellemben neveltek, amely hű volt a 48-as eszmékhez. Ehhez még hozzászámíthatjuk Kelemen Lajos 48-as honvéd anyai nagyapjának, Csomoss Miklósnak a hatását, s azt, hogy az édesapja is ezt a szellemet élte: *A nép zászlója* című Kossuth-párti hetilapot járatta. Mindezek jelentős mértékben a múlt fele irányíthaták ifjú érdeklődését.

A három professzor közül kétségtelenül Koncz József volt a legnagyobb tudós, sőt, e korszaknak ő az egyetlen kiemelkedő vásárhelyi tanáregyénisége. Kelemen Lajost az V. gimnáziumtól kezdve heti 5-6 órában latinra tanította. De nem ezért szerette őt és emlegette Koncz bácsinak, hanem mert a nagykönyvtár vezetőjeként maga mellé vette segédül. Így olvashatott, kézbe vehetett ritka kiadványokat, s a tanára a kutatómunkába is bevezette. Koncz főműve a kollégium története, de számos adat- és dokumentumközlését a szakirodalom is számon tartja. Bihari Sándor a IV. gimnáziumtól az érettségiig volt Kelemen történelemtanára. A kollégiumot 17 évig igazgatta. Társadalmi-politikai cikkeket írt, s városa közéletében is részt vett. A kötelességteljesítés prototípusaként búcsúztatták. Lakatos Sámuel így értékelte módszerét: „Előtte a történetnek minden része érdekes volt. Ebből következtet, hogy a jelentősebb, fontosabb események az ő előadásában nem igen emelkedtek ki a többiek felett” (1907-1908-as értesítő 3-24. l.). Mintha ezt a szellemet is örökölte volna, hosszabb-rövidebb ideig vásárhelyi lapok szerkesztője, s évtizedeken át a Teleki Téka felügyelője. Ötödiktől volt a Kelemenék magyartanára, nyolcadikoként részt vehettek a temetésén is.

E tanári kartól nyert felkészítés után 1896. május 15-19-én tette le Kelemen Lajos 18 társával együtt az érettségit is. A bizottság elnöke a kollégium főgondnoka, a frissen e tisztségbe iktatott Dósa Elek volt, a Maros-Torda vármegye alispánja. A kiküldött miniszteri biztos pedig Szádeczky Lajos történészprofesszor, aki ezúttal biztatja a maturandust, hogy jelentkezzék az egyetemre bölcsészhallgatónak. Történelemből Bihari Sándor, latinból Koncz József, németből Bedőházi János, magyarból Lakatos Sámuel, görögből Csiki Lajos, matematikából Páll Károly tanárok vizsgáztatták. A tíz „jól érett” közé sorolták. Az értesítő szerint jogra készült. Tudjuk, hogy ez apja kívánsága lett volna. Szerencsére egyéni hajlamának megfelelő szakot választott.

Muszka Ibolya Éva

A MAGYAR NYELVŰ UNITÁRIUS SAJTÓ 1861-TŐL 1947-IG

A magyar nyelvű unitárius sajtó történetének feltárásakor 1861-et, a Keresztény Magvető indulási évét vettem kiindulópontnak. A hatvanas évek elején Erdélynek mindössze négy magyar nyelvű lapja volt: a Kolozsvári Közlöny, a Korunk, és a Keresztény Magvető Kolozsvárt, valamint a Székely Néplap Marosvásárhelyen.¹ Az unitárius Keresztény Magvető a harmadik volt a megjelenések sorrendjében. A lapok történetének feltárását az 1947-ben megjelent Unitárius Szórvánnyal zárom.

A magyar sajtó története II.1. kötetében az 1860-as évek sajtóját konzervatív, liberális, határozati párti, balközépi, irodalmi, szórakoztató és művelődési sajtóra osztja fel. A művelődési sajtó csoportjába helyezi el a szakmai periodikákat, és ide sorolja a felekezeti színezetű egyházi és iskolai témával foglalkozó lapokat.² Lakatos Éva bibliográfiájában az irodalmi folyóiratok között szerepelteti pl. a Keresztény Magvetőt.³ Kemény György a vallásos, egyházi, hittudományi, hitbuzgalmi egyházszerkezeti lapok csoportjában tünteti fel az általam kutatott unitárius folyóiratokat.⁴ Az Ungváry Rudolf által 1990-ben összeállított Osztaurusz, a Nemzeti Periodika Adatbázis tezaurusza szintén külön szerepelteti a vallási periodikákat. A Kemény György- és Ungváry Rudolf-féle felosztással egyetértve határoztam el az unitárius sajtót vallási, egyházi, egyházszerkezeti alapon a más tárgyú és más műfajú magyar nyelvű lapoktól. „A sajtó minden közösség történetének alakítója és egyúttal tükrözője. A sajtó történetének része... egy-egy nemzet irodalomtörténetének...”⁵ A legtöbb egyháznak közösségformáló szerepe és irodalomalkító ereje van, s ezeket a sajtó által is gyakorolja.

A magyar unitarizmus központja Erdély, azon belül Kolozsvár lett. Itt merült fel először unitárius folyóirat indításának igénye. Az első unitárius lapot 1861-ben alapította Kriza János püspök. Az unitárius szellemi pezsgés ideje ez, Kriza János és Brassai Sámuel személyiségéhez és munkásságához kapcsolhatóan. Az 1885-ben alapított Dávid Ferenc egyesület⁶ alapszabályában kitűzött céljait messzemenően elérte: Az unitárius kereszténységért missziói, népművelési és általános kulturális tevékenységet fejtett ki, folyóiratokat (pl.: Unitárius Közlöny 1888-1948, Kévekötes 1930-1936) és sorozatokat adott ki. A századforduló után már nemcsak Kolozsvárt jelent meg unitárius lap, hanem Székelykeresztúron és Székelyudvarhelyen is. A trianoni békeszerződést követően megalakult 1921-ben az Unitárius Irodalmi Társaság,⁷ amely folytatta a megkezdett, ám az I. világháború által megszakított unitárius irodalmi hagyományokat. A 20-as évektől tovább bővült az unitárius

folyóiratok köre. Az első budapesti unitárius folyóirat: az Unitárius Értesítő 1922-ben indult, a 30-as években Brassó (Unitárius Jövendő), sőt Bukarest (Unitárius Hírnök) is felzárkózott a lapalakításban. E fellendülés ívét a II. világháború törte meg. A háború alatt egyetlen lapot tudtak nagy nehézségek árán a szerkesztők megjelentetni: az Unitárius Közlönyt. Az 1945 utáni unitárius sajtó Magyarországon a budapesti Unitárius Élet és a rövid életű debreceni Unitárius Szórvány c. lapokkal indult 1947-ben. Az immár romániai Erdély területén csak 1971-ben folytatódik a Keresztény Magvető, s annak melléklapjaként 1990-ben az Unitárius Közlöny.

A napjainkban megjelenő magyar nyelvű unitárius lapok a következők: Unitárius Élet (Budapest), Keresztény Magvető, Unitárius Közlöny (Kolozsvár). A lapok történetének megírásához két lelőhelyen: az Országos Széchényi Könyvtárban és a Budapesti Unitárius Egyház könyvtárában (továbbiakban OSZK; BUE) végeztem kutatásokat. A két lelőhely állománya bizonyos szempontból nem volt teljesen azonos. Az Unitárius Közlöny példányai az OSZK-ban 1944-ig találhatóak, a BUE-ban 1948-ig. A Kévekötés c. folyóirat példányai az OSZK-ban 1933-tól vannak meg, a BUE-ban 1930-tól. Az Unitárius Jövendő példányai az OSZK-ban 1941-ig lelhetőek fel, a BUE-ban 1942-ig. Az Unitárius Hírnök és az Unitárius Szórvány c. lapok példányait csak a BUE-ban találtam meg, az OSZK-ban nem. Magyar nyelvű, a történelmi Magyarország és Románia határain kívül megjelenő unitárius lapot nem találtam lelőhelyeimen. Ferencz József nyugalmazott püspök közlése szerint a két országon kívül másutt nem jelent meg magyar nyelvű unitárius lap. A történelmi Magyarország és Erdély határain kívül egy magyar nyelvű unitárius lapot leltem fel: az Unitárius Hírnök címűt, amely Bukarestben jelent meg 1933-1938-ig. Az egyes lapok leírását és történetét időbeli sorrendben közlöm.

A lapok címjegyzéke:

1. Keresztény Magvető Kolozsvár, 1861-1863, 1867-1918, 1922-1944.
2. Unitárius Közlöny Kolozsvár, 1888-1919, 1921-1948.
3. Fiatalság Barátja Kolozsvár, 1892-1895, 1897.
4. Nők Világa Kolozsvár, 1902-1908.
5. Unitárius Egyház Székelykeresztúr, 1905-1918, 1921-1944.
6. Unitárius Szószék Székelyudvarhely, 1907-1918.
7. Egyháztársadalom Dicsőszentmárton, 1913-1917.
8. Unitárius Értesítő Budapest, 1922-1944.
9. Kévekötés Székelykeresztúr, 1930-1936.
10. Unitárius Evangélium Kolozsvár, 1933-1934.
11. Unitárius Hírnök Bukarest, 1933-1938.
12. Unitárius Jövendő Brassó, 1939-1941.
13. Unitárius Szórvány Debrecen, 1947.

A lapok címét követően a megjelenés helyét, idejét, időszakosságát és alakját közlöm. A nyomdákat időrendben sorolom fel. Ha azonos nyomdából került ki a sajtótermék, de a nyomda neve változik, az első nyomda után zárójelben közlöm megváltozott nevét, illetve későbbi elnevezését. A következő részben sorolom fel a lap teljes megjelenése alatt működő szerkesztőket, a bekapcsolódás időrendjében. Ezt részletes történeti ismertetés követi. Utolsó adatként kutatási lelőhely(é)met nevezem meg, és jelzem a teljes példányszámot, a hiányzó példányokat zárójelben sorolom fel.

Ezúton fejezem ki köszönetemet a kutatás során nyújtott segítségért a Budapesti Unitárius Egyháznak, Dr. Ferencz József nyugalmazott püspöknek és Dr. Kaplayné Shey Ilona könyvtárosnak.

1. Keresztény Magvető

Kolozsvár

1861-1944.

Megjelent: 1861-1863, 1867-1868: évenként, 1870-1874, 1927: negyedévenként, 1875-1926, 1928-1944: kéthavonta, nyolcadrét alakban.

Szünetelt: 1864-1866, 1869, 1919-1921.

Nyomda: 1861-1910: Római Katolikus Lyceum Nyomdája (K. Papp Miklós gőzsajtója, K. Papp Miklós örökösei nyomdája, Magyar Polgár Könyvnyomda, Ajtai K. Albert könyvnyomdája, Ajtai K. Albert Magyar Polgár Könyvnyomdája), 1911-1913: Gámán János és örököse nyomdája, 1914-1916: Egyesült Könyvnyomda RT, 1917-1925: Kolozsvári Hírlap Rt Nyomda, 1926: Minerva Irodalmi és Műintézet RT, 1927-1931: Corvin Könyvnyomda, 1932-1933: Grafic-Record Nyomda, 1934: Hermes Nyomdavállalat, 1935: Tipográfiai Orient, 1936-1944: Tipográfiai Pallas (Pallas Nyomda, Lengyel Nyomda).

Szerkesztők: 1861-1863: Kriza János, Nagy Lajos; 1867-1869: Ferencz József, Buzogány Áron; 1870-1877: Ferencz József, Kovács Antal; 1878-1904: Péterfi Dénes, Kovács János; 1905-1910: Péterfi Dénes; 1911-1918: Dr. Gál Kelemen, Gálfi Lőrinc; 1922-1924: Dr. Borbély István, Vári Albert; 1925-1928: Dr. Borbély István, Dr. Ferenczy Géza, Dr. Kiss Elek, Vári Albert; 1929-1937: Vári Albert; 1938-1944: Vári Albert, P. Szentmártoni Kálmán.

A Keresztény Magvető elsőként alapított és leghosszabb időn át megjelent lap. Az első években évenként egy kötetben jelent meg, s túlnyomórészt egyházi beszédeket, történelmi és tanügyi tanulmányokat tartalmazott. Az 1870-től periodikusan megjelenő folyóirat az unitárius kereszténység, a tudományos és vallási szabadelvűség képviselője volt. A létrehozott rovatok sajátos arculatot biztosítottak a lap számára. Az 1870-ben kialakított Egyházi dolgozatok gyakorlati használatra rovatcím 1899-től Egyházi dolgozatokra változott. 1911-től az Önálló cikkek, tanulmányokhoz kerültek a fenti rovatokban közölt munkák, és 1927-től újra önálló rovat lett az Egyházi dolgozatok. Az Egyházi Élet 1874-től jelent meg a Keresztény Magvetőben, amely 1911-ben az Önálló cikkek, tanulmányok cím alatt gyűjtötte az egyház hétköznapijaira, ünnepeire vonatkozó írásokat, 1927-től pedig visszakapta eredeti rovatcímét: az Egyházi élet-et. A Hittaniak, bölcselelmiek rovat cikkei is bekerültek 1911-től az Önálló cikkek, tanulmányok rovatba, 1927-ben újból Nevelési és oktatásügyi dolgozatokra változott; e rovatban jelentek meg az unitárius iskolák nevelési, oktatási vonatkozású közleményei, valamint az unitárius nevelés ügyét érintő dolgozatok. Az Életiratok, történelmi és statisztikai adatok rovatcím hosszúnak bizonyult, s téma szerint is igényelte az önállósulást, ezért 1911-ben Irodalom cím alatt jelentek meg az életiratok, történelmi cikkek, 1927-től inkább osztódott a rovat, az egyháztörténeti írások a Történelmi dolgozat rovatba kerültek. A Vegyesek c. rovat 1911-ben Vegyes Közleményekre módosult, s az 1880-ban kialakított Különbözők is rövid közleményeket tartalmazott. Az egyház gazdasági híreit az Aranykönyv rovat ismertette. A Könyvismertetések 1872-től a megjelent unitárius vonatkozású könyvekről közölt rövid beszámolót, majd 1880-tól Irodalmi értesítő-re módosult a rovat címe.

A Keresztény Magvető hosszú megjelenési ideje alatt több munkatárs vett részt a szerkesztésben a feltüntetett szerkesztők mellett, mindnyájukat felsorolni az ismertetés átfogó jellege miatt nem áll módomban. Íme néhány a sok közül: Brassai Sámuel, Jakab Elek, Kóváry László, Benczédi Gergely, Csegezi László, Kanyaró Ferencz, Kelemen Lajos, Lófi Ödön, Dr. Varga Béla, Benczédi Pál, Kauntzné Engel Ella, Péter Lajos, Kovács Lajos, ifj. Ferencz József, Szent-Iványi Sándor, Gr. Kuun Géza, Dr. Gál Kelemen.

Az I. világháború alatt a folyóirat foglalkozott a háború egyházat érintő mozzanataival; az elesett katonákról megemlékezést közölt. Az 1918-tól 1921-ig tartó

hallgatás után az 1921-ben megalakult Unitárius Irodalmi Társaság adta ki a Keresztény Magvetőt, és folytatta a korábban kiépített hagyományokat. A lap további jellegzetessége volt, hogy az 1900-as években Gyöngyömdatok címmel híres emberek aforizmáiból, Gondolatok címmel pedig Báró Petrichevich Horváth Kálmán vallásos elmélkedéseiből adott válogatást. A Keresztény Magvető 1971-ben újraindult Kolozsvárt, negyedévenkénti megjelenéssel, nyolcadrét alakban. A szerkesztőbizottság elnöke Dr. Kiss Elek püspök volt. Az első szám előszavában jelölték meg céljukat: „Mi folytatni akarjuk a folyóirat eddigi munkáját. Célunk, hogy a teológia és az egyháztörténet köréből készített tanulmányok, dolgozatok, egyházi és szertartási beszédek közlésével szolgáljuk a lelkészek elméleti és gyakorlati továbbképzését, valamint az egyházi élet és munka időszerű kérdéseinek és eseményeinek, egyházi folyóiratok és teológiai munkák szemléjével tájékoztassuk őket.” (1971. 1-2. szám 7. l.) A Szószék-Úrasztala, az Egyházi-Élet, a Hírek és a Könyvszemle rovatok biztosítják a kitűzött célok megvalósítását.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

2. Unitárius Közlöny

Kolozsvár

1888-1948

Megjelent: 1888-1944: augusztusig havonta, 1945-1948: rendszertelenül. 1888-1943: nyolcadrét, 1944-1948: negyedréti alakban.

Szünetelt: 1944. szeptember — 1944. december.

Nyomda: 1888-1906: Gámán János örököse nyomda, 1907-1913: „Ellenzék” Könyvnyomda, 1914-1916. május: Gámán János örököse nyomda, 1916. június — 1916. október: Corvineum Nyomdavidállalat, 1916. november — 1917. február: Egyesült Könyvnyomda RT, 1917. szeptember — december: Lepage Lajos könyvnyomdája, 1918. január — október: Gombos nyomda, 1918. november — december: Globus Nyomda, 1919-1920: Stief Jenő és Tsa könyvnyomdája, 1921-1926: Minerva RT Könyvnyomda, 1927—1935: Grafic-Record Könyvnyomda, 1936. január — 1936. június: Tipográfiai Orient, 1936. július — 1944. augusztus: Minerva RT Könyvnyomda, 1945. január — 1946. január: Minerva RT Könyvnyomda, 1946. február — 1948: Tipografia Pallas.

Szerkesztők: 1888-1892: Nagy Lajos és Boros György, 1893-1897. június: Brassai Sámuel és Boros György, 1897. július — 1918: Boros György, 1919-1921: Dr. Boros György és Dr. Borbély István, 1922-1924: Dr. Boros György és Pap Domokos, 1925-1927: Dr. Kiss Elek, Pap Domokos, Pálfi Márton és Dr. Varga Béla, 1928-1932: Szent-Iványi Sándor, 1933. január — október: Ürmösi József, 1933. november — 1934: Szent-Iványi Sándor, 1935-1944: Benczédi Pál, 1944. március — augusztus: Dr. Kovács Lajos, 1945-1948: Dr. Kovács Lajos.

A lap indulását megelőzte az 1885-ben alapított Dávid Ferenc Egylet Értesítője. 1887. október 6-án jelent meg rendkívüli számként a folyamatos kiadás előtt az Unitárius Közlöny, amelyben a szerkesztők felhívásukban megjelölték az induló folyóirat céljait: a Keresztény Magvető által elkezdett programhoz való csatlakozást, a vallásos és erkölcsös élet ébresztésére irányuló irodalmi munkálkodást. Ezenkívül a mindennapi élet gondjainak megoldásában útmutatóként akart szolgálni, a Dávid Ferenc Egylet fiókegyleteit kívánta segíteni, részükre nyilvánosságot biztosítani, az unitárius szellemű hagyományok folyamatossága érdekében az egyház alakjairól életrajzot közölni. A más országokban élő hitrokonok munkáját figyelemmel akarta kísélni, valamint irodalmi, egyháztörténeti pályázaton díjazott műveket hasábjain megjelentetni. Az Unitárius Közlöny egyik fő céljaként jelölte meg azt, hogy egyleti lapként távol áll a programjától a felekezeti szűkkeblűség, ahogy a Dávid Ferenc Egylet sem zárta ki tagjai köréből a más vallásúakat. A

szerkesztőket munkatársak segítették a lap kitűzött céljainak elérésében. Az ismertetés átfogó jellege miatt csupán néhányat sorolok fel közülük: Fanghné Gyújtó Izabella, Perczelné Kozma Flóra, Raffai Irma, Tarcsafalvy Albert, Györfi István, Ferencz József, Kóvári Jakab, Lőrinczy Dénes, Dr. Simén Dániel. Az Unitárius Közlöny tartalmi jellegzetességében — témaköreit, rovatait illetően — a leggazdagabb unitárius lap. Tartalmi vonulatában mindvégig megfigyelhetők a vallásos tárgyú költemények, a vallásos és erkölcsi tárgyú vezércikkek, elbeszélések, jeles unitárius személyiségek életrajza, közoktatásról, népművelésről szóló publikációk, értesítések az egyházi és iskolai mozgalmakról, tudósítások az egyházi életéről. Ezek a tartalmi sajátosságok többnyire változó elnevezésű rovatokba tömörültek. Az Életrajzok és rokontárgyúak rovatban jelentek meg az unitárius elődök, illetve kortársak munkásságáról szóló írások. Az Egyházi és iskolai mozgalmak (a 30-as évektől Egyházi élet és iskolai hírek) az unitárius egyház iskoláival kapcsolatos nevelési, oktatási ügyekről adott tájékoztatást. Az Egyleti élet és munkásság (1934-től Egyleti élet) a fiókegyletek működéséről, kulturális, gazdasági vonatkozású eseményekről, felolvasó esetekről tudósított. A Hazánk és a külföld (utóbb Külföldi hírek) rovata értesített a határainkon kívüli unitárius eseményekről, cikkeiben bemutatott más országbeli unitárius közösségeket. A Helyzetünk és jövőnk taglalja az unitárius jelen problémáit, utalva a jövő kilátásaira. Az Irodalmi rovat ismertette az unitárius könyveket, kiadványokat az olvasóval. A Nők világa rovatként indult, majd 1902-től 1908-ig melléklapként működött (I. a 4. sz. lapot), 1909-ben pedig ismét rovatként került vissza az Unitárius Közlönybe, amely nőket érintő és érdeklő írásokat közölt. Az ifjúságnak szóló rovat neve, tartalma változott legtöbbit az évek során. Ifjak köre címmel indult 1898-ban rovatként, ezt megelőzően Fiatalság Barátja címmel 1892-1897-ig az Unitárius Közlöny melléklapjaként jelent meg (I. a 3. sz. lapot). A rovat későbbi címei: Fiatalság barátja, Ifjúság, Ifjúság köréből, Az ifjúság részére. E rovat tartalmazta az unitárius fiatalokat érdeklő tudósításokat, ifjúsági találkozókról szóló híreket, és bemutatta a cserkészmozgalmat. Az 1934-ben indított Gyermekvilág szólt a legifjabb unitárius réteghez. „A természet világából” alcímmel ismeretterjesztő írások jelentek meg gyermekek számára érthető stílusban, „Biblióra” címen útmutatást adott, mit olvassanak a kisiskolások a Szentírásból; ezeken kívül találós kérdésekkel tarkította a gazdagon illusztrált rovatot. A Tűzhely mellett rovata bensőséges hangulatot árasztva olvasmányt adott a népnek az emberi élet hétköznapijairól, ünnepeiről. Az Unitárius Közlöny 1928. évi kötetében találtam egy Ifjúság c. melléklapot, amely egy alkalommal jelent meg, folytatás nélkül.

A rovatok gazdagsága mellett egyéb jellegzetességek is találhatóak az Unitárius Közlöny példányaiban: „Ima” címmel imákat, elmélkedéseket adott közre neves hazai és külföldi szerzőktől. Sorozatok, folytatásos cikkek is megjelentek hasábjain, pl.: „12 cikk az unitarizmusról” (1899), „Az élet örömeiről” (1898). „Mulattató” címmel székely viccekkel szórakoztatta a lap olvasóit. A folyóirat hátoldalán a tartalommal összeegyeztethetően hirdetéseket (pl. orgonakészítő mester hirdetését, könyvhirdetését), valamint vasúti menetrendet közölt. Bár 1919-ben eltűntek régi tartalmi jellegzetességei, ekkor egyetlen egyházi lapként volt jelen a magyar nyelvű unitárius sajtóban. 1921-ben mint egyházi lap megszűnt, visszavette korábbi tartalmi jegyeit; az átmeneti helyzet mindössze két évig tartott. A II. világháború alatt — 1944 augusztusát követően — is megjelent, míg a többi unitárius lap kiadása szünetelt. A 40-es évekre kisebb terjedelemben, a rovatok el-eltűnésével jelentek meg a lap egyes számai, sőt a megjelenés is rendszertelenné vált. A BUE-ban folytatott kutatás során utolsó megjelenéséért az 1948-ban kiadott 1. és 2. számot leltem fel. Dr. Szabó Árpád, a később újra indult Unitárius Közlöny felelős szerkesztője közlése szerint a lap megjelenését 1949-ben tiltotta be az illetékes romániai hatóság.

A hatvan éven át működő folyóirat 1990 júliusában negyven évnyi halálgatás után folytatta tevékenységét. Az Unitárius Közlöny ekkor már az 1971-ben újrain-

dított Keresztény Magvető mellékleteként van feltüntetve. A szintén 1990-ben újjászervezett Dávid Ferenc Egylet lapjaként újabb hatósági engedélyt nem kaphatott volna, ezért adminisztratív okok miatt szerepel a Keresztény Magvető mellékleteként. Az Unitárius Közlöny Kolozsvárt jelenik meg, havonta, negyedrért alapon.

A szerkesztőbizottság tagjai: Dr. Szabó Árpád, Molnos Lajos, Dr. Rezi Elek, Gál Mária, N. Kiss Ágnes. Az 1990. évi első szám előszavában Dr. Szabó Árpád jelöli meg a korábbi hagyományokra épülő célokat: „...imádságban és munkában kiformált hűséget és kitartást, valamint a jelen valóságban fogant, de Istenre tekintő és jövőt építő reménységet szeretnők munkálni e lap sajátos eszközeivel”. (1990. 1. /62./ évf. 1. su.2. 1.)

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1910. 1-7., 1936. 10-12 sz., 1935. 12 sz., 1937. 1., 3., 4., 6. sz., 1945. 1-3. sz., 1946. 1-2. sz., 1947. 1-4. sz., 1948. 1-4. sz.).

BUE (teljes)

3. Fiatalság Barátja

Kolozsvár

1892-1897

Megjelent: 1892-1895, 1897: alkalmanként, nyolcadrét alakban.

Szünetelt: 1896.

Nyomda: 1892-1897: Gámán János örököse nyomda.

Szerkesztők: 1892: Nagy Lajos és Boros György, 1893-1897: Brassai Sámuel és Boros György.

Az Unitárius Közlöny melléklapjaként indul 1892-ben. A szerkesztők hivatkoznak előszavukban arra, hogy Brassai Sámuel 41 évvel korábban is próbálkozott ifjúsági lappal, de csak hat számig jutott el. Szinnyei szerint az említett ifjúsági lapot Pesten szerkesztette. (Magyar írók élete és munkái. Bp. 1891.)

A mellékletként kiadott Fiatalság Barátja unitárius ifjaknak a jóra nevelésben biztosít folyamatosságot, azoknak, akik az iskolából már kikerültek. A lap alkalmanként jelent meg: 1892-ben az 1. sz. Nyári szám; a 2. sz. Téli szám; 1893-ban a 3. sz. Konfirmációs számként jelent meg. 1894-ben a 4. sz. Karácsonyi szám. Ezt követően csak sorszámozott a megjelenés, s az alkalom már nincs megjelölve: 1894. 5. sz.; 1895. 6.; 1897. 7. szám. 1896-ban nem jelent meg. A Fiatalság Barátja imákat, bibliai részleteket ajánlott a fiataloknak, amelyeket magyarázattal látott el. Vasárnap-i iskola címmel példázatokot, történeteket közölt. Játékokkal ismertette meg az olvasókat, rejtvényeket jelentetett meg, megfejtői között könyvjutalmat sorsolt ki.

A gazdag grafikus kidolgozás a fiatalok számára szemléletessé tette a mondanivalót. 1898-ban Ifjak köre, 1900-tól Az Ifjúság részére, illetve köréből címmel került vissza rovatként az Unitárius Közlönybe az öt évig lapként megjelenő Fiatalság Barátja.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

4. Nők Világa

Kolozsvár

1902-1908

Megjelent: 1902: negyedévenként, 1903-1908: kéthavonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1902-1906: Gámán János örököse nyomda, 1907-1908: „Ellenzék” Könyvnyomda.

Szerkesztő: 1902/1908: Boross György.

Az Unitárius Közlöny melléklapja, 1902-ben vált ki a lapból, korábban rovatként ugyanezen címen jelent meg. A szerkesztő munkatársai: Fanghné Gyújtó Izabella, Perczelné Kozma Flóra, Raffaj Irma.

Ferencz József előszavából: „A nők szószéke lesz, mert a nő hitével hegyeket tud elmozdítani.” (Ferencz József: Üdvözet a Nők Világának. Nők Világa I. kötet 5. b.) A Nők Világa feladatként tűzte ki a vallás-erkölcsi érzelmek ébresztését, vallás-erkölcsi elvek terjedését, a keresztényi szeretet hirdetését, jótétevés módjait. Az indulás évében nem voltak önálló rovatok, de tematikájuk szerint elkülönültek a cikkek vallás-erkölcsi közleményekre, vallásos témájú költeményekre, önéletrajzokra. A Vegyes tartalmúakban írásként jelentek meg a népviseletről, háziiparról, beteg gyermekek ápolásáról, a nők feladatairól. A Különlélekben foglalkoztak aktuális problémákkal, pl. könyvtár létesítésére felhívást közöltek (1903).

Lelőhely: OSZK (hiány: 1906, 1907, 1908)

BUE (teljes)

5. Unitárius Egyház (1941-től: Székelykeresztúrköri Unitárius Egyház)

Székelykeresztúr

1905-1944. augusztus.

Megjelent: 1905-1918, 1921-1944. augusztus: havonta, negyedréteg alakban.

Szünetelt: 1919-1920.

Nyomda: 1905-1921: Szabó Kálmán Könyvnyomdája, 1921-1939. június: Szabó Kálmánné könyvnyomdája (Tipografia Cristurul Secuiesc), 1939. július — 1944. március: Globus könyvnyomda (Csiky Albert könyvnyomdája), 1944. április-augusztus: Dr. Jodál Gábor könyvnyomdája.

Szerkesztők: 1905-1910: Lőrinczi István, 1911-1914. július: Péter Lajos, 1914. augusztus — 1916: Szász András, 1917-1918: Dr. Kiss Elek, 1921: Dr. Kiss Elek, 1922-1923: Orbán Lajos, 1924-1925: ifj. Máthé Lajos, 1926-1939. június: Útő Lajos, 1939. július — 1941. augusztus: Máthé Sándor, 1941. augusztus — 1944. augusztus: Marosi Márton.

A Székelykeresztúr Vidéki Unitárius Lelkészkör által kiadott egyházi és iskolai lap proklamációjában kijelentette: az egyház reformjéért akar harcolni, ennek érdekében élni kíván a nyomtatott betű hatalmával. Munkatársak voltak: Bárka József, Geréb Zsigmond, Molnár Kálmán.

A lap sorszámozását az első években az iskolai tanévhez igazítja (októbertől — szeptemberig), e szokásán 1908-ban változtat, 1909-ben már a januári az 1. szám. Többször érte vád a szerkesztőséget a kíméletlen őszinteségért, de az Unitárius Egyház kritikai szellemét megőrizve merész hangon bírálta az egyház belső életét, az unitárius iskolák nevelési, oktatási tevékenységét. Máthé Sándor így felelt a szerkesztőséget ért vádakra: „Lapunknak mindig lesz elég erkölcsi bátorsága, ha kell, és úgy látja helyesnek, igazolni a régmúltat és elítélni a közelmúlt eseményeit. Cél: a mainál öntudatosabb unitarizmus.” (1939. 32. évf. 9-10. sz. 42. l.)

A rovatok tükrözték az Unitárius Egyház arculatát. Szemléjében rendszeresen figyelemmel kísérte a kortárs unitárius lapokat, pl.: Keresztény Magvetőt, Unitárius Szószéket, az Egyháztársadalom és Kévekötés c. lapot. Az Egyházi és iskolai mozgalmak (Egyház és iskola; Egyházi, iskolai és társadalmi szemle) c. rovatában foglalkozott az egyházi reform és a megújítandó hitoktatás aktuális kérdéseivel, hasábjain e témában vitát indított. Az egyházzal és iskoláról szóló rovat a 10-es évek végén ketté vált; külön rovat foglalkozott az Egyházzal és külön a Neveléssel. Később a Tanügyben jelentek meg a hitoktatás reformjával kapcsolatos írásként. A Tárca rovat helyet adott azok számára, akik valamely egyházi, ill. iskolai ügyben szólni kívántak.

A 40-es évekre eluralkodik a politizáló hang, el-eltűnnek a korábban kialakított rovatok, de kritikus hangja változatlan. 1944-ben az egyes publikációkon érződött a kor fenyegetett légköre, a hitleri faji megkülönböztetés szellemének hatása. Példa erre egy idézet az ML-lel jelzett szerző cikkéből: „...én kizárnám az ó-testa-

mentum tanítását az iskolából és ígéhirdetésben is kerülném azt. Célszerű-e a zsidó erkölcs adagolása az ó-testamentummal?” (1944. 37. évf. 5. sz.)

Felmerült a kiadó lelkész kör és a szerkesztőség részéről olyan terv, hogy Unitárius Élet címen kívánják folytatni a lapot, ám a sajtókamara erre vonatkozó engedélye hiányzott. Az 1947-ben induló budapesti Unitárius Élet nem a Székelykeresztúri Unitárius Egyház, hanem az Unitárius Értesítő utódjaként jelent meg.

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1923.4-5.sz.; 1924.1-2.sz.; 1925.12.sz.; 1928.6.sz.; 1936.11-12.sz.; 1938.3-4.sz.; 11-12.sz.; 1940.8-12.sz.)

BUE (Hiány: 1923.4-5.sz.; 1924.1-2.sz.; 1925.12.sz.; 1928.6.sz.; 1930.8.sz.; 1936.11-12.sz.; 1928.3-4.sz.; 11-12.sz.; 1938.3-4.sz.; 11-12.sz.; 1940.8-12.sz.).

6. Unitárius Szószék

Székelyudvarhely

1907-1943.

Megjelent: 1907-1918, 1921-1943: negyedévente, nyolcadrét alakban.

Szünetelt: 1919-1920.

Nyomda: 1907-1918, 1921-1923: Becsek D. fia könyvnyomdája, 1924-1943: Globus Könyvnyomda (Csiky Albert nyomdája).

Szerkesztők: 1907-1911: Balázs Andor, Deák Miklós, Vári Albert, 1912-1915: Bölöni Vilmos, Deák Miklós, Ürmösi József, 1916-1918: Ürmösi József, 1921-1923: Ürmösi József, 1924-1929: Balázs András, 1930-1931: Benczédi Pál, 1932-1943: Sigmond József.

Az első szám nem folyóiratnak indult, egyházi beszédgyűjtemény volt. Magyarország ezeréves fennállásának emlékére készült 1896-ban. Az unitárius lelkészek szorgalmazták negyedévenkénti megjelenését. 1908-ra alakultak ki tartalmi jellegzetességei. Imákat, ágendákat, ünnepi szertartásra készült speciális egyházi beszédeket közölt az Unitárius Szószék, az 1925-től kialakult Szemle rovatban pedig figyelemmel kísérte az unitárius irodalmi kiadványokat.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

7. Egyháztársadalom

Dicsőszentmárton

1912-1917. augusztus.

Megjelent: havonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1912-1917: „Erzsébet” Könyvnyomdai Műintézet.

Szerkesztők: 1912-1916: Gvidó Béla, Nagy László, Ütő Lajos, 1917: Ütő Lajos, Szász Dénes, Bíró Pál.

A Küküllői Unitárius Egyházkör lelkészei a Keresztény Magvető és az Unitárius Közlöny mellett bővíteni kívánták az unitárius sajtót. A szerkesztők az induló folyóirat előszavában célként jelölték meg az egyént, családot, társadalmat, egyházat, hitet és hazát érintő hírek eljuttatását olvasóknak. Az Egyháztársadalom figyelemmel kísérte az egyház mozgalmait, és cikkeket közölt az egyházközségek életéről.

A lap kialakított rovataiban a szerkesztőkön kívül az egyházkör lelkészei publikáltak. Az Otthon közvetlen hangú írásokat közölt, bensőséges, családi témákban; a Tárva ismertette az elhangzott egyházi beszédek rövidített változatát, ünnepi alkalmakra készült beszámolókat, valamint aktuális imákat. Különfélék cím alatt jelentek meg az unitárius egyház eseményeiről szóló hírek, tudósítások. A Hivatalt részben közölte a lap a pályázati felhívásokat pl. kántori vagy lelkészi állásokra. Az Egyháztársadalom utolsó oldalán helyt adott olyan hirdetéseknek, amelyek összegegyeztetetők voltak a lap publicisztikai célkitűzésével: könyvhirdetések, gyógyászati eszközöket árusító kereskedők hirdetése. Az első világháború hangulata

beszűrődött a lapba, ugyanis 1915-től szólt a sebesült katonákhoz, illetve azok esetről. Folytatásos cikksorozatot is megjelentettek a szerkesztők, a folyamatos olvassóságot biztosítandó. (Pl. Az ember mint egyházi tényező, 1915.V. évfolyam). A lap stílusa közvetlen, mindenki számára érthető nyelvezetű, nehezen érthető teológiai fejtegetéseket nem tartalmaz.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

8. Unitárius Értesítő

Budapest

1922. június — 1944. augusztus.

Megjelent: 1922. július — 1929: havonta, negyedréteg alakban, 1930-1932: kéthetente nyolcadrét alakban, 1933-1944: havonta, negyedréteg alakban.

Nyomda: 1922.: Besskó Károly és könyvnyomdája, 1923-1927.: Bognár sajtóipari műhelye, 1928-1929. január: Jupiter Könyvnyomda (Klein Samu nyomda), 1929. február — 1930: Szepes-nyomda, 1931-1932. április: Pátria Rt., 1932. május — 1944: Máté nyomda (Máté Ernő nyomdája).

Szerkesztők: 1922-1928: Józán Miklós, 1929-1932: Barabás István, 1933-1937.: Jancsi (később Dr. Iván László), 1937-1942.: Ferencz József, 1942-1944.: Szent-Iványi Sándor.

A békeszerződést követő első lapot Józán Miklós, későbbi püspök alapította a trianoni Magyarországon, az itt élő unitárius olvasóközönség számára. Az Unitárius Értesítő unitárius missziós célokat is szolgált. A szerkesztők munkatársai voltak: Perczelné Kozma Flóra, Botár Imre, Buzogány Anna, dr. Csiki Gábor. A lap népszerű modorban ismertette a hitigazságokat, nagy unitárius elődök életrajzát. A 30-as évekre kialakultak önálló rovatok. Az Erdély rovatban közölték az olvasóval az erdélyi unitárius vonatkozású híreket, eseményeket. Az Ifjúság rovat foglalkozott az ifjúsági mozgalmakkal, pl. a 345.sz. János Zsigmond unitárius cserkészcsapat a Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet tevékenységével; a Krónika részletes beszámolót adott a lezajlott közérdekű egyházi eseményekről. Az Isten előtt, az Esmék világa és a Jövő útain c. rovatok a hit, az unitárius eszme kérdéseit taglalta. A Hősök, emberek rovat emlékezett meg az unitárius múlt és jelen kiemelkedő alakjairól. A Hivatalos résznek nevezett rovat Józán Miklós aláírásával meghívott tartalmazott valamely egyházi eseményre, ill. gazdasági adatokat, felhívásokat közölt. A Könyvek rovat figyelemmel kísérte az unitárius irodalmat, könyvkiadást. A rovatok a lap utolsó megjelenéséig megmaradtak, a második világháború nem változtatta meg az Unitárius Értesítő tartalmi jellegzetességeit. A hátsó borítón megjelentek unitárius iparosok, kereskedők hirdetései.

Mindkét lelőhelyen találtam egy példányt a Szentábrahámi Pihenő c. alkalmi megjelenésű tavaszi számból, mely az Unitárius Értesítő ifjúsági melléklete alcímmel jelent meg 1938 májusában, Ferencz József szerkesztette, folytatása a szerkesztő későbbi közlése szerint nem volt. A II. világháború után a lap folytatása az Unitárius Élet, amely 1947-ben indult Budapesten, Máté Ernő könyvnyomdájában (VIII., József u. 61.), kezdetben kéthetente jelent meg, Barabás István szerkesztésében. Az Unitárius Élet napjainkban is élő lap, immár kéthavonkénti megjelenéssel, jelenlegi szerkesztő Órbókné Szent-Iványi Ilona.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

9. Kévekötés

Székelykeresztúr

1930-1936. augusztus.

Megjelent: havonta, negyedréteg alakban.

Nyomda: 1930-1931. augusztus: Füssy J. könyvnyomda, Torda, 1931. október — 1932. augusztus: Thuroczi István könyvnyomda, Kézdivásárhely, 1932. október — 1933. augusztus: Antal Nyomda, Brassó, 1933. október — 1934. augusztus: Füssy J. könyvnyomda, Torda, 1934. október — 1935. augusztus: Minerva nyomda, Torda, 1935. október — 1936. január: Tipografia Ivan Hațieganu, Fogaras, 1936. február — április: Tipografia Orient, Kolozsvár, 1936. június — augusztus: Tipografia Pallas Kolozsvár.

Szerkesztők: 1930-1931. augusztus: Balázs Ferenc, Lőrinczi László, Máthé Sándor, 1931. október — 1932. augusztus: Gyallay Pap Zsigmond, 1932. október — 1933. augusztus: ifj. Szabó Sámuel, 1933. október — 1935. augusztus: Fikker János, 1935. október — 1936. augusztus: Lőrinczi Mihály, Simén Dániel.

Az ifjúsági folyóiratot kiadta a Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek Egyetemes Szervezete. A szervezet megbízásából a szerkesztőség Székelykeresztúrról irányította a lapot, a folyamatos megjelenést az egymást felváltó nyomdák biztosították. A Kévekötés I. évfolyamát a naptárt követően számozta (januártól decemberrig); a II. évfolyamtól kezdve az iskolai tanévhez igazodott, októbertől augusztusig tartott egy-egy évfolyam. A cím szimbolikus jellegére utal ifj. Szabó Sámuel szerkesztői előszavában: „Az a célunk, hogy összefogjuk, kévébe kössük az elárvult mezőn ledőlt fejeket... új utat keresünk az élethez és új hitet az igazság felé.” (1932. V. évf. 1. sz. 8. l.)

A Kévekötés összekötő kapocs kívánt lenni az egyes városok és falvak unitárius fiatalsága között. Iván László határozottabban fogalmazott: „...s el kell készülnünk arra, hogy mai, romlandó egyházi életünket nekünk (ti. fiataloknak) kell új életre támasztanunk. Cél: az unitárius megújulás.” (1933. VI. évf. 2. sz. 3. l.)

A fentiek szellemében a szinte évente változó szerkesztőség a lap egyes rovaiban igyekezett céljait megvalósítani, amelyben segítséget nyújtottak munkatársaik: Balázs Ferenc, Csongvai Lajos, Mikó Imre, ifj. Ürmösi Károly. Az Egyesületi élet részletes beszámolót adott a Dávid Ferenc Egylet ifjúsági szervezeteinek munkálkodásáról. A Beszélgetések a vallásról c. rovatban a fiatalok hitéleti vallomásai kaptak nyilvánosságot. A Kévekötés tudósított a cserkészlet tevékenységéről is. Rejtvény rovatában először jelent meg keresztrejtvény magyar nyelvű unitárius lapban; a megfejtők között könyvjutalmat sorsoltak ki. A Kévekötés színes, változatos tartalma és szellemi összefogó ereje miatt minden bizonnyal népszerű ifjúsági lap volt.

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1930, 1931, 1932, 1933. októberig megjelent számok).

BUE (Hiány: 1930. 1. sz.; 1931. 1. sz.; 5. sz.; 6. sz.; 10. sz.; 1932. 3. sz.)

10. Unitárius Evangélium

Kolozsvár

1933. február — 1934.

Megjelent: havonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1933. február — 1934. április: Grafic-Record Könyvnyomda, 1934. május — december: „Hermes” Nyomda (Polonyi és Tsa)

Szerkesztő: 1933. február — 1934.: Kiss Elek

A lap címében fejezte ki a megjelentetés céljait: „Az Unitárius Evangélium öröme az igazi unitáriusoknak, nem elmélkedni, hanem színt és értéket adni a reménytelenné váló, elszíntelenedett életnek” (Kiss Elek: Szerkesztő előszava 1933. I. évf. 1. sz. 3. l.). Az egy fő által szerkesztett Unitárius Evangélium a rovatok kialakításában mindvégig következetes maradt. A Helyzetkép, amely a világ unitarizmusát kísérte figyelemmel (pl. Dánia, Anglia, Hollandia) a Theológia a lelkesítés problémáit tárgyalta; a Misszió a lelkesítő hivatás nemes megéléséről közölt fejtegetéseket; a Haladás taglalta az egyház reformkérdéseit — építve az egyház

híveinek progressziójára. A Biblia rovat a Szentírást magyarázta egyszerű, közérthető stílusban, a Szemlében a hazai és külföldi unitárius lapok aktuális témáit ismertette olvasóival. Az irodalom példázat értékű történeteket, elbeszéléseket közölt. A lap további tartalmi jellegzetessége, hogy rendszeresen foglalkozik az unitárius szórványokkal. Az olvasóknak egészségügyi tanácsokat is ad, és olvasótáborra figyelmébe ajánlja az unitárius felekezetű közéleti embereket: orvosokat, ügyvédeket, építészeket, kereskedőket.

Lelőhely: OSZK (teljes)

BUE (teljes)

11. Unitárius Hírnök

Bukarest

1933. március — 1938. május

Megjelent: havonta, nyolcadrét alakban.

Nyomda: 1933. március — 1934. január: Tipográfia Nagy Bálint könyvnyomdája, 1934. február — április: Tip. Heller-Nyomda, 1934. május — 1937. augusztus: „Litera” termelő és könyvkiadó szöv. București, 1937. szeptember — 1938. május. Tip. Bernat.

Szerkesztők: 1933. május — 1936. szeptember: Lőrinczy Dénes, 1936. október — 1938. májusig: Lőrinczy Géza.

A lap alcíme: „Egyházi értesítő Bukarestben és az ó-királyságban élő unitárius híveinek részére”, amelyet a Bukaresti Unitárius Egyházközség adott ki. A Kolozsvártól távol élő magyar unitárius hittestvérek lelki támasza kívánt lenni az Unitárius Hírnök, hitük erősítésében nyújtott segítséget. (Ez időtájt kb. 1200 híve volt Bukarestben az unitárius egyháznak, ill. a Regátban pár száz hívő unitárius élt. Lőrinczy Géza szerk. adatai 1936-ból.) A lap havonta megjelenő számai „kézirat gyanánt” felirattal kerültek ki a nyomdából.

Tartalmi jellegzetességként lelket erősítő hitéleti írások jelentek meg a lapban, valamint közérdekű unitárius hírek a Bukarestben ill. a Regátban élők számára. Az „Aranykönyvi” bejegyzések tájékoztatást adtak az adakozásról.

Lelőhely: BUE (hiány: 1935. 3., 7., 8. szám).

12. Unitárius Jövendő

Brassó

1939. szeptember — 1942. szeptember.

Megjelent: havonta, negyedréti alakban.

Nyomda: 1939 — 1940. augusztus: Tipografia Șoimii Carpaților, 1940. szeptember — 1942.: Tipografia Bodor.

Szerkesztő: 1939. szeptember — 1942. szeptember: Kovács Lajos.

Az Unitárius Jövendő egyháztársadalmi, hitéleti és missziói célokat szolgáló lapként indult a brassói lelkész kör gondozásában. A szerkesztőbizottság szükségét érezte pártérdéktől s minden más befolyástól mentes lap létrehozásának, amelyben mindenki bátran elmondhatja véleményét unitárius egyháza és hite érdekében. Egyházi és világi íróknak is helyt adott a lap hasábjain. Az első három szám „mutatványszám”-ként jelent meg.

Az Unitárius Jövendő az egyházi reformért, az öntudatosabb unitarizmusért harcolt, szükségesnek látta az egészségtelen egyházi szellem megtisztítását. Az 1940. nov. 14-i Romániai Egyházi Képviselő Tanács megtiltotta az Unitárius Jövendőnek az Unitárius szó használatát, a lap azonban változatlan címmel folytatta működését, a szerkesztő 1942-ben bekövetkezett haláláig.

Az Unitárius Jövendő hangja mindvégig kritikus maradt. Tartalmi jellegzetességként Csendes óra címmel imákat közölt, a Szemlében jelentek meg a kemény hangú reflexiók az egyház életével kapcsolatban. Folytatásos írások is megjelentek

a lapban. Pl.: Nőszövetségek a vasárnapi iskolák szolgálatában (1939); Gazdálkodás-Vallomások; Egyházi zene a fejlesztés érdekében (1940) címmel.

Lelőhely: OSZK (Hiány: 1942. 1-9. sz.)

BUE (teljes)

13. Unitárius Szórvány

Debrecen

1946. február — november.

Megjelent: havonta, negyedréti alakban.

Nyomda: 1947. február — április: Tiszántúli Könyv- és Lapkiadó Vállalat nyomdája, 1947. május — november: Debrecen város és Tiszántúli ref. egyházkerület könyvnyomda vállalat.

Szerkesztő: 1947. február - november: Buzogány Kálmán

A lap címében utal a szórvány szóval a más vallásúak közé elszórta beékezdött más (itt unitárius) felekezeti kisebb embercsoportra.

A kis terjedelmű Unitárius Szórvány felhívásokat közölt olvasóival. A szerkesztő lelkész összefogó szerepet töltött be a hitükben közös, de egymástól távoli falvakban élő emberek között, célul kitűzve több nemes célt, pl. debreceni unitárius székely templom építését.

A rövid megjelenés alatt kialakult rovat a Nők világa, amelyben a nők, asszonyok problémáival foglalkozott. Hozzászólások rovatában a lap helyt adott a szórványban élők írásainak.

Lelőhely: BUE (teljes).

IRODALOM

¹ Kristóf György: *Az erdélyi időszaki sajtó a kiegyezéstől a közhatalom változásáig 1867-1919* = Magyar Könyvszemle (továbbiakban MKsz) 1938. 41-66.

² *A magyar sajtó története II/1 kötet. 1848-1867.* Szerk. Kosáry Domokos, Németh G. Béla. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó 8-9.

³ Lakatos Éva: *Magyar irodalmi folyóiratok.* Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai füzetek. Bp. 1975.

⁴ Kemény György: *Magyarország időszaki sajtója 1911-1920-ig.* OSZK, Bp. 1942. 380.

⁵ *A magyar sajtó története I. kötet. 1705-1848.* Szerk.: Kókay György. Bp. 1979. Akadémiai Kiadó, 11.

⁶ Dávid Ferenc Egylet 1885-ben alakult meg Kolozsvárt. Alapította dr. Brassai Sámuel, titkára dr. Boros György. Az egylet célja az unitárius keresztény vallásos és erkölcsös élet ápolása és emelése. 1888-ban lapot indítottak Unitárius Közönlöny címmel. Felolvasó esteket, előadásokat tartottak vallási, kulturális és egyéb témákban. Az egylet kebelében létesültek helyi fiókegyletek. A Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet lapja az 1936-ban indított Kévekötés volt. A budapesti Dávid Ferenc Egylet 1900-ban alakult, Úrmösi Miklós elnökletével. Az egyleten belül Erdélyben és Budapesten is tevékenykedett a Nők szövetsége. Az egylet működése a II. világháborút követően megszakadt. Napjainkban Magyarországon és Erdélyben is újjászerveződött a Dávid Ferenc Egylet. Vö. Benczédi Pál: *A Dávid Ferenc Egylet története.* Kolozsvár, 1935.

⁷ Az Unitárius Irodalmi Társaság Dr. Ferenczy Géza elnökletével alakult, 1921-ben, Kolozsvárt. A Keresztény Magvetőt saját folyóiratának nyilvánította, és gondoskodott annak rendszeres megjelenéséről. A társaság kezdeményező szerepet töltött be újabb lapok indításában, egyéb kiadványok megjelenetésében; irodalmi pályázatokat hirdetett, a díjazott munkákat publikálta. A társaság tevékenységét a II. világháború szakította meg.

ADATOK A PÉCSI DISPUTA TÖRTÉNETÉHEZ

1. A pécsi polgárság: A hódoltsági időkből egyetlen hiteles oklevél maradt fenn: Korsós István bíró levele, mely a város akkori pecsétjét is megőrizte. A pecsét hűséges kifejezője a város polgári életszemléletének. A korábbi és későbbi korok pecsétjei vagy a székesegyházra, vagy a város püspöki voltának jegyeire helyezik a főhangsúlyt. Ez a pecsét a várbástyák által bezárt, mintegy fogságra vetett város szomorú élményét adja. Sajátos módon azonos pecsét leírás maradt fenn, éppen Kolozsváron, a pécsi szabócéhnek egy okleveléről. Ez a lelet szinte összefoglalja a város történetét. Pécs 1543-ban kerül török kézre, katonai okokból a magyar lakosság a város falain kívül kell letelepedjen, az északkeleti elővárosba és azt iparvárossá teszi. Viszonylag szabadon élhet, a hódítók által kirótt adók teljesítése után önmagát kormányozza, egyháza ügyeit intézi, jeles iskolát tart fenn, nemcsak gazdasági központtá vált, hanem átvéve az egykori püspöki városnak, Janus Pannonius szellemének kultúráját, a környék vallási és művelődési centrum is lett. Végigmegegy a reformáció fokozatain és 1569-70 között unitáriussá lesz. Ez a polgárság művelt, sok közöttük a deák, amelyik jelző magasabb iskolák végzését jelentette. A teológia kérdésével annyira intenzíven vesz részt, hogy egyenrangú vitapartner a disputa során. E tényt Skaricza Máté, az ellenfél is meglepődve veszi észre. Ez a polgárság kiváló bázisa volt az unitárius vallásnak, iskolája pedig főiskola jellegű volt, miként azt az egykorú jezsuita források állapítják meg.

2. Templomuk a Mindenszentek temploma, amelyik az 1200-as években épült, s mellette volt a paplak és az iskola. A török uralom ezt az egy kőtemplomot hagyta meg a keresztényeknek, és mivel két felekezet, az unitárius és a katolikus volt erős, közösen használták azt. Lelkész unitárius részről Válaszúti György, katolikus részről pedig István pap. Így folyt le a disputa, amely vitathatatlanul Válaszúti György győzelméről tanúskodik, mert bár egyik fél sem nyerte meg a másikat a maga számára, a vita végén Skaricza Máté elismeri kereszténynek és az evangéliuminak az unitáriusokat, és igaztalannak mondja az eretnekség vádját.

1612-ben megjelennek a jezsuiták és a hódoltsági balkáni területek agresszív püspöke, don Simon Matkovics püspök, aki összeköttetései felhasználásával elvéteheti az unitáriusoktól a templomot és a jezsuitáknak adhatja át. De az unitáriusok a helyi kormányzattól visszaszerzik. Mivel pedig a jezsuiták a közösködést nem akarják, 1620 és 1628 között fatemplomot építtetnek és attól kezdve a török uralom végéig az unitáriusok használják egyedül a templomot.

3. Az iskola főiskola volt. Jezsuita források jegyzik fel, hogy az eretnek tudomány (teológia) mellett hébert, görögöt és latint tanítottak a szükségszerű gyakorlati tárgyak mellett. A források külön hangsúlyozzák az éneklés és énektanítás magas színvonalát és a tisztességesen ellátott mesterek és rektorok anyagi jólétét.

4. Az unitárius misszió: Két irányból hatolnak be az unitárius misszionáriusok. Az első Székesfehérvár, illetve Nagymaros felől. A második Szeged, Bács, Küllöd, Siklós irányon keresztül. A misszió kétségtelenül Dávid Ferenctől és Kolozsvártól irányított; eszközei voltak: a disputa, a sajtó (könyv), a színdarab, a személyes meggyőződéssel együtt.

5. A Pécsi Disputa indítékai: Dán Róbert történésznek van egy tetszetős elmélete, amely szerint a két rivalizáló kereskedőváros konkurenciális harcában a tolnaiak az eretnokség vádjával embargó alá akarták vetni a pécsieket. Ez azonban képtelenség. A kereskedők akarták a két város kapcsolatát, felküldik Tolnai Decsi Gáspárhoz a pécsieket, hogy megpróbálják az egyházi tilalmat feloldatni, hogy tovább kereskedhessenek. A vitának egyházi indítéka volt. Először is az, hogy a nagy-harsányi tragédia következményei megmutatták, hogy a török uralom a keresztények közötti harcot nem engedi meg. Ezért a hercegszöllősi kánonokkal megtiltja a református egyházvezetés a hitvitákat. Az viszont tagadhatatlan, hogy az unitáriusok szívósan terjeszkednek Baranyában, még a XVI. század végefele is. Igen valószínű, hogy Tolnán, ahol már 1574-ben is létezett egy kisebb unitárius csoport, remélték, hogy Tolnán is megvetheti lábát egy erősebb egyházközség. Emiatt a fenyegető veszély miatt próbálta kizárni Tolnai Decsi Gáspár gyülekezetéből az unitáriusokat, megerősödve a kánonok határozataival. Ezt az ostromzárát akarták a pécsiek Válaszúti vezetésével áttörni. Ez azonban végső fokon nem sikerült. Csak annyit értek el, hogy tanításukról az eretnek bélyeget Skaricza levette.

6. A Pécsi Disputa értéke unitárius szempontból: Gyakorlatban igazolták az 1568. évi tordai országgyűlési törvény realitását. Bizonyították, hogy az egyházaknak lehet keresztényi szeretetben és egyetértésben élni. Így a Disputa a lelkiismereti szabadság törvényének végrehajtási utasítása. Dávid Ferenc mártírságával béklyóba szorított unitarizmusnak szabad és továbbfejlődés életfeltételeit megteremtette és élt is vele. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy az ott felbukkanó hitelvek kéziratban megjelennek a kolozsvári főiskolán is, mint teológiai jegyzetek. Végezetül pedig életképessé tette a baranyai — tolnai — somogyi unitárius missziót, egészen az erőszakos fölszámolásáig, sőt tovább is, mert számos adat bukkan fel az unitárius gondolat tizennyolcadik századi továbbéléséről, lelkészek, értelmiségiek, sőt a falusi emberek között is.

Dr. Vernes Gyula

A PÉCSI DISPUTA EMLÉKE

Amíg Pécssett a másfél évszázados magyarpusztító török uralmat számos emlék őrzi (Gázi Kaszim dzsámija, Jakováli Hasszán dzsámija a minarettel, Idrisz baba türbéje, Memi pasa fürdője stb.), addig mindezeig semmi sem emlékeztetett arra, hogy a török hódoltság idején elsősorban a város többségét alkotó unitárius lakosság volt a magyar lét őrzője. Végre most, a török uralom idején a keresztény felekezetek által egyedül használni engedélyezett, a város falain kívüli Mindenszentek templom falán, négy évszázad után emléktábla hirdeti: e templom falai között folyt le a Válaszúti György unitárius prédikátor szervezte hitvita, melyet a történelem és a magyar irodalomtörténet „Pécsi Disputa” néven ismer, s amelynek anyagát ízes magyar nyelven Válaszúti György örökítette meg. E tettelvel egyik legértékesebb irodalmi emlékünk megalkotójává vált.

Talán nem eléggé ismert, hogy az erdélyi fejedelemség területén a Báthoriak idején, az unitárius egyházat alapító Dávid Ferenc 1579-ben bekövetkezett mártírhalála után, a lelkiismereti szabadságot, az egyházak közötti toleranciát hirdető egyház hívei egyre fokozódó megpróbáltatásoknak voltak kitéve. Ugyanakkor a tö-

rök hódoltsági területen, Baranyában és Pécs városában az akkor még antitrinitáriusnak nevezett felekezetnek jelentős szellemi központja alakult ki, mely Jászberényi György, és a később a nagyharsányi hitvita végeredményeként kivégzett Alvinczi György tudományszervező közreműködésével olyan jelentős iskolát is tartott fenn, ahová más keresztény felekezetek hívei is szívesen járaták gyermekeiket.

Válaszúti György, tíz évvel Dávid Ferenc halála után, Pécsen szervezte meg Skaricza Máté nagyhírű ráckevei református prédikátorral azt a hitvitát, mely emelkedett szellemével, toleráns magatartásával messze kiemelkedett a kor hitvitái közül, és hosszú időkre példát mutatott. A pécsi unitárius szellemi központban működött közel két éven át Bogáti Fazakas Miklós zsoltáíró, unitárius lelkész is, s részben az itteni rendkívül termékeny működése alapján írja róla Nemeskürty István irodalomtörténetében, hogy ő volt a Balassi Bálintot megelőző idők legnagyobb magyar lírikus költője.

A „Pécsi Disputa” létrejötte körülményeinek, a Magyar Tudományos Akadémia által nemrégien kiadott hitvita anyagának, tartalma és nyelvi sajátosságainak ismertetése messze meghaladná az emléktábla avatását ismertető e rövid megemlékezés kereteit, éppen úgy, mint a pécsi és baranyai unitáriusság későbbi sorsáról szóló annyira várt tanulmány megírása és közzététele is. Sajnos szomorú tény, hogy az unitáriusok jelenléte hazánk délnyugati részén talán a szélesebb népi gyökerek hiánya folytán, majd főleg a török uralom megszűnését követően a hitújítás ellen egyre türelmetlenebb ellenreformáció hatásának eredményeként a pécsi és baranyai unitáriusság sorsa megpecsételődött. Radanay Mátyás Ignác római katolikus püspök működése idején, 1687 és 1703 között az unitáriusokat áttérésre kényszerítették, imaházaitat felszámolták és emléküket is kiirtották. Még a közelmúltban is jelen voltam olyan előadáson, ahol Radanay püspök legfőbb érdemeként említették, hogy keménykezü működésével sikerült elérnie az unitáriusok, az „eretnek szekta” végleges felszámolását az ország eme területén.

Történelmünk és egyházunk múltjának megbecsülését jelenti, hogy a pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület kezdeményezésére és a pécsi szórványegyház-községünk közreműködésével sikerült maradandó emléket állítani a „Pécsi Disputa” színhelyeül szolgáló, most római katolikus templom külső homlokzatán.

Az emléktábla szövegének megfogalmazásához az Egyesület kikérte szórványunk véleményét. A római katolikus püspöki hivatalban megtartott értekezleten az érdekelt egyházak vezetői és a különböző hivatalos szervek képviselői kisebb kiegészítésekkel elfogadták az általunk javasolt szöveget, mely Válaszúti György szerepét megfelelően hangsúlyozta az eredetileg elképzelt, de az unitárius egyháznak a Pécsi Disputa létrejöttével kapcsolatos érdemét mellőző szöveggel szemben.

Az emléktábla katolikus templom falán való elhelyezéséhez természetesen szükséges volt a püspöki engedély megadása. Hálával gondolunk Mayer Mihály megyéspüspök emelkedett szellemű állásfoglalására, mellyel az unitárius múltat őrző emléktábla elhelyezéséhez nem csupán hozzájárult, hanem személyesen is részt vett megleghangú beszéddel az emléktábla avatásán.

A felavatott emléktábla szövege és képe:

A török hódoltság korában, István római katolikus plébános működése idején, a keresztény felekezetek közösen használták a templomot.

1588-ban itt volt a színhelye a

PÉCSI DISPUTA

néven ismert, írásban is megörökített hitvitának

Válaszúti György pécsi unitárius prédikátor,

jeles irodalmi emlékünkné megalkotója és

Skaricza Máté költő és történetíró ráckevei

református prédikátor között.

1988.

P.V.V.E.

A Városvédő és Városszépítő Egyesület az emléktábla avatásának időpontját 1993. augusztus 1. napjára tűzte ki, amikor magyarországi konferenciájuk alkalmával lehetőség nyílt arra, hogy egyházunk szervezésében az „International Religious Fellowship” nevű ifjúsági szervezet tagjai részt vehessenek, s így az emléktábla megkoszorúzásával az nemzetközi jelleget is nyerjen.

Szinte az utolsó napokban adminisztratív engedélyezési okokból úgy volt, hogy az emléktábla elhelyezése és így annak felavatása elmarad. De nem kis nehézségek árán sikerült az akadályokat éppen szórványunknak elhárítania s így az avatás az eredeti időpontban pécsi híveink és nagyszámú érdeklődő részvételével méltó keretek között megtörténhetett.

Az emléktáblát az érdekelt egyházak részéről Mayer Mihály pécsi megyéspüspök, dr. Kovács Lajos unitárius püspök és dr. Nagy Tibor református püspök-helyettes avatták fel. A pécsi Városvédő és Városszépítő Egyesület részéről dr. Márton István elnök és dr. Vargha Dezső a helytörténeti szakosztály vezetője méltatták az 1588-as esemény jelentőségét. Az avatási ünnepség vendége volt egyházunk képviselőjében ifj. Bartók Béla főgondnok és ifj. Bencze Márton egyházi titkár, továbbá dr. Bigner Miklós köztársasági megbízott, a pécsi önkormányzat képviselőjében pedig dr. Farkas Károly jegyző. A nyolctagú kolozsvári küldöttség tagjai voltak: dr. Erdő János püspök-helyettes, dr. Szabó Árpád, a Protestáns Teológiai Intézet rektora, Szabó Zoltán az egyházi központ titkára és neje, valamint Farkas Dénes lelkész-főlevéltáros.

Az avatási ünnepség színvonalát fokozta a pécsi Székesegyház Bárdos Lajos kórusának közreműködése, Pécsi Rita vezényletével. Az avatási ünnepségről esti adásban a televízió és a rádió is megemlékezett.

Az emléktáblát Keresztes Béla tervezte és Kassai József kőfaragó mester kivitelezte.

Az avatást követően a Városháza közgyűlési termében nyilvános emlékülésre került sor. Előadói voltak: dr. Benda Kálmán akadémikus, dr. Erdő János püspök-helyettes, Szász János szórványlelkész és dr. Szita László főlevéltáros. Nagy örömmünkre szolgálna, ha az előadott történelmi tanulmányok, — esetleg a „Pécsi Disputa” alapjául szolgáló teológiai problémáinak és irodalmi jelentőségének tudományos feldolgozásával egyházunk kiadványaként könyvalakban is megjelenne.

Az emlékülést a vendégek fogadása követte, melynek szponzorálójá a Fordan cég volt. A fogadáson dr. Kovács Lajos püspök mondott köszönetet a Városvédő és Városszépítő Egyesület kezdeményezéséért és küldöttségük szíves fogadtatásáért. A pécsi unitáriusság különös köszönete illeti meg dr. Vargha Dezsőt, az Egyesület helytörténeti szakosztályának vezetőjét, aki fáradhatatlan szervezője volt az egyházunk számára nagyjelentőségű emléktábla megvalósításának.

Hálátlanok lennénk, ha unitárius híveink sorából ki nem emelnék Bandi András fiatal hívünk munkásságát, aki lelkes és fáradhatatlan segítők volt az emléktáblával kapcsolatban felmerült nehézségek elhárításában.

Hálát adok Istennek, hogy a pécsi szórványegyházközösségben sok évtizedes tevékenységem megkoronázásaként akkor, amikor előrehaladott koromra tekintettel az aktív egyházi tevékenységtől visszavonulni készülök, tevékeny részese lehettem annak, hogy pécsi unitárius múltunk emléke méltó módon megörökíttessék.

SZÓSZÉK - ÚRASZTALA

Kovács István

ÚJONNAN KELL SZÜLETNETEK!

Jn 3, 7

Különös egy történet ez, amelyről ma — a reformáció ünnepén beszélni fogok nektek. A Szentírást alaposabban ismerők — az ún. avatottak — számára ismerős ugyan ez a történet, de azért mégsem árt feleleveníteni. Mondanivalója gazdag és örökérvényű jézusi üzenetet hordoz. A kút vize annál tisztább s üdítőbb, minél többször merítünk belőle. Ez az igazság az evangélium forrásvidékén is érvényes.

Volt egy Nikodémus nevű farizeus, a zsidók egyik vezető embere. Ez az ember egyik éjjel elment Jézushoz. Hogy miért ment Jézushoz éjjel? Nem tudni pontosan. A kérdésre több elképzelés, illetve magyarázat kínálkozik feleletként. Valószínű azért ment éjjel — lopakodva, titkon —, mert nem akarta, hogy mások meglássák. De az is meglehet, hogy azon az éjjelen érett meg erre a lelke, és úgy érezte: ez a találkozás nem halogatható tovább. A fogfájás is este, éjszaka tör reánk, és úgy érezzük: nem halogatható tovább az orvossal való találkozás...

Mindkét elképzelés valószínűnek tűnik. Egy biztos: ez a mi emberünk nem ment készületlenül Jézushoz. Ha lopakodtál valaha éjszaka, titkon a sötétben, akkor tudod, hogy Nikodémusnak is a torkában dobogott a szíve. Közben úgy gondolta, hogy megérkezve mond majd valami szépet, valami hízeltgőt Jézusnak, aki a maga rendjén megdicséri majd merészségéért és okosságáért. Nem rajta múlt, hogy nem így történt!

Nikodémus így szólt Jézushoz: „Mester, tudjuk, hogy Istentől jöttél tanítóul, mert senki sem tudja megtenni azokat a jeleket, amelyeket te teszel, ha nincs veled az Isten”. De Nikodémus számítása „nem jött be”, mert Jézus — szinte érthetetlen módon —, mintha nem is hallotta volna a dicséretet, a hízeltgő bókot, ezt válaszolta: „Bizony, bizony, mondom néked: ha valaki nem születik újonnan, nem láthatja meg az Isten országát”. Én ezt így értelmezem, „fordítom le” a ma nyelvére: Az, hogy eljöttél hozzám és szépeket mondasz nekem, az még kevés! Ahhoz, hogy valóban közel kerülj hozzám és tanításomhoz, ahhoz újjá kell születned! Ha valaki nem születik újonnan, nem láthatja meg az Isten országát.

Egyszerre kényelmetlen, nehéz helyzetbe került a mi emberünk, és Nikodémus elkezd értetlenkedni, akadékoskodni. Ezt kérdezte Jézustól: „Hogyan születhet az ember öreg léte? Bemehet-e anyja méhébe és megszülethetik-e ismét?” Jézus nem lehet azonban ilyen értetlenkedéssel megteveszteni, „átverni”! Ezt kérdezte Nikodémustól: „Te tanítója vagy Izraelnek, és ezt nem tudod?” — Elképzelve is átérezzük, milyen kényelmetlen helyzet! Hogyan? Te, Izrael tanítója, az iskolázott, művelt írástudó és a hit kérdéseiben jártas ember, nem tudod, hogy miről van szó?! — Milyen kényelmetlen és megszégyenítő helyzet, amikor épp a „hit tanító”, a

keresztény tanításban jártas emberek értetlenkednek, akadékoskodnak és tökéletlenkednek! Holott a nagy többséget alkotó, egyszerű embernek épp tőlük kellene tanulniuk és példájukat követniük...

Nikodémus ál-csodálkozására utalón, ezt mondta Jézus: „Ne csodálkozz, hogy ezt mondtam neked: Újjonnan kell születnetek.”

Az Írásokból nem derül fény arra, hogy mi történt Nikodémussal ezután a találkozás után. Egyetlen alkalommal bukkan fel még Jézus közelében, a keresztfeszítést követő temetéskor. Feltehetően megmaradt a Jézussal rokonszenvezők táborában, de újjászületése valószínűleg elmaradt. Nem is ez a fontos. Ami ennél sokkal fontosabb: Jézus alapvetően fontos — minden időkre érvényes és pontos — eligazítást adott az ember újjászületését és Isten országához való viszonyát illetően! A Nikodémussal való találkozásnál — mint alaphelyzetnél — maradvá, azt is mondhatom: ahhoz, hogy egyén — vagy közösség — valóban közel kerüljön Jézushoz, ahhoz nem elég néha felkeresni Őt, nem elég szépen, elismerően vagy dicsérően nyilatkozni Róla. Ennél sokkal, de sokkal többre van szükség. Egészen pontosan fogalmazva: arra, hogy az evangélium tanítása egészen átjárja-áthassa életünket, hogy életet formáló kovásszá legyen úgy az egyén, mint a közösség számára! Ezt csak az teszi lehetővé, ha engedelmessékedünk a jézusi hívásnak: „Betelt az idő, és egészen közel van már az Isten országa: térjete meg, és higgyetek az evangéliumban” (Márk 1,15). Ezzel a felhívással kezdte prófétai munkásságát, s a „térjete meg”, és „újonnan kell születnetek” újra meg újra visszatérő motívum tanításában, hogy evangéliuma életet-életünket formáló kovásszá legyen. Féltő, hogy oly sokszor hallottuk már, hogy semmit sem mond nekünk: egyszerűen „eleresztjük a fülünk mellett”, vagy pedig nem tudjuk, mit is kezdünk vele...Elsősorban azért, mert igen-csak elégedettek vagyunk önmagunkkal, a megszokások rabszíjára fűzött életünkkel! Tulajdonképpen az önelégült emberrel van mindig a legtöbb baj. Nem akar változni. Nem akar jobb ember lenni! Nem akar több igazságot, több békességet és megértést, több melegséget és szeretetet belevinni az életbe, beleélni ebbe a világba!

Hogyan gondolkozik és miként viszonyul az önelégült ember, a megtérésre és újjászületésre szólító jézusi hívás hallatán? Elismerni szükségességét. Tényleg — mondja —, szükség nektek újonnan születnetek! Csakhogy ez a „nektek” — szerinte természetesen, magától értetődően — mindig másra, csakis másokra vonatkozik! A Másik emberre: a szomszédokra, a munkatársakra, a főnökökre, a beosztottakra, a feleségekre, a gyermekekre, a templomban mellettem ülőre, ismerősre és ismeretlenre, az egész világra... Mindenkire! Mindenki másra érvényes és időszerű a megtérés és újjászületés szüksége, csak épp rám nem. Én ugyanis nem loptam, nem csaltam, nem öltem; sorolhatom tovább szinte az egész Tízparancsolatot! Aztán a templomba is eljövök néha, még a perselybe is teszek, és elismerően, szépen szoktam nyilatkozni Jézusról is... Nos, itt szakít félbe — amint Nikodémust is itt szakította félbe — Jézus szava: „Ne csodálkozz, hogy ezt mondtam neked: Újjonnan kell születnetek”. — Ne csodálkozz, Nikodémus, nem máshoz szólok, Nikodémus; nem másnak kell megtérnie, újjászületnie, hanem neked, Nikodémus! Neked és minden idők Nikodémusának, neked Péter, János, Tamás, Mária, Magdolna... Egyszóval: mindnyájunknak!

Ha őszinték vagyunk, akkor sohasem lehetünk elégedettek önmagunkkal. Az igazság az, hogy a keresztény ember soha sincs készen, csak készülőben van. Valaki azt mondta, hogy: ami kész van, ami befejezett, az tulajdonképpen halott. Amíg élek, sohasem lehetek elégedett magammal. Az igazi Jézus-tanítvány, a valóban keresztény ember mindig így imádkozik: „Ne hagyj Uram, megülepennem, /Sem eszmében, sem kényelemben./ Ne tőrj megállni az ostoba van-nál,/ S nem vágyini többre kis máj/ magamnál”. (Sík Sándor)

A megtérés és újjászületés tulajdonképpen nem más, mint elfordulás az eddigi helytelen életformától és odafordulás egy új, magasabb rendű célhoz, jézusi életformához. A megtérő és újjászülető embernek ezt a gyökeres átváltozását hadd szemléltessem egy jelképes példával. Néhány évvel ezelőtt történt, hogy egyik idős — munkában és gondokban megfáradt, sokat betegeskedő — hívemet néhány hetes gyógykezelésre küldte az orvos. Mikor a gyógyfürdőről hazatért és találkoztunk, jóleső örömmel láttam, milyen jó színben van, mennyire megváltozott, még az arca s kisimult. Mondtam is Elek bácsinak — a kölcsönös üdvözlések után nyomban —, hogy: úgy látom, határozottan jót tett a kezelés. Hála Istennek! — mondta —, pedig már készültem elfogyni lassan, mint a gyertyaszál. Most olyannyira könnyebben érzem magam, mintha mázsás súlyokat vettek volna le rólam. Aztán — azóta sem tudom elfeledni — szószerint ezt mondta: „Úgy érzem magam, mint akit teljesen kicseréltek”.

„Mint akit teljesen kicseréltek.” A megtérés, az újjászületés esetében is tulajdonképpen erről van szó: elfordulni az eddigi helytelen életformától, gyökeresen megváltozni, mint akit teljesen kicseréltek, hogy újjászülessünk egy új és magasabb rendű életformára!

Testvéreim! Itt, ezzel tulajdonképpen be is fejezhetném. Mindazt, amit Jézus megfogalmazott a Nikodémussal való találkozás rendjén, az nemcsak világos és érthető, de ugyanakkor nagyon időszerű ma is. Figyelmeztet — úgy egyéni, mint közösségi életünk területén — a szüntelen megújulás és újjászületés, az „örök reformáció” szükségességére. Hogy ehhez még mi szükséges? Arról hadd mondjak el — befejezésül — egy tanulságos történetet.

A híres és nagyhatású francia szónok — Vianney János — életéről olvastam. Történt, hogy egy magas beosztásban dolgozó politikus, aki sokat hallott a kiváló szónokról, a kíváncsiságtól vezérelve el is utazott, hogy meghallgassa. Meghallgatta a prédikációt és megrendülten, mélyen elgondolkozva jött ki a templomból. Kísérője megkérdezte tőle: „Gyenge volt a prédikáció?”. „Ellenkezőleg — felelte a politikus —, nagyon is hasznos volt a számomra. Eddigi életemben ugyanis vagy a prédikáció volt az, ami nem tetszett, vagy a prédikáló személye. Most azonban kezdek én nem tetszeni magamnak”.

Sértődés ne essék, úgy érzem, ez így van a legtöbb gyülekezetben, bizonyval itt is: hol a lelkész személye nem tetszik, hol a prédikáció; rosszabb esetben egyik sem. Én azt szeretném, ha ma nem néznének a lelkész gyarló személyét, sem erőltlen beszédét. Azt szeretném, ha ma mindannyian világosan megértenénk és mélyen átéreznénk az újjászületés, az „örök reformáció” elkerülhetetlen szükségét, és mi is elkezdénénk „egy kicsit nem tetszeni önmagunknak”! Ezért szólok Jézussal: „Ne csodálkozz, hogy ezt mondtam neked: Újonnan kell születnetek.” Ámen.

Szén Sándor

A SZŐLŐSGAZDA FIAI

Mt 21, 28-31

Minden szülő és minden ember, aki szülővé lesz, örök vágya a jó gyermek, akire nemcsak büszke lehet, hanem öregsége idején támaszkodhatik is. Mert hát kitől is várhatná el a segítséget ő, aki már agyondolgozta magát az életben, ha nem attól, akiért agyondolgozta magát?!

Erre az axiómára, ha lehet ezt így nevezni, az élet, a gyakorlat kétféle példát szolgáltat: az első kategóriába azok a példák tartoznak, amelyek esetében ez a

természetes és jogos vágy beteljesülést nyer, valósággá válik. A második kategóriába pedig azok a példák sorolhatók, amelyek esetében ez a szülői vágy megreked, megmarad örökös vágnak, soha be nem teljesülő reménykedésnek.

A példázat, amit felolvastam, megítélésem szerint, ha nem is egy az egyben, de mégis inkább ez utóbbi, második kategóriába sorolható. Első olvasás-hallás után, tüzetesebb elemzés nélkül is joggal mondható ki: az öreg édesapa méltányosabb elbánást, viszonyulást érdemelt volna fiaitól.

De miről is van szó tulajdonképpen ebben a jézusi példázatban? Vegyük csak még szemügyre és mélyüljünk tanításának lényegében. Egy édesapáról és két fiáról szól az, amelyben manapság oly sokan ismerhetnek és kellene, hogy magukra ismerjenek.

Az apa egy jó gazdaember, aki életében nemcsak lelkiismeretesen művelte elődeitől örökölt birtokát, de minden bizonnyal gyarapította is azt, a régi parcellákhoz újakat vásárolt. Bárkinek lehet olyan érzése, mint most nekem, aki ebben az öreg gazdában-apában minden rögöt ismerő, boldogemlékű anyai nagyapámat látom megelevenedni.

Az apa ledolgozta életét, az öregség magányos napjait éli, hiszen gyermekei időközben felnőttek, önállósultak, családokat alapítottak és kirepültek a szülői házból, s az is feltehető, éppen azért, mert a példázatban nem esik említés róla, hogy hitvestársát is eltemette. Minden bizonnyal, mint egy szerető, gondoskodó apa, földjeinek java részét átadta önállósult fiainak, de azért magának is hagyott meg, talán a biztonságérzet kedvéért, de méginkább azért, hogy azokat a maga csendességében megművelgetve a jövedelmükből fenntarthassa magát, hogy ne kelljen időnap előtt gyermekei nyakába szakadnia, ne kelljen az eltartottak keserű, szájából kinézett kenyerét ennie. No meg azért is, mert ahogyan ma is sok falusi 70-80 sőt 90 éves öreg bácsikának jól esik vállára venni a szerszámot s kimenni a mezőre, úgy ő sem akart teljesen elszakadni főfoglalkozásától, a földműveléstől.

A hegyen levő szőlőjébe egyre nehezebben jutott ki, ahogy a székely ember mondani szokta, napról napra nagyobb lett a hegy, úgy, hogy mire nagynehezen a színhelyre ért, dolgozni már nem maradt ereje. Elképzelték a lelkiállapotát midőn lihegve megállt a pázsma elején, s szeme elé tárult a lesújtó látvány: az ő szőlője, mely hajdan olyan volt mint egy virágoskert, most elhagyatva, gazban, gondozatlanul áll. Együttértzett a szőlőtőke fájdalemával, mely szinte emberi hangon szólt feléje a burjántengerből: jöjj és szabadíts ki, tisztíts meg engem! Mindhiába, annyi ereje sem maradt, hogy a kapát felemelje. Elillant erejét és sanyarú sorsra jutott szőlősét siratva tekintett az égre, miközben csak egy gondolat foglalkoztatta: a szőlős nem maradhat gazban; az égbekiáltó, Isten előtt megbocsáthatatlan bűn lenne.

Eszébe jutottak gyermekei és az ígéret: csak szóljon, édesapám, csak tudassa baját, csak üzenjen, mert mi jövünk, segítünk, bízhat bennünk. S máris elszállt minden bánata, keserősége, szinte jókedvvel vette útját hazafelé, s meg sem állt a nagyobbik fia házáig. Kissé bátortalanul nyitott be a kapun, ismerte fiát, hogy habár jólelkű, megértő, de időnként ingerlékeny, mogorva, durcás, igazi hangulatember. Félt, hogy éppen rossz kedvében találja, s valóban, mert ki mitől fél nem kerüli el, a lehető legbarátságatlanabb volt a fogadtatás. A kérésre: „eredj fiam, munkálkodjál ma az én szőlőmben” a válasz rövid, kíméletlenül kemény volt: Nem megyek! Semmi magyarázat, semmi mentegetőzés, a munkának egy másik napra való halasztása, semmi több, csak ennyi: Nem megyek! Szólni már mást nem lehetett, nem is lett volna érdemes, a szőlőhegyen érzett, de most meghatványozódott szívfájdalommal fordult sarkon s vette az irányt a kisebbikhez, akinél már bátrabban tette kezét a kilincse, mert az pontosan ellenkezője volt a nagyobbiknak: kedves, nyájas, vígkedélyű, meglelelkű. Szívélyesen köszöntötte az apját: Isten hozta, édesapám, de rég láttam, hogy van, épp ideje volt, hogy eljőjjön, látja, hogy mennyire elfoglalt vagyok, nem mehettem, s pergő nyelvvvel sorolta a kifogásokat,

mentegetőzéseket, amiért oly régen nem lépett be a szülői hajlék kapuján. Az apának jól estek a szavak, újra megcsillant szomorú szemében az öröm sugara. Már meg volt győződve, hogy a kisebbiknél célt ért. Előadta a kérését és a várt eredmény nem maradt el: én elmegyek uram! Aztán még egy pár szó erejéig elidőzött, majd az örömtől szinte megfiatalodva, büszkén és csillogó szemekkel köszönt el fiától s indult hazafelé elmagányosodott otthonába. És nagyon boldog volt.

Igen ám, de alighogy becsukta maga mögött az ajtót, a fia legyintett egyet s huncut-kárörvendő mosollyal az ajkán talán ezeket mondotta magában: „Na, jól átverterem az öreget. Hát mit gondol ő, nem látja mennyi dolgom van, azt sem tudom melyikhez kezdjek, hogy kívánja, hogy a magamét félre tegyem és menjek neki dolgozni?!” És nem ment dolgozni aznap a szülőbe.

Ezenközben a nagyobbik elgondolkozott a törtéteken, erős lelkiismeretfurdalást érzett, belátta, hogy tiszteletlenül, elfogadhatatlan módon viselkedett apjával szemben, talán utána is akart szólni, de már nem láthatta. Mind jobban megerősödött benne a gondolat, hogy ezt jóvá kell tennie. Pár pillanat s máris indult a szőlős felé.

Estefelé az apa újra kiment a szőlőbe, hogy a kisebbiknek még egyszer megköszönje a segítséget, de aznap mintha feje tetejére állt volna a világ, ott nem a kicsit, hanem a nagyobbik fiát látta munkálkodni.

Azt mondtam az elején, hogy ebben a példázatban sokan magukra ismerhetnek, és ez így igaz. Azt is mondhatnánk, hogy ez a példázat az elnéptelenedett, a letűnt istentelen rendszer bűnös és embertelen politikája folytán erőszakkal kiűrsített falvaink öreg népe mindennapjainak majdnem tükörképe; sőt egy-két fokkal a helyzet ma még nehezebb. Hiszen míg a példázatban az önállósult fiak abban a faluban éltek, ahol apjuk, addig a mi falvainkban kik élnek? Öregapák és öreganyák; elárvult, támasznélküli, szájalomra méltó, rohamosan fogyatkozó emberek közössége ma már falvaink népe, ahol helyenként a legfiatalabb ember is túl van már az ötvenen, ahol tíz temetésre jut egy keresztelő. És hol vannak a fiak? A legtöbbször messze él a falutól, városokban szétszélvedve az ország minden részében, és ami még fájóbb, egyre több fiú és unoka megy határokon túlra, vagy éppenséggel más földrésre is. De itthon a „szőlős” épp úgy gazosodik, mint bármikor máskor, s hova menjenek, vagy hogyan menjenek az öregapák, mikor a faluba még busz sem jár, s ha el is jut hozzájuk Ő vagy üzenete, vajon a hívó szóra haza jönnek-e, vagy csak ígéretekkel kell beérjék a szülők? Mert nemcsak az egyre nagyobb teherré váló, visszakapott föld miatt, hanem sok esetben a magatehetetlenség, a fiak támasza nélkül lehetetlen helyzetbe jutók ezrei szenvednek.

Magadra ismersz-e, te elaggott apa és anya a példázatbeli apában, akinek gyermekei és unokái szétszélvedtek, akik olyan ritkán tudnak vagy akarnak hazajönni s dolgozni a te szőlősödben?

Charles Dickens mondotta a tékozló fiú példázatával kapcsolatosan, hogy azt folyamatosan kellene hangosbemondókba beleolvasni nagy állomások embertömegei előtt, akik új földet, új hazát keresni vették kézbe a vándorbotot. Ennek analógiájaként én is azt mondom, hogy ezzel a példázattal is valahogy hasonlóképpen kellene élni, hogy azt folyamatosan és egyidőben hallják az itthon maradt apák-anyak és a szülőfalut-hazát otthagytott fiak, unokák. De hallják legfőképpen ők, akik még nem lépték át a határt, de talán az elmenés gondolata kísértőként fészkelte beléjük magát. Igen, a városokban élők, de még itthon maradtak számára szükséges ez a példázat, hogy ez is segítségükre lehessen elhessegetni gondolat- és érzésvilágukból a kísértőt. Minden eszközt és minden alkalmat meg kell ragadnunk, hogy visszafogjuk a menni készülöket, hogy megakadályozzuk a lemorzsolódást, hiszen magyarságunk már nem csak porlik mint a szikla, de mondhatni, hogy egész számottevő „kőtömbök” omladoznak testéről.

Meggyőződéssel vallom, hogy ennek a példázatnak a szelleme, meggyőző igazsága szükséges, hogy eljusson minden életerős, jövődőt magában hordozó „fiúhoz”, hogy itthon-maradásra bírja-segítse az elbizonytalanodottakat. Ez a példázat tudatosítani képes bennünk azt, hogy ha maradunk, minket sohasem fog kínozni majd a lelkiismeret, hogy otthon maradt apánk, anyánk segélykiáltását nem hallhatjuk meg. És még valami: nekünk hirdetnünk, lankadatlanul hangoztatnunk kell, hogy habár nehéz is itt az élet, mint ahogy sohasem volt könnyű, megéri küzdeni érte, mert ha eredményeink nem is olyan látványosak, s ha minden betevő falatért jobban meg is kell izzadni mint máshol, itthon mégis ízletesebb a fekete, mint idegenben a fehér. Csak az az elért eredmény és siker ad igazi lelki elégtételt az embernek, amelyre rádolgozott, amelyért sokszor minden erejét megfeszítve küzdött meg.

A példázat végén Jézus feltette a kérdést: De mit gondoltok ti, e kettő közül melyik teljesítette az atya akaratát? Azok pedig felelének: „Az első”. Nagy meglepetésünkre Jézus elégedetlen volt a válaszukkal, mert ezt mondta: „Bizony mondom nektek: A vámszedők és a parázna nők megelőznek titeket az Isten országában.” Megvallom őszintén, első olvasás után engem is meglepett Jézus ezen megfogalmazása, hiszen a nagyobbik fiú eljárása messze felülmúlja a kisebbik viszonyulását. De ha figyelmesebben a dolgok lényegének mélyére nézünk, megvilágosodik előttünk, hogy Jézusnak ezúttal is, mint mindig, megfellebezhetetlen igaza van. Annak ellenére, hogy a nagyobbik fiú elment aznap dolgozni a szőlősbe, az ő eljárása, cselekedete csak az azt megelőző hiba jóvátételének szintjére emelkedhetett fel. Elmehetett volna, ha olyan lett volna, mint amilyen nem volt, durva visszautasítás nélkül is. Ezzel a visszautasítással viszont semlegesítette egy, az emberi élet alapvetően szükséges követelményének teljesítését: a szükségesnél többet vállalását. Enélkül viszont nem beszélhetünk továblépésről, haladásról, fejlődésről, tökéletesedésről, jövőről, amelyek mind beletartoznak a jó Isten akaratának fogalmába, ezek mind a jézusi életprogram követelményei és ezek mind a földi élet örökös kötelezettségei.

Ezt a példázatot a gyakorlatban ma egyre inkább otthonossá váló teszthez hasonlíthatjuk. Ennek az ismeretet és tudást lemérő módszernek az a lényege, hogy a feltett kérdésre meg vannak adva a feleletek is, jók és rosszak. A vizgázónak az a feladata, hogy ezekből a megadott feleletekből ki kell választania a jó és helyes választ. A tanítványok úgy ítélték meg, hogy a jézusi példázat által felvetett kérdésre csak a benne megadott két válasz közül lehet jó feleletként valamelyiket megadni. És itt tévedtek. Mert a helyes válasz ez lett volna: „Egyik sem teljesítette méltóképpen az atya akaratát.” Világos, hogy az apa jogos elvárásaihoz egyik fia sem nőtt fel. Akkor teljesítették volna az ő kérését, ha mindketten szó, visszautasítás nélkül elmentek volna dolgozni.

Magától értetődik, hogy a példázatbeli apa a jó Isten, a fiak pedig minket embereket, az ő gyermekeit személyesíti meg. A jó Isten, ki szüntelen létkapcsolatot tart fenn velünk emberekkel, mint szülő a fiaival, naponként kér és hív, hogy dolgozzunk az ő szőlőskertjében, ebben az általa teremtetett szépre és jóra hivatott világban, hogy aktív részesei legyünk az ő világ és emberi életet szebbé és jobbá tevő nagy vállalkozásának, hogy zúgolódás nélkül, örömmel, lelkesen végezzük azt, amit végeznünk kell az Isten és emberszolgálat területén. S ha most őszintén önvizsgálatot tartunk, hányan és hányszor vagyunk kénytelenek önmagunkban felismerni a nagyobbik, de talán ennél sokkal többször a kisebbik fiú viszonyulását apjához. Mert az isteni kérésekre, elvárásokra durva elutasítással válaszolunk, s még jó, ha aztán meggondolván a dolgot, mégis elvállaljuk, mégis munkához látunk, de bizony sokkal több az olyan eset, amikor ezekre beváltatlan ígéretekkel felelünk.

Az apa szerepében egyházunk és sok viszontagságot átvészelt népünk is félénk intézi kéréseit. Ebben az esetben is kimutatható a fenti viszonyulásunk, ami

természetesen nem válhatik senkinek sem a javára, sem pedig dicsőségét nem szolgálja.

Befejezésül idézzük meg az édesapai szívnek fájdalmát és tudatosodjon bennünk: a jó Istennek, egyházunknak és népünknek is így fáj, ha mi, az ők gyermekei visszautasítjuk, vagy megrekedünk az ígéretések szintjén. Nekünk úgy kell élnünk, úgy kell cselekednünk, hogy beteljesedést nyerjen minden napjainkban az ajkunkon felcsendülő régi unitárius zsoltár: Virágozzék szent vallásunk/ Testi-lelki szabadságunk/ Nekünk drága kis egyházunk/, most és mindörökké. Ámen.

Nagy Endre

KÖSZIKLÁRA ÉPÍTENI

Mt 7,24-27

A felolvasott bibliai versekben Jézus a mindennapi életből vett példa segítségével tárja eléink az egyik legalapvetőbb életigazságot: minden, ami nem épül biztos alapra, előbb-utóbb elpusztul, megsemmisül. Csak az maradhat meg, csak annak a munkának, igyekezetnek lehet tartós, igazi eredménye, aminek biztos alapot, szilárd fundamentumot vetünk. Semmi sem ábrázolhatná hívebben ezt az igazságot, mint a házépítés példája. Minden házépítés az alapkő letételével, a fundamentum elkészítésével kezdődik. Hogy mit jelent ez, mi függ ettől? Erre a jézusi tanítás világos feleletet ad: minden. A ház, amit építünk, csak akkor lesz tartós, csak akkor állja ki a próbákat, ha kősziklára, vagyis erős alapra épül.

Világos tehát: bármihez kezdünk hozzá, első a megalapozás. A növénytermesztés a talaj előkészítésével, megművelésével kezdődik. Ez az alapja. Megműveletlen földbe hiába vetnénk bele a drága kenyérmagot, mert csak gyomot és gazt teremne. Az asztalos, amikor hozzáfog a bútor elkészítéséhez, először kiválasztja a legmegfelelőbb anyagot, majd kiszárítja tökéletesen szárazra. Miért teszi ezt? Mert ez az alap. Ha ez elmaradna, hiába végezné a többi munkát a legnagyobb pontossággal; bútora csak félresikerült tákolmány lenne.

Az alap meghatározó, döntő szerepét igazolja maga az élet és a történelem is, egyéni, közösségi, társadalmi és kulturális vonatkozásban egyaránt. Ezért van, hogy nemcsak összeomlott házról beszélhetünk, hanem alkalomadtán beszélünk összeomlott, tönkrement emberi életekről is.

A történelemben olvasunk hatalmas, erős népekről, akiktől valamikor nemzetek rettegetek, de idővel eltűntek, megsemmisültek; földrészekre kiterjedő világbirodalmakról, ezek is összeomlottak, semmivé váltak; erőszakra, elnyomásra épülő diktatorikus rendszerekről — magunk is éltünk át hasonlót —, de mikor megérték a pusztulásra, mint kártyavárat söpörték el őket a forradalmak. Tudunk szervezetekről, intézményekről, ígéretesnek induló kezdeményezésekről, sőt vallásos közösségekről is, melyek végül mégis megsemmisültek, mielőtt még céljukat elérhették volna. Megannyi homokra épült ház. Pusztulásuk szükségszerű volt, az idő rostáján kihulltak, mert gyenge alapra épültek, még ha olykor külsőleg erősnek tűntek is.

És most tegyük fel a kérdést: vajon mi lehet az életben az a sziklaerős alap, amire biztonsággal lehet jövődőt építeni? Jézus tanítása szerint nem más, mint az ő evangéliumának értékvilágához igazodó, cselekvő élet. Az idő, a történelem bebizonyította az állítás igazát. A jézusi eszme kiállta az évszázadok próbáját, túlélte az üldöztetést, a veszedelmeket, és ma is élő valóságként van jelen a világban.

Unitárius Egyházunk 425 éves múltja is világos bizonyosság az eddig elmondottak igazsága mellett. Történelme során sokszor élt át nehéz időket; sokszor állott

ellenségei gyűrűjében; sokszor sújtottak le rá a megsemmisítés szándékával. Sorsa mindvégig a kisebbségi sors volt a nála erősebbek között, hitbeli és nemzetiségi vonatkozásban egyaránt. Mégis megmaradt és ma is szolgáló közössége Istenország ügyének. Vajon minek köszönhető ez? Bizonyára nem holmi csodának, hanem annak az erős alapnak, szilárd fundamentumnak, amit alapítója és első püspöke, Dávid Ferenc a Bibliában, a jézusi evangélium eredeti tiszta forrásában talált meg; amiről ő maga így ír: „Nekünk, igaz keresztényeknek csak egy Istenünk van, a mindenható Atya, akitől mindenek vannak. Igaz és szilárd alap ez, mely a próféták és apostolok írásából... való, melyet soha senki meg nem hamisíthat, sem fel nem bonthat...” — Tegyük hozzá: meg nem ingathat, mert Istenre és ügyének igazságára támaszkodik. Ez volt hát az az „igaz és szilárd alap”, amelyre Dávid Ferenczel építettek egyházunk órállói, bátor lelkű püspökei és jótevői, munkájukkal, áldozatukkal, alapítványaikkal, cselekvő, szolgáló életükkel kövekként épülve be anyaszentegyházunk alapjába. Hadd idézzük közülük Berde Mózes emlékét, halálának 100. évfordulóján. 1888. szeptember 10-én kelt végrendeletében egész vagyonát az Unitárius Egyházra hagyta. „Kora fiatalságomtól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált — írja végrendeletében —: felsegíteni szegény vallásközösségemet, könnyíteni az utat tanuló fiatalságának a tudományok megszerzésére, és segélyezni elaggott szolgálait és tanárait”. Berde áldozata nem volt hiábavaló. Nevét őrző „cipő” alapítványa sok szegény sorsú unitárius ifjút segített hozzá a tanuláshoz, hogy majd egyházunk, népünk számára értékes emberré váljon.

Alapvető őseink példája komoly figyelmeztetéssel üzen ma nekünk, akik a jelenben, a mában kaptuk a küldetést. Mert a mi feladatunk sem kevesebb, mint a jelenben lerakni a holnap, a jövőndő fundamentumát. Különösen súlyos felelősséget jelent ez a feladat a jelen történelmi helyzetében.

Az utóbbi években végbement és még ma is folyó politikai-gazdasági változások zűrzavara sok új, ismeretlen, előre nem látott kérdést állított elénk. És úgy tűnik, hogy a filmként pergő események sodrában, — mely nemcsak a jót, hanem egy rakás csalódást és kiábrándulást is hozott, — elbizonytalanodtunk. Azt hittük, hogy nagyon egyszerű lesz minden, és most mégis úgy tetszik, mintha egyensúlyunkat veszítettük volna; mintha nem tudnánk eldönteni, hogy mit tegyünk, merre induljunk; mintha közülünk senki sem tudná pontosan, mi a dolga, mi a feladata. Ehelyett egyre sokasodó panaszokat hallunk naponta: gazdasági leromlás, terjedő munkanélküliség, rohamos infláció, a jövő kilátástalansága. Mintha egyenesen rólunk, jellemünkről írta volna Ady Endre: „Elvadult tájon gázolok:/ Ős buja földön dudva, muhar,/ Ezt a vad mezőt ismerem./ Ez a magyar Ugar//Lehajlok a szent humuszig./ E szűzi földön valami rág./ Hej, égignyúló giz-gazok,/ Hát nincsen itt virág?

Őszintén szembenézve a valósággal, meg kell vallanunk, hogy mindez sok gondot, nehézséget hozott mind egyéni, mind közösségi életünkbe, sok egyházközösségben még a belső egyensúlyt, a gyülekezet és a lelkész viszonyát is megbontotta.

Sürgető, figyelmeztető kérdés tehát: mit kell tennünk, mire van jelen állapotunkban a legnagyobb szükségünk? És a választ a jézusi tanításban találom meg: szilárd, erős alapra, biztos fundamentumra. Ez pedig a jelenben és a jövőben sem lehet más, mint ami a múltban volt, amit elődeink vetettek: az egy igaz Istenünkbe vetett hitünk és ügyünk igazságának tudata. Textusunkul szolgáló tanítását Jézus e szavakkal vezeti be: „Aki... hallja... és cselekszi...” A hangsúly itt a második feltétel, a cselekvésen van. Világos és érthető ez az üzenet. Nem szorul bővebb magyarázatra. A múltban is azok vetettek erős fundamentumot népünk és egyházunk jövőjének, akik képesek voltak dolgozni és áldozni a cél érdekében. Ma is ez a feladatunk: munka és áldozat. Nem az a dolgunk, hogy furfangos okoskodással azon törjük a fejünket, hogy miként lehetne kevesebb áldozattal érni el a célt. Nem az a dolgunk, hogy gyanúsításokkal, rágalmozásokkal és egymásra való irigykedéssel

széthúzást és szakadást idézzünk elő. Nem az a dolgunk, hogy kárörömmel nézzük egymás nyomorúságát, Mert ha ezt tesszük, akkor nem erősítjük, hanem gyengítjük azt a fundamentumot, amelyen áll vagy bukik egyházunk, népünk, magyarságunk jövője. Mindazt, amit őseink áldott örökségként ránk hagytak, a munka és az áldozat teremtette meg. És ne higgyük egy pillanatig sem, hogy nekik könnyebb volt a dolguk, mint nekünk most. Templomok, iskolák mindenkor csak ennek árán épültek, maradtak fenn és újultak meg. Meg kell értenünk tehát: addig hiába várjuk gondjaink megoldását, hiába keressük a kiutat nyomasztó nehézségeink tömkelegében, amíg nem leszünk képesek vállalni a munkát és az áldozatot, a jézusi tanítás szellemében.

Hangozzék mindannyiunk felé, akikre Isten a jelen gondját bízta, egy szent életparancs: a háznak pedig állani kell! Állani kell akkor is, ha árvíz zúdul reá! Akkor is, ha viharok tépázzák! Akkor is, ha megrendül a föld! Teljesedjen be rajta a jézusi hasonlat megállapítása: „...nem omlott össze, mert kősziklára volt alapozva”. Ámen.

Pálfi Dénes

ISTENORSZÁGA BENNÜNK VAN !

Lk 17,21

1988. december 4-én, a Székelykeresztúron tartott Zsinati Főtanács alkalmával Főtisztelendő dr. Kovács Lajos püspök úr bibliai szavak kíséretében adta át nekem a felavatásomról szóló bizonyítványt: „Az Isten országa ti bennetek van”.

Ezek a szavak azóta is ott visszahangoznak lelkemben, s erőt jelentenek Jézus evangéliumán alapuló unitárius keresztény vallásunk igazságainak, hitelveinek tanítására és hirdetésére, hogy az a gondjaimra bízott lelkek üdvére, anyaszentegyházunk épülésére, Istenországa terjesztésére, az igazság, szeretet és béke előmozdítására szolgáljon.

Mindezek közül a legfontosabb — szerintem — Istenországa terjesztése, mert annak terjedése magában foglalja minden igaznak, jónak és szépnek a terjedését, az ember nemesedését, istengyermekké formálódását, anyaszentegyházunk épülését. Ezért tanította Jézus is: „Keressétek először Istennek országát és az ő igazságát és ezek — minden egyebek — megadatnak néktek.” Ebből következik, hogy Istenországa megvan, létezik, csak meg kell keresni és terjeszteni kell azt. De hogyan és hol keressük, hol található meg az? Jézus így válaszol e kérdésre a felolvasott bibliai versben: „...az Istenországa ti bennetek van”.

Nagyon szép ez így megfogalmazva, de bizonyítani kell, bizonyóságot is kell tenni arról, hogy ez így van, így igaz!

A Názáreti Jézus az életével igazolta szavait. Mindenkor Isten akaratát cselekedve bontakoztatta ki lelkéből illatos virágként Istenországát, a szeretet, jóság és emberség cselekedeteiben, az evangélium szóban és tettekben való hirdetésével, s aki Isten parancsolatai szerint törekedett élni, azt meggyőződéssel bátorította: „Nem messze vagy az Istenországtól.” (Mk 12,34). Vagyis igaz, erkölcsös életed folytán, a benned levő Istenországa rövid időn belül látható lesz.

Pál apostol korintusi gyülekezetéhez intézett levelében ezeket írja: „Nem beszédben áll az Istenországa, hanem erőben.” (1Kor 4,20). Ez a kijelentés is Jézus állítását támasztja alá. Benne nem az izmok munkájaként megnyilvánuló fizikai erőről beszél az apostol, hanem lelki erőről, a lélek, a benső megnyilatkozásáról,

melynek következménye fizikai erőnknek az igaz, jó és szép, Isten és ember szolgálataiba állítása, Istenországa kibontakoztatása.

Jézus állítását bizonyítja Ralph Waldo Emerson, amerikai teológus megállapítása: „Ok és okozat, cél és eszköz, mag és gyümölcs nem választhatók el egymástól: mert az okozat már az okban virágzik, a cél már az eszközben, a gyümölcs pedig a magban létezik”. Mivel Isten után az embertől, az ember által származik a jó, következik, hogy mi, emberek vagyunk Istenországa megvalósulásának okai és eszközei, annak magja bennünk létezik, s az földi életünk eredménye, célja és gyümölcse kell legyen.

Egy csodálatos világ magja, „jövőnek magja” rejlik bennünk, csak erő és akarat kell, hogy ez a világ, e boldog jövő láthatóvá váljék. A 2. században élt nemkeresztény római császár, Marcus Aurelius is úgy véli, hogy: „Saját magadban, a bensődben van a jó forrása. Nem szűnik meg csörgedezni, de ez attól függ, hogy megnyitod-e vagy nem”. Hogy ez a bensőnkől csörgedező jó forrása is megnyíljon, Istenországa megvalósuljon, láthatóvá legyen, ahhoz tenni kell, áldozatot hozni, szeretni és szenvedni, keresztet hordozni, s embernek lenni mindig, minden körülményben. Balázsfereenci makacssággal, tántoríthatatlansággal elvetni magunk egy picinyke helyre, oda bújni a rög alá, hadd lássuk: kikelünk-e, lesz-e rajtunk virág, termünk-e gyümölcsöt a bennünk rejlő jövőmagból, Istenország-csírából? Elvetni magunk, parányi jövőmagunk, egy picinyke helyre: a szívek talajába, odabújni a lélekbarázdák égetárt röge alá, hogy az ember, a testvér belsejéből, lelkéből is kalászba szökkenjen a szeretet, gyümölcsöt hozzon a jóság, virágot a szépség, a benne rejlő Istenország-csír. S mindez beszédesen bizonyítsa: valóban, bennünk van Istenországa!

Ehhez azonban belülről, Istenországa ablakain keresztül, szívünk prizmáján át kell néznünk a dolgokat, embereket, mindenben Isten alkotását, mindenkiben — a magát ellenségnek nevezőben is — Isten gyermekét, a testvért látva. Mert „jól csak a szívével lát az ember. Ami igazán lényeges, az a szemnek láthatatlan.” (Antoine de Saint-Exupéry). Egyszóval a szívvel vagyis szeretettel való látás bontakoztatja ki lelki szemeink előtt és életünkben Istenországa fényességét, ragyogását, úgy amint azt a költő is megfogalmazta: „Ó titkok titka:/ a földön itt lent/ belülről nézzen/ mindenki mindent,/ szemet és szívet/ és harcot és békét! —/ Áldja meg az Úr,/áldja meg az Úr/ a belülről látók/ fényességét!” (Dsidá Jenő)

Belülről látó, szerető, szív- és lélekemberek kell legyünk ahhoz, hogy lelki nyugalmat, boldogságot, Istenországot teremjen a mi életünk, nemcsak önmagunknak, hanem mindannyiunknak. Az emberért, a testvérért, az egymásért való önzetlen áldozat, szeretet hirdesse a bennünk levő Istenországa valóságát.

Egy lelkész templomból kijövet megkérdezett az egyik híve, azzal a szándékkal, hogy zavarba hozza: Nagyon szépen beszélt az Istenországaról, de megmondaná-e, hol keressen ezt az országot? A lelkész azonban nem jött zavarba: A falu végén lakik egy szegény, beteg öregasszony — mondta —, menjen, vigyen neki egy kis kenyeret, tejet, tüzelőt, s megtalálja Isten országát. Hogy elment-e a gúnyolódó kérdező Istenországát keresni, nem tudom. De ha elment volna, bizonyára megtalálta volna: nem a faluvégi öregasszony házában, hanem önmagában, ahol mindig is létezett. Csak egy kis szeretet kellett volna hozzá, hogy láthatóvá, érezhetővé legyen.

Ne keressük hát, hogy hol, merre van Istenországa, az bennünk van, létezik: bizonyítéka ennek mindazok élete, akik jézusi szeretettel tudtak viszonyulni mindenhez, mindenkire, s amerre jártak áldott békesség, öröm, boldogság, fény és világosság akadt nyomukban.

Mindez számunkra is lehetséges, de csak akkor, ha mindig ott visszhangzik a jézusi mondás lelkünkben, örök erőforrásként emberhez méltó tettek, a szeretet cselekedeteinek véghezvitelére, üdvére a gondjainkra bízott lelkeknek, épülésére az

anyaszentegyháznak, terjedésére az igazság, szeretet és béke honának, Istenországának.

Ezért érdemes és kell „Újra kezdeni mindent e világon,/ — megteremteni, ami nincs sehol,/ de itt van mindnyájunkban mégis,/ belőlünk sürgetve dalol,/ újra hiteti, hogy eljön/ valami valamikor, valahol...” (Váci Mihály)

Én hiszem, hogy „eljön” a bennünk létező Istenországa. Ezért imádkozunk, de gyünk is érte, jövetele érdekében. Ámen.

ESZMÉK, GONDOLATOK

Az ember öröme született. (*Pascal*)

S mikor völgyünkre tör az áradat/ s már hegy se volt, mely mentő csúccsal intsen,/ egyetlenegy kőszikla maradt,/ egyetlen tornyos sziklaszál: az Isten. (*Áprily Lajos*)

A nagy gondolatok mindig nagyon egyszerűek. (*Tolsztoj Leó*)

Tiszteld a múltat a jelenben és tartsd a jövőnek. (*Vörösmarty Mihály*)

A világ azé lesz, aki a legnagyobb reménységet nyújtja neki. (*Teilhard de Chardin*)

Hidd el, amikor a legboldogtalanabb vagy, még van valami számodra megtenni a világban. Mindaddig, amíg másnak megédesítheted a fájdalmát, életed nem volt hiába való. (*Hellen Keller*)

Elmúlik a világ/ És játékai is./ Még kívánságai is./ Szél szórja szét a színes szavakat./ De sorsom lényegének/ De lelkem Istenének/ Beszéde megmarad. (*Reményik Sándor*)

Keserves és hosszú az út a léttől a megismerésig, a megismeréstől a fölismerésig./ A megismerés üdvözítő módja nem a megfogalmazás, hanem a teremtés./ A fölismerés a küzdelem./ Így születik a nyugalom: nyugtalanságok egyensúlya. (*Szilágyi Domokos*)

A legtöbb összetűzés kétségtelenül onnan ered, hogy az emberek nem fejezik ki világosan a véleményüket, vagy onnan, hogy másnak a véleményét helytelenül értelmezik. (*Spinoza*)

E földet hogy szeretem!, hol a készítő élet/ szele tépi a pázsit-kapaszkodású népet,/ s ahol a gyökerek olyan mélyre nőnek,/ hogy termővé kötik fergeteg időnket. (*Váci Mihály*)

Ami jóságot az ember a világban szétáraszt, munkálkodni fog az emberek szívében és fejében. Balga mulasztásunk, hogy nem merünk a jósággal komoly feladatokra vállalkozni. Félre akarjuk görgetni a nagy terhet, de nem vesszük igénybe az erőnket százszorosra fokozó emelőt. (*Schweitzer Albert*)

Egy társadalom igazi ereje nem a belőle rakétaként fölszálló tüneményekben, hanem a mélyén dolgozó emberek értékében van. (*Németh László*)

Baj, ha az ember kevesli, de nagyobb baj, ha sokallja önmagát. (*Horváth Imre*)

A lángész titka, hogy ne tűrjön bennünk hazugságot, hogy megvalósítsa minden tudásunkat, hogy a mai élet magasrendű kifinomulásától, tudományoktól, könyvektől, emberektől hitet, igazságot, célt követeljen, s elsősorban, másodsorban, harmadsorban és végtelenül: hogy becsüljön meg minden igazságot azáltal, hogy mindig követi, gyakorolja. (*R. W. Emerson*)

EGYHÁZI ÉLET — HÍREK

Egyházköri közgyűlés

A *sepsiszentgyörgyi egyházkör* 1993. augusztus 22-én a bölöni egyházközségben tartotta évi rendes közgyűlését, melyet dr. Dakó Bálint felügyelő gondnok nyitott meg. A közgyűlés tárgysorozatán szerepeltek: Máthé Sándor esperes jelentése, mely kiterjedt az egyházközségek életére és fontosabb eseményeire. Ezt követően a közgyűlés megtárgyalta a szórványgondozási, család- és beteggondozási, valláserkölcsi nevelési jelentéseket. A választások során a közgyűlés a ciklus hátralevő idejére közügyigazgatónak Szász Ferenc brassói lelkészt, főtanácsi tagnak világi részről Lőrinc Ferenc brassói 2. sz. egyházközség gondnokát és egyházi részről Kiss Alpár baróti lelkészt választotta meg.

A közgyűlési istentiszteleten a szószéki szolgálatot Márkos Ervin fogarasnagyszebeni lelkész végezte.

A *maros-küküllői egyházkör* szeptember 28-29-én a ravai egyházközségben tartotta évi közgyűlését; a közgyűlést Szilágyi Domokos felügyelő gondnok nyitotta meg. A közgyűlés tárgysorozatán a következő jelentések szerepeltek: az esperes évi jelentése, szórványgondozási, család-beteggondozási és valláserkölcsi nevelési részletes jelentések. A közgyűlési istentiszteleten Nagy Endre magyarsárosi és Szén Sándor jobbágyfalva-nyárádszeredai lelkész végezte a szószéki szolgálatot.

A *kolozs-tordai egyházkör* 1993. szeptember 19-én a kövendi egyházközségben tartotta évi közgyűlését. A közgyűlés tárgyát képezte: az esperes évi jelentése, valamint az ezt kiegészítő szórványgondozási, család- beteggondozási és valláserkölcsi nevelési részjelentések. A választások során a ciklus hátralevő idejére felügyelő gondnoknak Pálfi Ferenc várfalvi egyházközségi tagot, főtanácsi tagoknak pedig a következőket választották meg: Bulbuka Gerő, Sándor Bálint, Benedek Sándor, Pálfi Dénes, Léta Sándor, Sándor Botond, Csiki Árpád, Nagy Gábor.

A közgyűlési istentiszteleten a szószéki szolgálatot Balázs Tamás magyarszovátai lelkész végezte.

Lelkészi értekezletek

A *sepsiszentgyörgyi egyházkörben* a III. évnegyedi lelkeszi értekezletet 1993. szeptember 10-én tartották a brassói egyházközségben. Az értekezleten két előadás hangzott el: dr. Rezi Elek: A magzati élet védelme és Kolcsár Sándor esperes-lelkész: A beteggondozás címen.

Ifjúsági konferencia

A Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági tagozata 1993. július 16-19. napjain Árkoson tartotta évi konferenciáját, melynek témája: Miért vagyok unitárius? Mit jelent unitáriusnak lenni? A konferencián a következő előadások hangzottak el: Hiszek egy Istenben — Kedei Mózes lelkész; Hiszek az emberben, mint Isten gyermekében — dr. Rezi Elek; Hiszek a hit és cselekedet egységében — Kotecz József lelkész;

Hiszek a szabadakaratban — Máthé Sándor esperes-lelkész; Hiszek az unitárius egyház emberszolgálatában — dr. Erdő János.

Az előadásokat vitacsoportokban való megbeszélések követték; a reggeli áhítaton Kiss László és Józsa Lajos teológiai hallgatók szolgáltak. A megnyitó, a vasárnapi és a záró istentiszteleten szószéki szolgálatot végeztek: Márkos Ervin lelkész-alelnök, Krizbai Béla teológiai hallgató és Székely János árkosi lelkész.

A konferencia az ifjúsági szervezet tisztikarát újra választotta a következőképpen: elnök: Kotecz József lelkész; alelnökök: Fekete Levente lelkész és Dimény András; titkár: Krizbai Béla; jegyző: Kriza János; pénztáros: Márkos Csaba; választmányi tagok: Koppándi Botond és Mezei Csaba (kolozs-tordai egyházkör); Kiss László és Kecskés Csaba (maros-küküllői), Molnár Lehel és Jakab Zsolt (székelykeresztúri); Kocs Júlia és Ilkei Árpád (székelyudvarhelyi); Gyerő Dávid és Tordai Ernő (sepsiszentgyörgyi egyházkör).

A konferencia az alábbi nyilatkozatot fogadta el:

1. A megbeszélések és vitafórumok hit- és életfelfogásunk lényeges kérdéseire próbált választ adni, ifjúságunkat Isten és ember szolgálatára indítva, hogy gyülekezeteikbe visszatérve elmélet és gyakorlat összhangjában próbálják megvalósítani a jézusi kereszténység eszményeit a mában.

2. A népes részvételt tekintve — 234 tag — a konferencia megállapítja, hogy egyleteinek működése és az ifjúságnak egyházunkhoz való ragaszkodása jónak mondható. Szükségesnek látjuk, hogy a jövőben minden egyházközségben alakuljanak meg az Ifjúsági Egyletek. E cél érdekében kérjük az egyházközségek vezetőségeinek támogatását.

3. A konferencia az új vezetőséget megbízza, hogy az alapszabályzatot dolgozza ki és terjessze ki a jövő évi konferencia elé.

4. Szükségesnek tartjuk a vallásügyi törvénytervezet mielőbbi elfogadását, valamint az új tanügyi törvénytervezet kidolgozását. Az Ifjúsági Konferencia örömmel és megelégedéssel üdvözlí, hogy ez év szeptemberétől — Kolozsváron és Székelykeresztúron — újra indul felekezeti oktatásunk két IX. osztály révén.

5. A konferencia az új vezetőség figyelmébe ajánlja, hogy a jövőre nézve az ifjúság életének gyakorlati kérdéseivel foglalkozzék behatóbban.

6. Az új vezetőség szorgalmazza a külföldi unitárius ifjúsági szervezetekkel való kapcsolat kiépítését.

7. Az Unitárius Ifjúsági Konferencia résztvevői ezúton is köszönetüket nyilvánítják az egyházi főhatóságnak eddigi hathatós erkölcsi és anyagi támogatásáért. Hasonlóképpen illesse köszönet az árkosi unitárius egyházközséget, vezetőségét és híveit, Székely János és Enikő lelkészházaspárt, amiért a konferenciának és résztvevőinek otthont biztosítottak. Köszönettel tartozunk dr. Gyerő Dávid afiának jelentős anyagi és erkölcsi támogatásáért, valamint a szervezésben nyújtott önzetlen segítségéért. Isten áldása legyen a Konferencia munkáján és mindannyiunk életén!

Lelkésznevelés

Az V. évfolyamot elvégzett hallgatóink közül szakvizsgát tett 1993. június 28-július 6. között Kovács Sándor és Veress Ferenc általános jeles eredménnyel.

Az 1993-1994. tanév I. évfolyamára, a felvételi vizsga eredménye alapján, a következő hallgatók nyertek felvételt: Demeter Erika, Szabó Tünde, Simó Rozália, Simó Sándor, Kiss Zoltán és Berei István.

A kolozsvári Unitárius Kollégium és a székelykeresztúri Unitárius Gimnázium IX. osztályába a felvételi vizsgát 1993. július 3-7. és augusztus 28 — szeptember 1. napjain tartották meg. A vizsga eredménye alapján Kolozsváron 30 és Székelyke-

resztúron 31 tanuló nyert felvételt. Az ünnepélyes évnitót mindkét osztályban 1993. szeptember 15-én tartották meg. E.K. Tanács az igazgatói teendők végzésével Kolozsváron Bencze Ágnes és Székelykeresztúron Fekete János tanárokat bízta meg.

Személyi változások

Nyugalomba vonult 1993. szeptember 1-től *Benedek Ágoston* a kolozsvári 3. sz. monostori egyházközség lelkésze. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet unitárius tagozatán végezte az 1952/1953 tanévtől. Lelkészi szolgálatot végzett a besztercei, gyepesi, homoródjánosfalvi és nagyenyedi egyházközségekben 32 éven át. Betegség miatt kényszerült lelkészi szolgálatának megszakítására.

Nyugalomba vonult 1993. október 1-vel *Májay Endre* brassói lelkész 43 évi szolgálat után. 1950-1957 között Torockón, ezt követően Brassóban teljesített lelkészi szolgálatot. 1980-1984 között a sepsiszentgyörgyi egyházkör esperese; 1953-1957 között a kolozs-tordai egyházkör jegyzője; 1962-1968 között a sepsiszentgyörgyi egyházkör jegyzője; 1973-tól több ciklusban a Főtanács és az E.K. Tanács tagja.

Szabó Dezső 1993. október 1-vel 43 évi szolgálat után vonult nyugalomba. 1950-1951-ben Lupény-Vulkánban; 1951-1959-ben Nagyajtán; 1965-1970 között Komjásztzen; 1970-től nyugalomba vonulásig a kolozsvári belvárosi egyházközségben szolgált.

Lelkészi kinevezések: *Léta Áron* lupény-vulkáni lelkész 1993. augusztus 1-től áthelyezést nyert a pipe-szásznádasi egyházközségbe.

Pálfi Dénes bethlenszentmiklósi lelkész 1993. szeptember 1-től kinevezést kapott a sinfalvi egyházközségbe,

Gyakorló segédlelkészi megbízást kapott 1993. szeptember 1-től: *Kovács Sándor* a kolozsvári monostori, *Veress Ferenc* a bethlenszentmiklósi és *Fábry Alpár* a lupény-vulkáni egyházközségbe.

- *A sepsikőröspataki egyházközség* 1993. augusztus 1-én tartotta Fekete Levente lelkész beiktató ünnepélyét. A beiktatást Máthé Sándor esperes végezte.

- *A Dávid Ferenc Egylet* 1993. július 4-én tartotta felolvasó ülését, melyen dr. Kovács Lajos adott elő „Vallás és tudomány” címen; zeneszámot adtak elő Rónai Ádám és Liviu Gocan; szavalt Kozma Lajos színművész.

- *A Vallásos Nők Nemzetközi Társulata* 1993. augusztus 10-14. napjain tartotta konferenciáját Bangalore-ban. A gyűlés témája: Földünk megóvása, Az Indiában uralkodó analfabétizmus felszámolása és a Harmadik világ nő- és gyermekproblémái. A Társulat új elnököt választott Christine Hayhurst személyében. Egyházunkat dr. Virágh Enikő képviselte.

- *Bartók Bélának*, a magyarországi unitárius egyház főgondnokának a budapesti Műszaki Egyetem Tanácsa gyémántdiplomát adományozott 1993. szeptember 3-án, abból az alkalomból, hogy 60 évvel ezelőtt kapott mérnöki oklevelet.

- *Dr. Jakab Jenő* pestszentlőrinci lelkésznek a szegedi József Attila Tudományegyetem Tanácsa aranydiplomát adományozott 1993. szeptember 11-én abból az alkalomból, hogy 50 évvel ezelőtt avatták doktorrá Kolozsváron.

● *Az Országos Nőszövetség* 1993. szeptember 19-én Kolozsváron gyűlést tartott, melyen szünetelték az eddig végzett munkát és a következő évi munkatervet tárgyalták meg.

● *Dr. Péntek Árpád* ny. teológiai professzor 1993. augusztus 29-én, 73 éves korában Kolozsváron elhunyt. Szeptember 1-én temették a Farkas-utcai református templomból a Házsongárdi temetőbe.

● *Gálfalvi Sándorné*, főgondnokunk hitvestársa 1993 szeptember 27-én, Székelykeresztúron elhunyt. Szeptember 29-én temették Székelykeresztúron.

Halottaink

Kis Tihamér ny. lelkész, életének 84. évében Székelyderzsben 1993. július 2-án elhunyt. 1909. július 28-án született Székelyderzsben. Teológiai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián végezte 1930-1934-ben. Lelkészi szolgálatot végzett az adamosi, kálnoki, székelymuzsnai és a székelyderzsi egyházközösségekben. Július 4-én temették a székelyderzsi templomból. A temetési szolgálatot Katona Dénes székelyderzsi lelkész végezte; az egyházi központ nevében Farkas Dénes levéltáros, az egyházkör nevében Bencző Dénes esperes búcsúztatta. A lelkészek nevében Kozma Albert, Botha Dénes, Nagy Ferenc és Biró Mihály lelkészek mondtak búcsúbeszédet.

Özv. Gergely Jánosné, néhai Gergely János jobbágyfalvi lelkész özvegye 1993. július 7-én Marosvásárhelyen elhunyt. Jobbágyfalván temették július 9-én.

Huszi János ny. magyarországi unitárius püspök életének 69. évében Pest-szentlőrincen elhunyt augusztus 2-án. A pest-szentlőrinci temetőbe temették augusztus 18-án; a lelkészi szolgálatot Balácsi László füzesgyarmati és Farkas Dénes kolozsvári lelkészek végezték.

Szabó Sámuel, a Főtanács és E.K. Tanács tagja, 86 éves korában, 1993. szeptember 19-én Brassóban elhunyt.

Brassóban született 1908. március 28-án; szülei Medesérről származtak. Az ifjú korára jellemző nehéz gazdasági és politikai körülmények között kénytelen tisztviselői állást vállalni. Sohasem mond le azonban az életét meghatározó elhivatás, a történelem szeretetéről és a közösségi-közéleti szolgálat elkötelezettségéről. Amíg ereje engedi, híven szolgálja a brassói egyházközösséget és az egyetemes unitarizmus ügyét, mint jegyző, az ifjúsági egyesület elnöke, a háromszéki egyházkör felügyelő gondnoka és főtanácsi tag. Fontos szerepe van abban, hogy 1988-ban létrejöhetett Brassóban a II. unitárius egyházközösség is.

Az újságírás és szerkesztés iránti elhivatottságát Balázs Ferenc mészki lelkésztől öröklte: szerkesztője és munkatársa a helyi és központi unitárius lapoknak; a Kékekötés, Unitárius Híradó, Unitárius Közlöny és Keresztény Magvető közli írásait. Megírja és kiadja a brassói unitáriusok történetét és haláláig szerkeszti a Brassói Unitárius Lexikont.

Közírói szolgálatában felülemelkedik a felekezeti vagy nemzetiségi korlátozottságon: minden érdekli, ami szeretett városa, Brassó múltjával kapcsolatos. Talán senki sem ismerte úgy a brassói magyarok közül a helybeli felekezetet, iskolát, közművelődési egyesületet, elhanyagolt műemlékek történetét mint ő. Boldog volt, hogy a Kelemen Lajosról elnevezett „társaságban” hozzájárulhatott nemzeti múltunk emlékeinek átmentéséhez és történelmi tudatunk ápolásához. Temetése 1993. szeptember 22-én volt. A temetési szertartást Szász Ferenc lelkész végezte.

Pihenésük legyen áldott!

KÖNYVSZEMLE

János Káldos: *György Enyedi*. Ungarlandische Antitrinitarier II. Tome XV. Bibliotheca Dissidentium, édité par André Séguenny. Baden-Baden et Bouxwiller 1993, 173 l.

A könyv tudományos igényű bevezetés Enyedi György (1555-1597) életének és műveinek ismeretébe. Az erdélyi unitarizmus vezéregyénisége volt, humanista műveltségű tanító és rektor a kolozsvári unitárius iskolában, majd az egyház püspöke, Dávid Ferenc után a legnagyobb teológus; a magyar irodalomtörténet, mint széphistória-szerzőt tartja nyilván.

Munkája első részében a szerző Enyedi György életét ismerteti vázlatos rövidséggel. Hiányos életrajzi adatait új adatokkal egészíti ki és sok vitás kérdést tisztáz. Ilyen új, eddig nem ismert adat, hogy Enyedi György 1575-ben a csepregi (Sopron m.) iskola tanítója. Ez a mezőváros ebben az időben jelentősebb protestáns — többségében lutheránus — központ, megfelelő iskolával. 1587-ben zsinatot és 1591-ben kollokviumot tartottak ebben a helységben. Az iskola iránti figyelem nyilvánult meg az 1587-i zsinat XVII. cikkében, mely szerint: „A tudományos oktatásokat az iskolában nem kell elhanyagolni, hanem a rektoroknak mindenütt szorgalmasan végezni kell, hogy az ifjúság a vallásban és a nyelvtan elemeiben kiképeztessék”. (Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest 1881. 696). A szerző feltételei, hogy Enyedi György 1576 körül Hunyadi Demeter püspök hívására tért vissza Kolozsvárra és kezdte meg tanítói munkáját az óvári iskolában. Enyedi György csepregi működése további kutatást igényel.

A könyv második részében Káldos János Enyedi Györgynek nyomtatásban megjelent munkáit tárgyalja. Alapvető forráskutatásig elmenve foglalkozik az „Explicationes” c. életművével, melynek kiadási körülményei mindaddig tisztázatlanok. Az unitárius kiadványok mostoha sorsára utal, hogy ez a munka feltehetően Báthori Zsigmond unitariusellenes rendelkezései miatt hely, nyomda és az év feltüntetése nélkül jelent meg. A betűk és nyomdadíszek tanúsága szerint a kolozsvári Heltai-műhelyben készült; az ajánlásból és Enyedi György verses Epitaphiumából pedig kitűnik, hogy a művet a szerző halála után (1597. nov. 24), 1598-ban Toroczkaai Máté kolozsvári lelkész adta ki. Káldos János feltevése, hogy az unitáriusok Báthori Zsigmond lemondása következtében keletkezett politikai helyzetet használták fel arra, hogy a fejedelem tudta nélkül ezt a jelentős teológiai munkát megjelentessék.

Enyedi György munkája azoknak a bibliai helyeknek tudományos magyarázata, melyekből a szentháromság dogmáját a trinitárius teológusok bizonyítani tudták. Istenről 16, Krisztusról 73, Szentlélekről és a szentháromságról 16 bibliai hely szerepel.

Enyedi György az első, aki a kolozsvári iskolában az unitárius hitelveket bibliai és tudományos alapon tárgyalja.

Az „Explicationes” c. munka európai visszhangot kiváltó munka, mely a teológusok figyelmét egy századnál tovább foglalkoztatta. A könyvet megjelenése után

az érdeklődés és felekezeti elfogultság fogadta. Sokan írtak ellene, protestáns és katolikus teológusok, különösen a református egyházi írók támadták. Amint Káldos János kiemeli, tekintélyes vitairadalom keletkezett Enyedi György műve körül Erdélyben és külföldön egyaránt. Az unitáriusok hitelveik ismertetésének és a hitvédelem kézikönyveként értékelték és használták. Az unitárius mozgalmak történetében jelentős szerepet töltött be.

Az „Explicationes” c. munkát Báthori Zsigmond idejében a forgalomból kiltották s a kiadás tekintélyes részét megsemmisítették. A könyv ritkasága és hitvédelmi jelentősége indítja az egyházat arra, hogy az 1600-as évek elején a könyv újrynyomásával próbálkozzék, de eredménytelenül. A szükségelt II. kiadás csak 1670-ben jelenhetett meg Groningenben. A szerző feltételezi, hogy ez a kiadás a hollandiai szocinianusok és az erdélyi unitárius egyház közreműködésének köszönhető.

Enyedi György munkája 1619/20-ban magyar nyelven is megjelent Toroczkai Máté püspök fordításában, Bethlen Gábor fejedelem előzetes tudta nélkül. A fordítás hitvédelmi céllal készült, hogy az unitáriusok vallásukat védeni tudják a külső támadásokkal szemben. Káldos János ismerteti a kiadás körülményeit és az egyházi hátteret, mely szükségessé tette a fordítást.

Gondos összevetés alapján a szerző megállapítja, hogy Toroczkai Máté szó szerint fordítja az „Explicationes” latin szövegét. Egyetlen eltérés az eredetitől az, hogy nem fordítja magyarra az Enyedi György által gyakran használt antik szerzőktől vett példákat, de pontosan jelzi, hogy az olvasó az első kiadásnak mely oldalán találja azt meg. A latin szöveg bővítésének tekinthető, hogy a próféták magyarázatát, mely hiányzik az első kiadásból, Toroczkai Máté megtalálta és a magyar fordításba bevette.

A könyv harmadik részében a szerző Enyedi Györgynek kéziratban fennmaradt írásait, elsősorban prédikációit tárgyalja, melyek közül csak a Hunyadi Demeter püspök temetésénél elmondott jelent meg nyomtatásban. Beszédeinek tárgyköre: erkölcsi, társadalmi és hitvédelmi; célja: az unitárius öntudat erősítése és az egyházi élet fellendítése.

A szerző kutatásai inkább a beszédek számbavételére irányultak, azoknak tartalmi, teológiai elemzésével nem foglalkozott.

Káldos János munkája számadás és bizonyosság is kíván lenni arról a kutatói felfogásról, mely úgy véli, hogy az egyházak, felekezetek történetének feltárása nemcsak az ország múltjának alaposabb megismeréséhez nélkülözhetetlen, hanem bizonyos vonatkozásban hasznos tanulságokkal szolgálhat történetírásunk egészének is. A könyv jól szolgálja az érdeklődés felkeltését Enyedi György és az unitarizmus iránt, az olvasó kedvet kap a további kutatásra és érvelésre is.

A könyv adatgazdagságával és pontosságával, részletkérdések tisztázásával, a függelékben közölt helység- és névmutatóval, valamint a forrásirodalom közlésével nagy segítséget nyújt Enyedi György kutatóinak. Az egyháztörténet iránt érdeklődőknek mindenképpen ajánlható ennek a könyvnek megszerzése és használata.

Köszönet illeti a szerzőt, hogy egy értékes munkával és a továbblépés lehetőségével ajándékozta meg egyháztörténeti irodalmunkat és annak olvasóit. A könyv külső kiállítása a kiadó: Bibliotheca Dissidentium érdeme.

André Séguenny, kiadó, a Bibliotheca Dissidentium jelen kötetével az 1992. május 14-én elhunyt Klaniczay Tibor egyetemi tanárnak, a Magyar Tudományos Akadémia tagjának emlékét is kívánja szolgálni.

A. Richard Kingston: *God in One Person. The Case for Non-incarnational Christianity*. London. 1993. 333 l.

Anthony Burgess, tehetséges katolikus író és kritikus, egyik munkájában úgy nyilatkozott, hogy nagy hőseinek egyike a spanyol eretnek, Servetus Mihály, akit Kálvin szentháromságellenes nézeteiért 1553-ban máglyán elégettetett.

Servetus a reneszánsz kori humanisták közül elsőként támadta a háromság dogmáját, a hagyományos kereszténység központi hittételét. Nem volt meglepő az a megkülönböztetés, hogy képmását égetik-e el a katolikusok vagy valóságban a protestánsok. Kivégzését azon az alapon igazolták, hogy a háromság tagadása és a kisgyermek kereszttség elvetése az a két eretnecség, amelyet halállal büntetett úgy a katolikus egyház kánonjoga, mint a VI. századból származó Justinianus törvénykönyv.

A háromság dogmája gyakori támadásnak van kitéve, s még a dogmatikus teológusok sem vállalkoznak szívesen annak védelmére. Így pl. az anglikán egyház 1987. évi doktrinális bizottságának „Mi hiszünk Istenben” c. jelentése utal arra a jelenségre, amit „csendes szentháromságellenes törekvésnek” nevez a nyugati kereszténységben. Ezzel kapcsolatban azt is állítja, hogy a Szentlélek hittétele szükségelenné teheti a szentháromság dogmáját. (Erre a konklúzióra jut G. Lampe teológus is az 1976. évi „Isten mint Szellem” c. Bampton előadásában.) Az anglikán egyház jelentése feltételezi, hogy a más vallásokkal való dialógus a hagyományos háromság dogmájának elhagyásához vezethet.

Az anglikán jelentés végül is hangsúlyozza, hogy a háromság fogalma végső elemzésében az igazi keresztény hit alapja marad. A dogmatikus keresztény egyházak ragaszkodnak ehhez a tantételhez, mely számunkra a keresztény vallás egyedüli kritériuma. Innen van az unitarizmus kizárása a különböző ökumenikus keresztény szervezetektől.

Dr. R. Kingston „Isten egy személyben” c. könyv szerzője eredetileg metodista lelkész volt, a jelenben az Ulster-i egyetem filozófiai és politikai fakultásának egyik professzora; tagja az írországi hitvallást alá nem író presbiteriánus egyháznak (Non-Subscribing Presbyterian Church of Ireland). Munkája az unitárius és szabadelvű keresztény teológiai védelmét szolgálja, annak a vallásos közösségnek, mely évszázados ellenállás és üldözés ellenére hűséges maradt az egy Isten hithez: „Halljad Izrael: Az Úr, a mi Istenünk egy Úr” (Mk 12,29; vö. 5 Móz 6).

A dogmatikus kereszténység védelmezői hangsúlyozzák, hogy a három személynek az egy Istenben való fogalma eredetileg arra irányult, hogy a judaizmus monoteista örökségét megőrizze. Ezt a feltevést a zsidók, a szabadelvű keresztények és az iszlám követői kétségbe vonják. R. Kingston könyvének középpontjában a Fiú-Istennek Jézus Krisztus személyében való megtestesülése áll. Ezt a dogmát a háromság tantétele legsebezhetőbb pontjának nevezi.

Lehet vitázni, hogy az inkarnáció fogalmában sok érték van, ha ezt úgy értelmezzük, mint az isteni egyetemes szimbóluma az emberiben. A szerző azonban kimutatja, hogy a dogma maga: Fiú-Isten megtestesülése a történelem különleges pillanatában, egy valóságos történeti személyben — teológiailag és logikailag vitatható. dr. Keith Ward, oxfordi teológiai tanár „rövidlátó önteltségének” nevezi a hagyományos kereszténységnek azt az állítását, hogy egy történeti emberi személy, Isten céljainak és lényegének végső s teljes kijelentése lehet.

R. Kingston elveti az inkarnáció fogalmát és állásfoglalását filozófiai és teológiai érvekkel bizonyítja. Eszerint az inkarnáció valószínűtlen, a megtestesülés, mint Krisztus egyetlen esete, szükségtelen, és Jézus helye az inkarnáció nélküli hitben.

A szerző észrevételezi az unitárius és szabadelvű keresztény teológia megszo-
kott, általánosságokban mozgó kriticismusát. Szükségesnek tartja kifejezni, hogy
Jézus alakja, mint karizmatikus vezető és tanító, csak növekedik, ha őt nem mint
megtétesült Istent látjuk, hanem mint prófétát. Ugyanakkor szükségesnek tartja
megjegyezni, hogy a háromság ún. modern újraértelmezése nem más, mint az unita-
rizmus rejtett formája.

R. Kingston könyvének meglepő hiányossága, hogy nem találunk benne utalást a radikális reformáció nagy unitárius úttörőire. Kis mértékben használja fel az unitárius teológiai irodalmat, és alig említi azokat az egyházakat, amelyek Európában és Észak-Amerikában az unitarizmus megnyilvánulásai. Jellemző a szerzőre, hogy meg se nevezi azt az egyházat, amelyikhez tartozik. A hiányosságok ellenére R. Kingston munkája az unitarizmus tudományos és jól dokumentált apologetikája. Hálásak kell lennünk a szerzőnek, hogy az unitarizmus ismertetését és védelmét tudományos igényességgel felvállalta. Könyve az unitárius teológiai irodalom marandó értékét jelenti.

Előfizetőink figyelmébe !

A Keresztény Magvető előfizetési díja belföldön 2000 lej, melyet a lelkeszi hivatal útján vagy közvetlenül az Egyházi Központban (Episcopia Unitariană, 3400 Cluj-Napoca, B-dul 22 Decembrie nr. 9) lehet befizetni.

Az előfizetési díj a nyugati országok részére évi 12 dollár.

Annual subscription from abroad \$ 12 (postage included) should be sent to the Unitarian Church Headquarters, B-dul 22 Decembrie nr.9, 3400 Cluj-Napoca, Romania.

Készült a kolozsvári GLORIA nyomdában

